दुर्जयं कृत्तिकानां तु तथैकेन विवर्जितम् । तथा हस्तविहीनं च सप्तर्षिरहितं तथा ॥४४
वर्षाब्दरहितं देवं सप्तस्वरविवर्जितम् । सकलं निष्कलं चैव सदैकाकाररूपिणम् ॥४५
तद्दृष्ट्वानेकशिरसमनेकचरणं तथा । अनेकोदरबाह्वंसमनेकाभरणान्वितम् ॥४६
अनेकाननमक्षीबं सहस्राक्षमनौपमम् । अनेकवर्णरूपं च अनेकमुकुटोज्ज्वलम् ॥४७
दृष्ट्वैवं देवदेवस्य रूपं भानोर्महात्मनः । विस्मयोत्फुल्लनयनास्तुष्टवुस्ते दिवाकरम् ॥४८
कृताञ्जलिपुटो भूत्वा ब्रह्मा स्तोतुं प्रचक्रमे । प्रणम्य शिरसा भानुमिदं वचनमब्रवीत् ॥४९

ब्रह्मोवाच

नमस्ते देवदेवेश सहस्रकिरणोज्ज्वल । लोकदीप नमस्तेऽस्तु नमस्ते कोणवल्लभ ॥५०
भास्कराय नम नित्यं खषोल्काय नमोनमः । विष्णवे कालचक्राय सोमायामिततेजसे ॥५१
नमस्ते पञ्चकालाय इन्द्राय वसुरेतसे । खगाय लोकनाथाय एकचक्ररथाय च ॥५२
जगद्धिताय देवाय शिवायामिततेजसे । तमोघ्नाय सुरूपाय तेजसां निधये नमः ॥५३
अर्थाय कामरूपाय धर्मायामिततेजसे । मोक्षाय मोक्षरूपाय सूर्याय च नमोनमः ॥५४
क्रोधलोभविहीनाय लोकानां स्थितिहेतवे । शुभाय शुभरूपाय शुभदाय शुभात्मने ॥५५
शान्ताय शान्तरूपाय शान्तयेऽस्मासु वै नमः । नमस्ते ब्रह्मरूपाय ब्राह्मणाय नमोनमः ॥५६
ब्रह्मदेवाय ब्रह्मरूपाय ब्रह्मणे परमात्मने । ब्रह्मणे च प्रसादं वै कुरु देव जगत्पते ॥५७
एवं स्तुत्वा रविं ब्रह्मा श्रद्धया परया विभो । तूष्णीमासीन्महाभाग प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥५८

कृतिकाओं के लिए अजेय, एक से शून्य, हस्त एवं सप्तर्षि से हीन, वर्ष, अब्द रहित, सप्तस्वर हीन, कला

ब्रह्मणोऽनन्तरं रुद्रः स्तोत्रं चक्रे विभावसोः । त्रिपुरारिर्महातेजाः प्रणम्य शिरसा रविम् ॥५९

महादेव उवाच

जय भाव जयाजेय जय हंस दिवाकर । जय शम्भो महाबाहो खग गोचर भूधर ॥६०
जय लोकप्रदीपेन जय भानो जगत्पते । जय काल जयानन्त संवत्सर शुभानन ॥६१
जय देवादितेः पुत्र कश्यपानन्दवर्धन । तमोघ्न जय सप्तेश जय सप्ताश्ववाहन ॥६२
ग्रहेश जय कान्तीश जय कालेश शङ्कर । अर्थकामेश धर्मेश जय मोक्षेश शर्मद ॥६३
जय वेदाङ्गरूपाय ग्रहरूपाय वै नमः । सत्याय सत्यरूपाय सुरूपाय शुभाय च ॥६४
क्रोधलोभविनाशाय कामनाशाय वै जय । कल्माषपक्षिरूपाय यतिरूपाय शम्भवे ॥६५
विश्वाय विश्वरूपाय विश्वकर्माय वै जय । जयोङ्कार वषट्कार स्वाहाकार स्वधामय ॥६६
जयाश्वमेधरूपाय चाग्निरूपार्यमाय च । संसारार्णवपीताय मोक्षद्वारप्रदाय च ॥६७
संसारार्णवमग्नस्य मम देव जगत्पते । हस्तावलम्बनो देव भव त्वं गोपतेऽद्भुत ॥६८
ईशोऽप्येवमहीनाङ्गं स्तुत्वा भानुं प्रयत्नतः । विरराम महाराज प्रणम्य शिरसा रविम् ॥६९
अथविष्णुर्महातेजाः कृताञ्जलिपुटो रविम् । उवाच राजशार्दूल भक्त्या श्रद्धासमन्वितः ॥७०

विष्णुरुवाच

नमामि देवदेवेशं भूतभावनमव्ययम् । दिवाकरं रविं भानुं मार्तण्डं भास्करं भगम् ॥७१

ब्रह्मा के अनन्तर त्रिपुरारि एवं महातेजस्वी, रुद्र शंकर ने शिर से सूर्य को प्रणाम करके उन विभावसु (सूर्य) की स्तुति प्रारम्भ की ।५९

इन्द्रं विष्णुं हरिं हंसमर्कं लोकगुरुं विभुम् । त्रिनेत्रं त्र्यक्षरं त्र्यङ्गं त्रिमूर्तिं त्रिगतिं शुभम् ॥७२
षण्मुखाय नमो नित्यं त्रिनेत्राय नमोनमः । चतुर्विंशतिपादाय नमो द्वादशपाणये ॥७३
नमस्ते भूतपतये लोकानां पतये नमः । देवानां पतये नित्यं वर्णानां पतये नमः ॥७४
त्वं ब्रह्मा त्वं जगन्नाथो रुद्रस्त्वं च प्रजापतिः । त्वं सोमस्त्वं तथादित्यस्त्वमोंकारक एव हि ॥७५
बृहस्पतिर्बुधस्त्वं हि त्वं शुक्रस्त्वं विभावसुः । यमस्त्वं वरुणस्त्वं हि नमस्ते कश्यपात्मज ॥७६
त्वया ततमिदं सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् । त्वत्त एव समुत्पन्नं सदेवासुरमानुषम् ॥७७
ब्रह्मा चाहं च रुद्रश्च समुत्पन्ना जगत्पते । कल्पादौ तु पुरा देव स्थितये जगतोऽनघ ॥७८
नमस्ते वेदरूपाय अहोरूपाय वै नमः । नमस्ते ज्ञानरूपाय यज्ञाय च नमोनमः ॥७९
प्रसीदास्मासु देवेश भूतेश किरणोज्ज्वल । संसारार्णवमग्नानां प्रसादं कुरु गोपते ॥
वेदान्ताय नमो नित्यं नमो यज्ञकलाय च ॥८०

सुमन्तुरुवाच

स्तुत्वैवं भास्करं भक्त्या विष्णुर्भरतसत्तम । प्रदध्यौ नृपशार्दूल रविं तद्गतमानसः ॥८१
एवं ते नरशार्दूल देवा ब्रह्मादयोऽनघ । स्तुवन्ति तं महात्मानं सहस्रकिरणं रविम् ॥८२
इत्येवं स्तुवतां तेषां रविं भक्त्या महात्मनाम् । अथ तुष्टो रविस्तेषां ब्रह्मादीनां जगत्पतिः ॥८३
विज्ञाय भक्तिं परमां श्रद्धां च परमां विभुः । उवाच स महातेजाः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥८४

भग, एवं रवि को नमस्कार है । इन्द्र, विष्णु, हरि, हंस, अर्क, लोक के गुरु, विभु (व्यापक), तीन नेत्र वाले, तीन अक्षर (ओम) वाले, तीन अंग वाले, तीन मूर्ति वाले, तीन जाति (गड्ढे या छिद्र) वाले एवं

ग्रहेशो व्योम चारूढस्तेजसा प्रज्वलन्दिशः । ब्रह्माणं विष्णुमीशानमामन्त्र्यैतान्विशांपते ॥८५
दृष्ट्वा तान्प्रणतान्सर्वाञ्छिरोभिरवनिं गतान् । तुष्टोऽस्मि ते सुरज्येष्ठ चतुर्मुख जगत्पते ॥
वरं वरय भद्रं ते मनसा त्वं यदिच्छसि ॥८६
श्रुत्वा तु वचनं भानोर्ब्रह्मा लोकगुरुर्नृप । जगाम शिरसा भूमावुवाच स कृताञ्जलिः ॥८७

ब्रह्मोवाच

कृतकृत्योऽस्मि देवेश पूतश्चास्मि खगाधिप । धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि गतोऽस्मि परमां गतिम् ॥८८
सहस्रकिरणैर्यन्मे भवान्दर्शनमागतः ॥८९
अपश्यतश्च देवेश मूढमासीन्मनो मम । भगवन्सम्प्रसीद त्वं ममोपरि विभावसो ॥९०
प्रयच्छ त्वं बलं भक्तिमात्मनो मम गोपते । गत्वा शिरोभिरवनिमष्टाङ्गैः पतितस्य च ॥
भक्त्या विज्ञप्तिमाकर्ण्य प्रसादं कुरु गोपते ॥९१
ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा पूषा देवो जगत्पतिः । तथेत्याह महाराज विरञ्चिं प्रश्रयान्वितम् ॥९२
ब्रह्मणे च वरं दत्त्वा राजन्देवो दिवाकरः । उवाच त्र्यम्बकं देवं शशाङ्ककृतशेखरम् ॥९३
वरं वरय भूतेश भूभृज्जादयितानघ । यमिच्छसि महादेव ददेऽहं तदशेषतः ॥९४
भास्करस्य वचः श्रुत्वा ईश्वरस्त्रिपुरान्तक । गत्वा तु शिरसा भूमौ प्रणम्योवाच भास्करम् ॥९५

महादेव उवाच

पुण्योऽहं पुण्यकर्माहं नास्ति धन्यतरो मम । गतोऽहं परमां सिद्धिं गतश्च परमां गतिम् ॥९६

को प्रकाशित किये हैं, ब्रह्मा, विष्णु, एवं शिव को बुलाकर विशांपते ! उन देवों को पृथ्वी में

नाप्राप्यमस्ति देवेश नासाध्यं मम किंचन । यस्य मे भगवान्देवः प्रसादप्रवणः स्थितः ॥९७
त्वया ततमिदं सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् । त्वत्त एव समुत्पन्नं लयं च त्वयि यास्यति ॥९८
यदि तुष्टो मम विभो अनुग्राह्योऽस्मि ते यदि । अचलां देहि मे भक्तिमात्मनश्चरणं नय ॥९९
व्योमकेशवचः श्रुत्वा पूषा देवो दिवाकरः । तथेत्याह हरं वीर ततो हरिमुवाच ॥१००
नारायण महाबाहो वरं वरय गोधर । परितुष्टोऽस्मि ते देव यमिच्छसि महाबल ॥१०१
श्रुत्वा तु भास्करवचः कीलालजनको हरिः । उवाच परया भक्त्या नत्वा च शिरसा रविम् ॥१०२

नारायण उवाच

जय देव जगन्नाथ जय देव गुरो रवे । प्रसीद मम देवेश भक्तिं यच्छात्मनो रवे ॥१०३
येनाहं सर्वदेवानामुत्तमः स्यां जगत्पते । अजेयश्च तथा देव दैत्यदानवरक्षसाम् ॥१०४
त्वद्भक्त्या बृहतिबलस्तेजसा महतान्वितः । ततो मया महत्कर्म कर्तव्यं तव शासनात् ॥१०५
प्रजानां पालनं देव देवानां च ग्रहाधिप । वर्णानामाश्रमाणां च वर्णधर्मस्य वा विभो ॥१०६
दुष्टदैत्यविनाशाय लोकानां पालनाय च । सृष्टोऽहं भवता पूर्वं कल्पादौ च कृतोऽनघ ॥१०७
यस्य रुष्टो भवान्स्याद्वै कथञ्चित्पुरुषस्य तु । व्याधिर्दुःखं मनोरोगं दारिद्र्यं सन्ततिक्षयः ॥१०८
तस्यैतानि भवन्तीह आधयो विविधास्तथा । तस्मात्त्वं च ततो देव संस्तव्यः सततं बुधैः ॥१०९

उत्तम सिद्धि एवं उत्तम गति प्राप्ति हो गई । हे देवेश ! अब मेरे लिए कुछ भी अप्राप्य एवं असाध्य नहीं है क्योंकि प्रसन्नता पूर्ण भगवान् (सूर्य) देव (आप) मेरे सम्मुख स्थित हैं । स्थावर जंगम रूप इस जगत् को ... भी आप में ही होगा । विभो ! यदि

एवं त्वां गोपते देव भक्त्या श्रद्धासमन्वितः । अहमर्चितुमिच्छामि तस्मान्मयि कृपां कुरु ॥११०

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे सूर्यतेजोवर्णनं नाम त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।१५३।

अथ चतुःपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः

त्रयी-उपाख्यानवर्णनम्

सुमन्तुरुवाच

श्रुत्वा तु वचनं भानुर्विष्णोरमिततेजसः । उवाच कुरुशार्दूल आदित्यः कृपयान्वितः ॥१

आदित्य उवाच

कृष्ण कृष्ण महाबाहो शृणु मे परमं वचः । यदर्थं प्रार्थितः कृष्ण तत्सर्वं ते भविष्यति ॥२
देवदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् । अजेयस्त्वं महाबाहो भविष्यसि न संशयः ॥३
जगत्पालयितुं सर्वं समर्थश्च भविष्यसि । अचला तव भक्तिश्च भविष्यति ममोपरि ॥४
ब्रह्मापि सततं शक्तो जगत्स्रष्टुं भविष्यति । संहर्तुं शङ्करश्चापि मत्प्रसादाद्भविष्यति ॥५
भवन्तो मत्प्रसादेन ज्ञानिनामुत्तमं पदम् । गमिष्यन्ति न सन्देहो मत्पूजाप्रसादतः ॥६
रवेर्वचनमाकर्ण्य गोश्रुताभरणो विभो । उवाच गोपतिर्गोगो गोपतिं गोवृषध्वजः ॥७

रहे इस प्रकार गोपते, देव ! भक्ति एवं श्रद्धापूर्वक मैं आपकी पूजा करना चाहता हूँ, इसलिए मुझे कृपापात्र बनायें ।१०४-११०

त्वामाराध्य भविष्यामो वयं सर्वे सुरोत्तमाः । कथमाराधयामो हि भवन्तं श्रद्धयान्विताः ॥ ॥८
श्रेयसे सततं देव ब्रूहि नस्तत्त्वमात्मनः
भवतो हि न पश्यामो मूर्तिं परमपूजिताम् । पश्यामः केवलं तेजो ह्यब्धेस्तोयमिवोज्झितम् ॥९
ज्वालामालाकुलं सर्वमनेकाकृति चाद्भुतम् । न चाकारविहीनं तु चेतसो लम्बनं भवेत् ॥१०
आलम्बनादृते देव न चित्तरमणं क्वचित् । चेतसोऽरमणे भक्तिर्न पुंसां जायते क्वचित् ॥११
भक्तिं बिना पूजयितुं न शक्यन्ते दिवौकसः । त्वत्पूजने हि प्राप्यन्ते देव धर्मादयो नरैः ॥१२
तस्माद्दर्शय तां मूर्तिमात्मनो या परा मता । येन त्वां पूजयित्वा तु वयं सिद्धा भवामहे ॥१३

सूर्य उवाच

साधु साधु महादेव साधु पृष्टोऽस्मि सुव्रत । शृणु चैकमनाः कृत्स्नं गदतो मम मानद ॥१४
चतुर्मूर्तिरहं देव जगद्व्याप्य व्यवस्थितः । श्रेयसे सर्वलोकानामादिमध्यान्तकृत्सदा ॥१५
एका मे राजसी मूर्तिर्ब्रह्मेति परिकीर्तिता । सृष्टिं करोति सा नित्यं कल्पादौ जगतां विभो ॥१६
द्वितीया सात्त्विकी प्रोक्ता या परा परिकीर्तिता । जगत्सा पालयेन्नित्यं दुष्टदैत्यविनाशिनी ॥१७
तृतीया तामसी ज्ञेया ईशेति परिकीर्तिता । त्रैलोक्यं संहरेत्सा तु कल्पान्ते शूलपाणिनी ॥१८
चतुर्थी तु गुणैर्हीना सत्यादिभिरनुत्तमा । सा चाशक्या क्वचिद्द्रष्टुं स्थिता सा चाभवत्सदा ॥१९

(सूर्य) से कहा—आप की आराधना करके हम लोग श्रेष्ठ देव हो जायेंगे, पर श्रद्धालु होकर हम लोग किस प्रकार आप की आराधना करें। हे देव! निरन्तर हम लोगों के कल्याणार्थ अपनी (पूजा आदि की) मार्मिक बातें बताने की कृपा कीजिए ।७-८। आपकी परम पूजनीय मूर्ति को हम लोग नहीं देख रहे हैं, समुद्र द्वारा त्यक्त जल की भाँति केवल आप के तेज का ही दर्शन कर रहे हैं ।९। ज्वालारूपी मालाओं से

तया ततमिदं सर्वं यच्चोद्गीथं तु मे गतिः । निष्कला सकला सा तु सुरूपा रूपवर्जिता ॥२०
अन्तर्गता च लोकानां न च कर्मफलं गता । तिष्ठमानाप्यलिप्ता सा पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥२१
अस्पृष्टा च सदा षड्भिः सप्तातीत्य व्यवस्थिता । चतुस्तना च सा षड्भ्यस्तुरीयाख्या सुपूजिता ॥२२
न सा स्प्रष्टुं त्वया शक्या हरिणा ब्रह्मणा न च । मामनाराध्य भूतेश व्योमरूपं कदाचन ॥२३
यदेतद्भवतां देव प्रबोधार्थमुपस्थितम् । अहंकारविमूढानां तमसा च त्रिलोचन ॥२४
प्रकाशाय च लोकानां ज्वालामालासमाकुलम् । कर्णिकेव स्थितं देवभूपद्मस्याखिलस्य च ॥२५
यस्य सन्दर्शनादेव यूयं सर्वे प्रबोधिताः । प्रकाशमभवद्वापि जत्सर्वमथार्चिभिः ॥२६
तस्मादाराधयस्वैनमस्पृष्टं गमनोपमम् । मन्मूर्ति येन तां दिव्यां द्रक्ष्यसि त्वं त्रिलोचन ॥२७
यत्त्वाद्यमीश्वरं जज्ञे तद्व्योम परिकीर्तितम् । कल्पान्ते ह्यत्र वै व्योम्नि लीयन्ते सर्वदेवताः ॥२८
दक्षिणे लीयते ब्रह्मा वामे तस्य जनार्दनः । त्वं सदा कचदेशे तु लीयसे त्रिपुरान्तक ॥२९
गायत्री लीयते तस्य हृदये लोकमातरः । लीयन्ते मूर्ध्नि वै वेदाः सषडङ्गपदक्रमाः ॥३०
जठरे लीयते सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् । पुनरुत्पद्यते ह्यस्माद्ब्रह्माद्यं सचराचरम् ॥३१
आकाशं व्योम इत्याहुः पृथिवी निक्षुभा मता । भूतश्रेयोहऽमाकाशो निक्षुभा दयिता मम ॥३२
मया निक्षुभया सर्वं जगद्व्याप्तं त्रिलोचन । तस्मादाराधय व्योम त्वं ब्रह्मा केशवस्तथा ॥३३

हैं ।१९। उसी द्वारा यह सम्पूर्ण जगत् विस्तृत हुआ है और सामवेद मे मेरी जाति की व्याख्या भी की गई है । वह कलाहीन, कलासमेत, सौन्दर्य पूर्ण एवं रूपहीन भी है ।२०। लोको के अन्तः स्थल में स्थित रहते हुए भी वह कर्म फल की भागिनी नहीं होती है, एवं इन लोकों में जल में स्थित कमल पत्र की भाँति वह सदैव निर्लिप्त रहती है । इस प्रकार (ईर्ष्या आदि) इन छहों के स्पर्श से हीन तथा सातों (लोकों) को

तन्मे रूपं महद्व्योम पूजयित्वा त्रिलोचन । दिव्यं वर्षसहस्रं हि गिरौ त्वं गन्धमादने ॥
ततो यास्यसि संसिद्धिं षडङ्गां परमां शुभाम् ॥३४
कलापग्राममाश्रित्य शङ्खचक्रगदाधरः । आराधयतु मां भक्त्या व्योमरूपं जनार्दनः ॥३५
अन्तरिक्षगतं तीर्थं पुष्करं लोकपावनम् । तत्र गत्वा विरिञ्चो मे व्योमरूपं सदार्चतु ॥३६
एवं मां सततं यूयं समाराध्य जगत्पतिम् । समानां च सुदिव्यानां सहस्रत्रयमादरात् ॥३७
ततो द्रक्ष्यथ मे मूर्तिं परमां यां विदुर्बुधाः । कदम्बगोलकाकारां रश्मिमालाकुलां पराम् ॥३८
अथ नारायणो देवः प्रणम्य शिरसा रविम् । कृताञ्जलिपुटो भूत्वा इदं वचनमब्रवीत् ॥३९

विष्णुरुवाच

यदि ते परमं रूपं मतं व्योमह्यनौपमम् । तमाराध्य वयं सर्वे यास्यामः सिद्धिमुत्तमाम् ॥४०
कीदृग्व्योम त्वहं ब्रह्माहरश्च त्रिपुरान्तकः । आराधयामहे देव भक्त्या श्रेयोऽर्थमात्मनः ॥४१
येन सिद्धिं गमिष्यामस्तमाराध्य दिवाकरम् । तस्मान्नो लक्षणं ब्रूहि व्योम्नः परमपूजित ॥४२

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे त्रय्युपाख्याने
चतु:पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।१५४।

व्योम की आराधना करो ।३३। त्रिलोचन ! गंधमादन पर्वत पर मेरे महान् व्योम रूप की पूजा एक सहस्र दिव्य वर्ष तक करते हुए तुम लोग उत्तम एवं शुभ षडङ्ग समेत सिद्धि प्राप्त कर सकोगे ।३४। शंख,

अथ पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः

सौरधर्मनिरूपणम्

आदित्य उवाच

साधुसाधु सुरश्रेष्ठ साधु पृष्टोऽस्मि भूधर । शृणुष्वैकमना: कृष्ण गदतो निखिलं मम ॥१
आराधयत्वयं देवो मम रूपमनौपमम् । चतुष्कोणं परं व्योम अद्भुतं गैरिकोज्ज्वलम् ॥२
त्वामाराध्य च चक्राङ्कं शङ्करो वृत्तमादरात् । शब्दादौ सततं ब्रह्म सगरादौ त्रिलोचनः ॥३
मध्याह्ने त्वं सदा देव भक्त्या मामर्चयस्व वै । यथेष्टमृभवः सर्वे भक्त्या मां पूजयन्तु वै ॥४
ततो ब्रह्मादयो देवाः श्रुत्वा वाक्यं विभावसोः । प्रणम्य शिरसा सर्वं इदं वचनमब्रुवन् ॥५
धन्या देव वयं सर्वे कृतकृत्यस्तथैव च । अस्माभिर्भगवान्पृष्टस्तेजसा प्रज्वलन्ति च ॥६
सम्भूता ज्ञानिनः सर्वे भवतो दर्शनाद्वयम् । तमोमोहात्तथा तन्द्रा सर्वमेकपदे गतम् ॥७
वयं त्वन्मूर्तयः सर्वे तेजसा तव संवृताः । उत्पत्तिस्थितिनाशाय लोकानां तव शासनात् ॥८
स्थिताः सर्वे सुरज्येष्ठ लोकपालाश्च कृत्स्नशः । अधुना साधयामेह व्योम्नः पूजां व्रजामहे ॥९
इत्थं तेषां वचः श्रुत्वा भास्करो वारितस्करः । उवाच ब्रह्मविष्णवीशान्सामपूर्वमिदं वचः ॥१०

आदित्य उवाच

एवमेतन्न सन्देहो यदा वदथ सुव्रताः । यूयं मन्मूर्तयः सर्वे युष्माकमहमेव हि ॥११

अध्याय १५५

सौरधर्मनिरूपण वर्णन

यदेतद्दर्शनं देवाः प्रमाणं च यदुत्तमम् । ज्वालामालाकुलं शुभ्रं शांडिलेयमिवोज्झितम् ॥१२
युष्माकं देवशार्दूलास्तन्निबोधत कारणम् । अहङ्कारविमूढानां मिथः कलहिनां तथा ॥१३
प्रबोधार्थं हि युष्माकं तमसो नाशनाय च । प्रवर्तनाय सर्वेषां कर्मणां च प्रदर्शितम् ॥१४
तस्मादेवं विदित्वा तु नाहङ्कारः कदाचन । कर्तव्यो भूतिमिच्छद्भिः सततं देवसत्तमाः ॥१५
मानं दर्पमहङ्कारं पूर्वं त्यक्त्वा सुदूरतः । आराधयत मां भक्त्या सततं श्रद्धयान्विताः ॥१६
ततो द्रक्ष्यथ मे रूपं सकलं निष्कलं च यत् । यस्य सन्दर्शनादेव सर्वे सिद्धिमवाप्स्यथ ॥१७
एवमुक्त्वा महाराज सहस्रकिरणो विभुः । जगामादर्शनं तेषां पश्यतामेव भारत ॥१८
अथ ते विस्मिताः सर्वे ब्रह्मविष्णुपिनाकिनः । तेजसा तस्य देवस्य भास्करस्य महौजसः ॥१९
परस्परमथोचुस्ते विस्मयेन तदा नृप । अहो महात्माऽयं देवोऽदितिपुत्रो दिवस्पतिः ॥२०
बृहद्भानुर्महातेजा लोकद्वीपो विभावसुः । येन सर्वे वयं त्राता निघ्नता विपुलं तमः ॥२१
आराधयामस्तं सर्वे गत्वा स्थानानि कृत्स्नशः । येन सर्वे वयं तस्य प्रसादात्सिद्धिमाप्नुमः ॥२२
तद्व्योम पूजयित्वा तु परया श्रद्धया विभोः । आमंत्र्य ते मिथः सर्वे गताः पूजार्थमादरात् ॥२३
जगाम पुष्करं ब्रह्मा शालग्रामं जनार्दनः । वृषभध्वजो गतो वीर पर्वतं गन्धमादनम् ॥२४
त्यक्त्वा मानमहङ्कारं कुर्वतस्तप उत्तमम् । आराधयन्ति तं देवं भास्करं वारितस्करम् ॥२५

हो और मैं भी तुम लोगों का ही हूँ । तुम लोगों को इस उत्तम रूप का दर्शन हुआ जो ज्वाला रूपी मालाओं से व्याप्त है, शुभ्र (स्वच्छ) एवं पृथक् रखी गयी प्रदीप्त अग्नि की भाँति है । उस (दर्शन) में आप ही लोग प्रमाण (साक्षी) हैं । तुम लोगों को ऐसे रूप का दर्शन कैसे प्राप्त हुआ इसका कारण भी सुनिये ! ।११-१२। अभिमानवश विशेष मूढ़ता (जड़भाव) प्राप्त होने के नाते आपस में कलह करने वाले तुम

व्योग्नि कृत्वा चतुष्कोणं ब्रह्मा नित्यमपूजयत् । चक्राङ्कितं हरिर्नित्यं सम्यग्व्योम त्वपूजयत् ॥२६
हरोऽपि सततं वीर तेजसा वह्निसन्निभम् । अपूजयत्सदा वृत्तं व्योम भक्त्या समन्वितः ॥२७
दिव्यवर्षसहस्रान्ते पूजयन्तो दिवाकरम् । गन्धमाल्योपहारैस्तु नृत्यगीतप्रवादितैः ॥२८
अतोषयन्महात्मानं कुर्वाणास्तप उत्तमम् । भक्त्या चलेन मनसा विवस्वन्तमनुत्तमम् ॥२९
अथ तेषां महाराज प्रसन्नो भुवनाधिपः । दर्शयामास लोकात्मा युगपद्वै विभावसुः ॥३०
कृष्णात्मा च महातेजाश्चतुर्धा योगतोऽनघ । गत्वैकेन सुरश्रेष्ठं सोऽब्रवीत्परमं वचः ॥३१
अन्येन शङ्करं मन्ये अन्येन गरुडध्वजम् । स ततापं तथान्येन रथारूढो दिवं सदा ॥३२
एवं योगबलाद्भानुः कृतवान्महदद्भुतम् । उग्रे तपसि वर्तन्तं दृष्ट्वा चैनं चतुर्मुखम् ॥३३
पूजयन्तं महद्व्योम भूगतैर्मुखपङ्कजैः । उवाच तं महाराज भास्करश्चतुराननम् ॥३४
पश्य पश्य सुरज्येष्ठ वरदं मामुपागतम् । श्रुत्वैवं वचनं भानोर्विरिञ्चस्तमथैक्षत ॥३५
दृष्ट्वा जगाम प्रणतो ह्यवनिं मुखपङ्कजैः । हर्षादुत्फुल्लनयनः पुनरुत्थाय भास्करम् ॥
उवाच परमं वाक्यं कृताञ्जलिपुटः स्थितः ॥३६

ब्रह्मोवाच

नमस्ते देवदेवेश नमस्ते तिमिरापह । नमस्ते भूतभव्येश भूतादे भूतभावन ॥३७
प्रसादं कुरु मे देव प्रसन्नोऽथ दिवाकरः । गतिरन्या न मे देव विद्यते त्वदृते विभो ॥३८

विष्णु ने भी चक्र से अंकित कर उस व्योम की पूजा करना आरम्भ किया और वीर ! शङ्कर ने भी अग्नि के समान प्रकाशमान वृत्तस्वरूप उस व्योम की भक्ति पूर्वक पूजा प्रारम्भ की ।२६-२७। एक सहस्र दिव्य वर्ष गंध, माला आदि उपहार, नृत्य, गायन एवं कथा श्रवण द्वारा दिवाकर की पूजा करके भक्ति पूर्वक

आदित्य उवाच

एवमेव यथात्थ त्वं नास्ति तत्र विचारणा । त्वं मे प्रथमजः पुत्रः सम्भूतः कारणात्पुरा ॥३९
वरं वरय भद्रं ते वरदोऽस्मि तवाग्रतः । यामिच्छसि सुरज्येष्ठः मा त्वं शङ्कां कुरु प्रभो ॥४०

ब्रह्मोवाच

यदि मे भगवांस्तुष्टो ददाति वरमुत्तमम् । कर्तुं शक्नोमि सृष्टिं च प्रसादात्तव गोपते ॥
कृताकृता हि मे देव सृष्टिर्नेह प्रसिध्यति ॥४१

आदित्य उवाच

न पुत्रत्वमहं प्राप्तस्तव देव चर्तुमुख । तवान्वये गमिष्यामि पुत्रत्वं हि मरीचये ॥४२
ततो यास्यति ते सिद्धिं कृत्स्ना सृष्टिश्चतुर्मुख । भवितैवं न सन्देहो मत्प्रसादाज्जगत्पते ।४३
एवमुक्तो विरिञ्चिस्तु रविणा पृथिवीपते । तं वै व्योढं विवस्वन्तं लोकनाथं जगत्पतिम् ॥४४
पुनराह सुरज्येष्ठः प्रणम्य शिरसा रविम् । क्व मे वासो जगन्नाथ भविष्यति दिवस्पते ॥४५

आदित्य उवाच

यन्मे रूपं महद्व्योम पृष्ठश्रृङ्गमनुत्तमम् । तत्र देवकदम्बैस्तु भवान्नित्यं निवत्स्यति ॥४६
इन्द्रः पूर्वदिशो भागे आग्नेय्यां शाण्डिलीसुतः । दक्षिणस्यां यमो नित्यं नैर्ऋत्यामथ निर्ऋतिः ॥४७
पश्चिमायां तु वरुणो वायव्यां तु सदागतिः । उत्तरे तु दिशो भागे निवसेद्धनदस्ततः ॥४८

आदित्य बोले—जैसा तुम कह रहे हो, ठीक है, इसमें विचार करने की आवश्यकता नहीं है । तुम मेरे प्रथम पुत्र हो, कारणवश मैंने पहले ही तुम्हें उत्पन्न किया था । सुरज्येष्ठ ! वरदान देने के लिए मैं

ऐशान्यां शंकरो देवो मध्ये त्वं विष्णुना सह । श्रुत्वैत्वं वचनं भानोर्वेधाः प्रीत्या तमब्रवीत् ॥४९
कृतकृत्यं तथात्मानं मन्यते च नराधिप । चकार च तथा सर्वं भास्करोक्तमशेषतः ॥५०
स च सिद्धिं गतो वीर प्रसादाद्भास्करस्य तु । आदित्योऽपि वरं दत्त्वा ब्रह्मण्यो ब्रह्मणेऽनघ ॥५१
जगाम सह देवेन पर्वतं गन्धमादनम् । ददर्श तत्र भूतेशं तपस्तीव्रं समाश्रितम् ॥५२
कपर्दिनं शूलधरं चन्द्रार्ककृतशेखरम् । पूजयन्तं परं व्योम सुव्रतं तेजसान्वितम् ॥५३
गन्धमाल्योपहारैश्च नृत्यगीतप्रवादितैः । मुखवाद्यैश्च बहुभिः प्रणवस्तोत्रगीतिभिः ॥
सम्पूज्यैवं महद्व्योम जगाम शिरसा महीम्
दृष्ट्वैवं पूजयन्तं च भास्करस्त्रिपुरान्तकम् । तुष्टोवोचन्महातेजा गोश्रुताभरणं हरम् ॥५५
भीम तुष्टोऽस्मि ते वत्स वरं मत्तोवृणुष्व वै । तवान्तिकमहं प्राप्तो वरदं भूभृदालय ॥५६
श्रुत्वैवं वचनं भानोर्महादेवो महीपते । ददर्श लोकनाथं तं प्रज्वलन्तमनुत्तमम् ॥
उवाच प्रणतो भूत्वा अष्टाङ्गैर्भूतलं गतः ॥५७
नमो नमस्ते देवेश प्रभाकर दिवाकर । शुभालय शुभाधार विकर्तन शुभानन ॥५८
प्रसादं कुरु देवेश प्रसन्नस्त्वं विकर्तन । संसारार्णवमग्नस्य भव पोतो जगत्पते ॥५९
तवाङ्गसम्भवो देव पुत्रो हं वल्लभस्तव । यत्करोति महादेव पिता पुत्रस्य तत्कुरु ॥६०

आदित्य उवाच

एवमेतन्न सन्देहो यथा वदसि शङ्कर । ललाटात्त्वं समुत्पन्नः पुत्रः पुत्रवतां वर ॥६१

इसीलिए सूर्य की प्रसन्नता वश उन्हें सिद्धि प्राप्त हो गयी । अनघ ! ब्रह्मण्य सूर्य भी ब्रह्मा को वर प्रदान कर देने के साथ गन्धमादन के लिए प्रस्थित हुए । वहाँ तीक्ष्ण तप करते हुए भूतेश, कपर्दी, शूलधारी एवं चन्द्रार्ध को अपने [illegible]

वरं वरय भद्रं ते मनसा त्वं यमिच्छसि । दुर्देयं चापि ते दास्ये त्रिपुरान्तक सुन्दर ॥६२

महादेव उवाच

यदि तुष्टोऽसि मे देव अनुग्राह्योस्मि ते यदि । प्रयच्छ मे वरं भानो देहि भक्तिं ममाचलाम् ॥६३
देवदानवगंधर्वयक्षरक्षोगणांस्तथा । निर्जित्याहं यथा देव युगान्ते संहरे प्रजाम् ॥६४
तथा प्रयच्छ मे देव स्थानं च परमं विभो । येनाहं हेतिसर्वं च जये देव जगत्प्रभो ॥६५

आदित्य उवाच

देवदानवगन्धर्वयक्षराक्षसपन्नगान् । हरिष्यसि जगच्चापि युगान्ते त्रिपुरान्तक ॥६६
यदेतत्पूजितं नित्यं मद्रूपं व्योम चोत्तमम् । एतत्त्रिशूलं परमं तव शस्त्रं भविष्यति ॥
ईशाने च तथा भागे व्योम्नो वासो भविष्यति ॥६७

महादेव उवाच

एवं भवतु मे देव यः प्रसादस्त्वया कृतः । कृतकृत्योऽस्मि देवेश यन्मे देवो वरप्रदः ॥६८

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मनिरूपणं नाम पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।१५५।

सुन्दर ! कठिन से कठिन वस्तु भी मैं तुम्हें प्रदान करूँगा ॥६१-६२

महादेव ने कहा—हे देव ! यदि आप मुझ पर प्रसन्न हैं और मेरे ऊपर आपका अनुग्रह है, तो

अथ षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः

त्रैसुरोपाख्यानवर्णनम्

सुमन्तुरुवाच

इत्थं दत्त्वा वरं भानुरीश्वराय विशाम्पते । शालग्रामं जगामाशु वरं दातुं हरेर्नृप ॥१
ददर्श स हरिं तत्र तपन्तं परमं तपः । कृष्टाजिनधरं शान्तं प्रज्वलन्तं स्वतेजसा ॥२
पूजयन्तं महद्व्योम चक्राकारमनौपमम् । गन्धमाल्योपहारैश्च नृत्यगीतप्रवादितैः ॥३
एवं सम्पूज्य तद्व्योम भक्त्या श्रद्धासमन्वितः । जगाम शिरसा भूमिं हृदि ध्यायन्दिवाकरम् ॥४
विष्णुं तं प्रणतं दृष्ट्वा तुष्टो देवो विभावसुः । उवाच विष्णुमामन्त्र्य पश्य मामागतं हरे ॥५
तद्वाक्यं केशवः श्रुत्वा शिरसा च महीं गतः । नमस्ते सर्वदेवेश नमस्ते गगने चर ॥६
जगत्पते नमस्तेऽस्तु ग्रहाणां पतये नमः । दारिद्र्यव्याधिदुःखघ्न नमस्ते भवनाशन ॥७
आदित्यार्क रवे भानो भग पूर्ण दिवाकर । नमस्ते सर्वतत्त्वज्ञ सर्वपापविवर्जित ॥८
प्रसीद मे जगन्नाथ हंसानघ दिवस्पते । संसारार्णवमग्नानां त्राहि देव वृषध्वज ॥९
पुत्रोऽहं तव देवेश द्वितीयो ब्राह्मणोऽनघ । पितेव पुत्रस्य रवे देहि कामाञ्जगत्पते ॥१०
विष्णोर्वचनमाकर्ण्य हर्षं प्राप्य दिवाकरः । उवाच कुरुशार्दूल हर्षगद्गदया गिरा ॥११

अध्याय १५६

त्रैसूरोपाख्यान वर्णन

साधु कृष्ण महाबाहो तुष्टोऽहं तव केशव । निशम्य ते परां भक्तिं श्रद्धां च पुरुषोत्तम ॥१२
वरं वरय तस्मात्त्वं वत्स यं मनसेच्छसि । वरदोऽहमनुप्राप्तो भक्त्याक्रान्तस्तवानघ ॥१३
निशम्य वचनं भानोर्विष्णुर्भक्त्या समन्वितः । कृताञ्जलिपुटो भूत्वा इदं वचनमब्रवीत् ॥१४
कृतकृत्योऽस्मि देवेश नास्ति धन्यतरो मम । यस्य मे भगवंस्तुष्टो वरदस्त्वं गतः स्वयम् ॥१५
यदि तुष्टो मम विभुर्भक्त्या क्रीतो मया यदि । प्रयच्छत्वचलां भक्तिं यथा शत्रुं पराजये ॥
तथा मम वरं देहि सर्वाराति विनाशनम् ॥१६
मम स्थानं च परमं सर्वलोकनमस्कृतम् । लोकानां पालने युक्तिं बलं वीर्यं यशः सुखम् ॥१७
एवमुक्तो रविर्भक्त्या विष्णुना वाक्यमुत्तमम् । उवाच कुरुशार्दूल गजत्सन्नादयन्निव ॥१८
साधु साधु महाबाहो ब्रह्मणस्त्वं जघन्यजः । हरस्य अग्रजश्चापि सर्वदेवनमस्कृतः ॥१९
भक्तश्चापि ममात्यन्तं ब्रह्मण्यश्च सदानघ । तस्मात्तवाचला भक्तिर्भविष्यति ममोपरि ॥२०
एतदेव महद्व्योम चक्रं ते प्रभविष्यति । सर्वायुधवरं वीर सर्वारातिविनाशनम् ॥
तथा स्थानं च परमं सर्वलोकनमस्कृतम् ॥२१
इत्थं भानोर्वरं प्राप्य हरिर्देवो जगत्पतिः । महाप्रसादमित्युक्त्वा जगाम शिरसा महीम् ॥२२
भास्करोऽपि वरं दत्त्वा केशवायामितौजसे । जगामाशु महाराज स्वपुरं विबुधाधिपः ॥२३
लोकानां पालने शक्तिं बलं वीर्यं यशः सुखम् । दत्त्वा कृष्णाय देवेशस्तथान्यदपि कांक्षितम् ॥२४

केशव ! मैं तुम्हारे ऊपर बहुत प्रसन्न हूँ। पुरुषोत्तम ! मैंने तुम्हारी श्रद्धापूर्ण उत्तम भक्ति देख ली।११-१२। वत्स ! जो तुम्हारी इच्छा हो, वर की याचना करो, अनघ ! मैं तुम्हारी भक्ति से आक्रांत होकर वर दान देने लिए यहाँ आया हूँ।१३। सूर्य की ऐसी बातें सुनकर भक्ति पूर्वक विष्णु ने हाथ

एवं ब्रह्मादयो देवाः पूजयित्वा दिवाकरम् । शक्तिमन्तो बभूवुस्ते सर्गादीनां प्रवर्तने ॥२५
इति ते कथितं पुण्यमाख्यानं पापनाशनम् । त्रिदैवत्यमुपाख्यानं त्रैसुरं लोकपूजितम् ॥२६
स्तोत्रत्रयसमायुक्तं धर्मकामार्थसाधनम् । धर्म्यं स्वर्ग्यं तथा पुण्यमारोग्यधनधान्यदम् ॥२७
य इदं शृणुयान्नित्यं पठेत्स्तोत्रत्रयं च यः । सोऽग्नेयं यानमारूढो याति भानोः परं पदम् ॥२८
अपुत्रो लभते पुत्रमधनो धनमश्नुते । विद्यार्थी लभते विद्यां प्रसादाद्भास्करस्य तु ॥२९
तेजसा रविसंकाशः प्रभया पृश्निसन्निभः । मोदते सुचिरं कालं ज्ञानिनामुत्तमो भवेत् ॥३०

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे त्रैसुरोपाख्यानवर्णनं नाम षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।१५६।

अथ सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः

सूर्यावतारकथाप्रस्ताववर्णनम्

शतानीक उवाच

एतन्मे कौतुकं ब्रह्मन्यद्वरं ब्रह्मणे रविः । दत्तवांस्तव पुत्रत्वमन्वये कश्यपस्य तु ॥१।
यास्यामि द्विजशार्दूल प्रपन्नतिमिरापहः । एतन्मे महदाश्चर्यं शंस भूमिं कथं व्रजेत् ॥२
देवादीनां प्रणेता यो यो भुवि प्रसवो विभुः । स कथं भूतले व्योम जन्मभावं गमिष्यति ॥३
किमर्थं दिव्यमात्मानं जन्मने स नियोक्ष्यति । यश्चक्रं वर्तयत्येको ब्रह्मादीनां मनोरमम् ॥४

प्रकार ब्रह्मादि देवता सूर्य की पूजा करके सृष्टि आदि कार्यों के लिए सुशक्ति संपन्न हुए । इस भाँति मैंने तुम्हें इस पुण्य कथा को सुनाया जो पाप नाशक तीनों देव संबंधी कथाओं से युक्त तीनों देवों एवं लोकों द्वारा पूजित है । जो इस तीनों कथाओं समेत आख्यान को धर्म, अर्थ, एवं काम साधक, धार्मिक, स्वर्ग

स जन्मनि कथं पुण्यां बुद्धिं चक्रे विदां वर । गोपायनं यत्कुरुते जगतः सर्वलौकिकम् ॥५
गोभिःपालयते कृत्स्नमात्मनो यः स्वयं रविः । महाभूतानि भूतात्मा यश्चकार दधार च ॥६
अगर्भः स कथं गर्भमुदरे याचते विभुः । येन गोभिः समाक्रान्ता विप्र लोकाश्चतुर्दश ॥७
स्थापिता जगतो मार्गास्त्रिवर्गप्रवरास्त्रयः । योऽन्तकाले जगत्पीत्वा कृत्वा वज्रमयं वपुः ॥८
लोकमेकार्णवं चक्रे दृश्यते स्वेन कर्मणा । यः पुराणे पुराणात्मा तेजसां रूपमास्थितः ॥९
अपि सृष्ट्वा द्विजश्रेष्ठ यः ससर्ज वसुंधराम् । चकार च पुरा यच्च त्रैलोक्यमिदमव्ययः ॥१०
ददौ कृत्वा वसुमतीं सुराणां सुरसत्तमः । यः स्थितो ह्यनलं पीत्वा संवत्सरमयश्च यः ॥
पातालस्थोऽर्णवरसं मध्यतोयमयं हविः ॥११
सहस्रशिरसं देवं सहस्राक्षं सहस्रशः । सहस्रचरणं ब्रह्मन्यमाहुर्वै युगे युगे ॥१२
मुखाद्यस्य समुत्पन्नो वेधा लोकपितामहः । हरिश्च वक्षसो यस्य ललाटाद्यस्य शङ्करः ॥१३
येन ते निहता दैत्या मंदेहा नाम नामतः । ब्रह्मादीनां दुराधर्षो यः सदा विघ्ननाशनः ॥१४
सर्वदेवमयं कृत्वा सर्वायुधधरं वपुः । एकचक्ररथारूढो गरुडाग्रजसारथिः ॥१५
करान्ते यो जगत्सर्वं सह दानवराक्षसम् । प्रकाशतममस्पृष्टं वपुर्यस्य सदा द्विज ॥१६
पूर्वां दिशं गतो नित्यमुदयाचलमक्रमम् । नाशयेद्यस्तु सततं तमो लोकस्य शान्तये ॥१७
नाशयित्वा तमो यस्तु क्रियाः सर्वाः प्रवर्तयेत् । योक्त्राणि दक्षिणादीक्ष्य मुसलोलूखलानि च ॥१८

विद्वद्वर ! समस्त लोकों समेत जगत् की रक्षा करने वाला वह अपनी पुण्य बुद्धि में जन्म लेने के विचार को कैसे स्थान दिया ।४-५। जिस सूर्य ने स्वयं अपनी किरणों द्वारा समस्त लोकों का पालन तथा भूतात्मा

गार्हपत्येन विधिना तद्वद्धार्येण कर्गणा । अग्निमाहवनीं चैव वेदिं चैव कुशं स्रुचम् ॥
प्रोक्षणीयव्रतं चैव अवभृथं तथैव च ॥१९
सर्वानिमांश्च यश्चक्रे हव्यभागप्रदान्मुखे । हव्यादांश्च सुरान्यज्ञे कव्यादांश्च पितृ नपि ॥२०
भागार्थे मधुधानाय चक्रे यो यज्ञकर्मणि । पूषणं च सुतं सोमं पवित्रामरणीमपि ॥२१
यज्ञियानि च द्रव्याणि यज्ञांश्चापि सऋत्विजः । सदस्यान्यजमानांश्च मेधाविनस्तथोत्तमान् ॥२२
विबभाज पुरा सर्वं पारमेष्ठचेन कर्मणा । युगानुरूपो यः कृत्वा लोकाननुवरं क्रमात् ॥२३
क्षणान्कलाश्च काष्ठाश्च कालवैकल्यमेव च । मुहूर्तास्तिथयो मासाः पक्षाः संवत्सरास्तथा ॥२४
ऋतवः कालयोगाश्च प्रमाणं विविधं नृषु । आयुः क्षेत्राण्यपचयोपचयांश्चैव योऽकरोत् ॥२५
सृष्टा लोकास्त्रयोऽनन्ता येन ज्ञानेन वर्त्मना । सर्वभूतगणाः सृष्टाः सर्वभूतात्मना सदा ॥२६
प्रणामत्रयपूर्वेण योगेन रमते च यः । यो गतागतिपोतेन त्रातास्ति जगदीश्वरः ॥२७
यो गतिर्वृषयुक्तानां गतिर्योऽपापकर्मणाम् । चातुर्वर्ण्यप्रभावश्च वपुर्होत्रस्य रक्षिता ॥२८
धातुर्वैद्यस्य यो वेत्ता चतुराश्रमसंश्रयः । दिगम्बरानुभूतश्च वायुर्वायुविभावनः ॥२९
अग्नीषोमात्मकं ज्योतिर्योगीशः क्षणदान्तकः । यः परं श्रूयते ज्योतिर्यः परं श्रूयते तपः ॥३०
यं परं परमं प्राहुः परमात्मानमच्युतम् । ब्रह्मादिभिः स्तुतो देवो यश्च दैत्यान्तकृद्विभुः ॥३१
युगान्तेष्वन्तको यस्तु यश्च लोकान्तकोत्तमः । सेतुर्यो लोकसेतूनां मध्ये यो मध्यकर्मणाम् ॥३२

का नाश कर समस्त क्रियाओं को प्रारम्भ कराते हैं यज्ञ में दक्षिण की ओर स्थित रस्सी, ओखली तथा मूसल के दर्शन पूर्वक गार्हपत्य विधान द्वारा (यज्ञ) में आहवनीय अग्नि बेदी, कुशाओं, स्रुच, प्रोक्षणीय

वेत्ता यो वेदविदुषां प्रभुर्यः प्रभविष्णुनाम् । सौम्यभूतस्तु सौम्यानामग्निभूतोऽग्निवर्चसाम् ॥३३
मानुषाणां मनोभूतस्तपोभूतस्तपस्विनाम् । विनयो नयवृत्तीनां तेजस्तेजस्विनामपि ॥३४
विग्रहो विग्रहाणां च गतिर्गतिमतामपि । आकाशप्रसवो वायुर्वायुः प्राणो हुताशनः ॥
देवाहुतिप्रदानोद्यतप्राणाग्निस्तमनाशनः ॥३५
रसाद्धि शोणितं भवति शोणितान्मांसमुच्यते । मांसान्मज्जावसोर्जन्म मज्जनोस्थीनि जन्मतः ॥३६
अस्थिमज्ज्ञः समभवत्ततो वै शुक्रमादिशेत् । शुक्राद्गर्भः समभवद्रसमूलेन कर्मणा ॥
तत्रापः प्रथमो भागः स सौम्यो राशिरुच्यते ॥३७
ततःक्ष्मासम्भवो ज्ञेयो द्वितीयो राशिरुच्यते । शुक्रं सोमात्मकं विद्यादात्मरूपं यदात्मकम् ॥३८
भवो रसात्मकस्तेषां वीर्यं च शशिपावकम् । कफवर्गे भवेच्छुक्रं पित्तवर्गे च शोणितम् ॥३९
कफस्य पृथिवी स्थानं पित्तं नाभौ प्रतिष्ठितम् । देवस्य मध्यहृदयं स्थानं तु मनसः स्मृतम् ॥
नाभिकोष्ठान्तरस्थं तु तत्र देवो दिवाकरः ॥४०
मन प्रजापतिर्ज्ञेय कफ सोमो विभाव्यते । पित्तमग्नि स्मृतो यस्मादग्नीषोमात्मकं जगत् ॥४१
एवं प्रवर्तिते गर्भे वर्धितेऽम्बुदसन्निभे । वायु प्रवेशं सञ्चक्रे सङ्गत परमात्मना ॥४२
ततोऽङ्गानि विसृजते बिभर्ति परिवर्तयन् । प्राणोऽपानः समानश्च उदानो व्यान एव च ॥४३
प्राणोऽस्य प्रथमं स्थानं वर्धयन्परिवर्तते । अपानं पश्चिमे काय उदानोर्ध्व शरीरगः ॥
व्यानोऽथ व्यापको देहे समानः सन्निवर्तते ॥४४

का ज्ञाता, प्रभावशालियों के प्रभु, सौम्यों के सौम्य, अग्नि तेज में अग्नि, मनुष्यों में मनु, तपस्वियों में तप
विनीतों में विनय, तेजस्वियों में तेज, शरीरधारियों में शरीर, गतिमानों में गति, वायु के

भूतावाप्तिस्ततस्तस्य जायतीन्द्रियगोचरा । पृथिवी वायुराकाश आपो ज्योतिश्च पञ्चमः ।।४५
तस्येन्द्रियाणि पिष्टानि स्वं स्वं योगं प्रचक्रमुः । पार्थिवं देहमाहुस्तु प्राणात्मानं च मारुतम् ।।४६
निद्रा ह्याकाशयोनिश्च जलाश्रये प्रवर्तते । ज्योतिश्चक्षुषि तज्जन्म तदंशस्तामसः स्मृतः ।।४७
ग्रामाश्च विषयाश्चैव यस्य वीर्यं प्रवर्तितम् । एवं यः सृजते लोकान्स देवासुरमानवान् ।।४८
स कथं देवदेवेशो गर्भमेष्यति चांशुमान् । यथोदरमदित्यास्तु यः स्वयं चाविशत्पुरा ।।४९
एवं मे संशयो ब्रह्मन्नेष मे विस्मयो महान् । कथं रविर्ययौ गर्भभावं द्विजवरेति मे ।।५०
आश्चर्यं परमं पृच्छे त्वामहं भास्करस्य वै । भानोरुत्पत्तिमाश्चर्यं हृदि मे परिवर्तते ।।५१
एतदाश्चर्यमाख्यानं कथयस्व महामुने । समाख्याहि बलं वीर्यं भानोरमिततेजसः ।।५२

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे सूर्यावतारकथाप्रस्ताववर्णनं नाम सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्याय ।१५७।

अथाष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः

सौरधर्मेषु सूर्योत्पत्तिवर्णनम्

सुमन्तुरुवाच

प्रश्नभारो महांस्तात त्वयोक्तो रश्मिमालिनि । यथाशक्ति तु वक्ष्यामि श्रूयतां भानवं यशः ।।१

में वे इन्द्रियाँ अपना-अपना संबंध स्थापित करती हैं। देह को पार्थिव एवं वायु को प्राण कहते हैं।

भानोः प्रभावश्रवणे यस्य ते मतिरुत्थिता । हन्त भानोः प्रवृत्तिं च शृणु दिव्यां मयेरिताम् ॥२
[१]सहस्रास्यं सहस्राक्षं सहस्रकिरणं च यम् । सहस्रशिरसं देवं सहस्रकरमव्ययम् ॥३
सहस्रजिह्वं भास्वन्तं सहस्रमुकुटं प्रभुम् । सहस्रदं सहस्रारिं सहस्रभुजमव्ययम् ॥४
सवनं भवनं चैव हव्यं होतारमेव च । पात्राणि समतीतानि वेददीक्षी चरुं शुभम् ॥५
श्रोत्रियं शूर्पमुसलं प्रोक्षणं दक्षिणायनम् । अध्वर्युं सामगं विप्रं सदस्यं सदनं तथा ॥६
यूपं समित्स्रुवं दर्वीं मुसलोलूखलानि च । प्राग्वंशं जयभूतिं च होतारं चयनं च यत् ॥७
रहस्यानि प्रमाणानि स्थावराणि चराणि च । प्रतिष्ठितानि दार्ढ्यं च स्थण्डिलानि कुशांस्तथा ॥८
मन्त्रयज्ञवहं वह्निभागं भार्गवमेव च । अग्रेभुजी सोमभुजां यश्च त्रिषु उदाहृतः ॥९
आयुर्वेदविदो विप्रा यजन्ते शाश्वतं विभुम् । तस्य भानोः सुरेशस्य वीर चन्दनमालिनः ॥१०
प्रादुर्भावसहस्राणि समतीतान्यनेकशः । भूयश्चैव भविष्यन्ति विनश्यन्ति दिनेदिने ॥११
यत्पृच्छसि महाराज पुण्यां दिव्यां कथां शुभाम् । यदर्थं भगवान्भानुः कश्यपस्य सुतोऽभवत् ॥१२
तामहं त्वं प्रवक्ष्यामि शृणु सर्वमशेषतः । हितार्थं सर्वमर्त्यानां लोकानां प्रभवाय च ॥१३
बहुशः सर्वभूतात्मा स्वयं समभिजायते । तथा समभवद्देवः कश्यपस्यादितेः सुतः ॥१४
तुष्टो दत्त्वा वरं वीर विरञ्चस्य महात्मनः। यं यं जनयते पुत्रमदितिः कश्यपाद्विभोः ॥१५
स स याति विनाशं वै तत्क्षणादेव भारत । दृष्ट्वा सुतान्नश्यमानान्पुत्रशोकान्विताऽदितिः ॥१६

सूर्य के प्रभाव को सुनने के लिए तुम्हारी बुद्धि अग्रसर हुई है, अतः सूर्य की दिव्य प्रवृत्ति (कथा) मैं कह रहा हूँ, सुनो ! ।२। जिसके सहस्र मुख, सहस्रनेत्र, सहस्रकिरणें, सहस्र शीश, सहस्र हाथ, अव्यय, सहस्र जिह्वा एवं देदीप्यमान सहस्र मुकुट हैं तथा जो प्रभु, सहस्रदानी, सहस्रशत्रु जेता, सहस्र भुजाएँ अविनाशी,

जगाम कश्यपाभ्याशे शोकव्याकुलितेक्षणा: । सापश्यत्तं च मारीचं मुनिं दीप्तं तपोनिधिम् ॥१७
आद्यं देवगुरुं विप्रं दिव्यं त्रिषवणाम्बुभि: । तेजसा वह्निसंकाशं सौरं वृकसमप्रभम् ॥१८
न्यस्तदण्डश्रिया युक्तं बद्धकृष्णाजिनाम्बरम् । वल्कलाजिनसवीतं प्रदीप्तं ब्रह्मवर्चसम् ॥१९
हुताशमिव दीव्यन्तं तपन्तमिव भास्करम् । अथादितिश्च दृष्ट्वैवं भर्तारममितौजसम् ॥२०
शोकगद्गदया वाचा इदं वचनमब्रबीत् । किमर्थं भगवान्देवो निरुद्योगस्तु तिष्ठति ॥२१
जातो जातो हि मे पुत्र: सद्य एव विनश्यति । श्रुत्वा तु वचनं तस्या: कश्यपो मुनिसत्तम: ॥२२
चकार गमने बुद्धिं ब्रह्मलोकं प्रति प्रभो । स गत्वा ब्रह्मभवनं नानाभावसमन्वितम् ॥२३
तद्वाक्यमुक्तं तं सर्वं यदुक्तं तस्य जायया । कश्यपस्य वच: श्रुत्वा कञ्जजो वाक्यमब्रवीत् ॥२४
पुत्र गच्छाम सदनं भानो: परमदुर्लभम् । इत्युक्त्वा यानमारुह्य आग्नेयं पद्मलोचन: ॥२५
वेधा जगाम भवनमादित्यस्य महात्मन: । अदिति: कश्यपो ब्रह्मा जग्मुर्विपुलमाश्रिता: ॥२६
ते मुहूर्तेन सम्प्राप्ता: सूर्यलोकं सुवर्चसम् । दिव्यकामगमैर्यानैर्यथार्हं कुरुनन्दन ॥२७
आदित्यं प्रष्टुमिच्छन्ति तेजसां राशिमुत्तमम् । गच्छन्तस्ते च विस्तीर्णामादित्यस्य परां सभाम् ॥२८
षट्पदोद्गीतनिनदां सामगैस्तु समीरिताम् । ऋतवो बह्वृचमुखा: प्रोक्ता: पुण्यवदक्षरा: ॥२९
तुष्टुवु: पुरुषव्याघ्रं विततेषु च कर्मसु । यज्ञसन्धौ वेदविदां पदक्रमविदां तथा ॥३०

कुटिया के लिए प्रस्थान किया, वहाँ पहुँचकर उसने कश्यप को देखा, जो मरीच के पुत्र, मुनि, दीप्त, तपोनिधान, सबमें प्रथम, देवों के गुरु, विप्र, दिव्य, जलद्वारा त्रैकालिक स्नान करने वाले, अग्नि के समान तेजस्वी, सौर, वृक के समान कान्तिमान, त्याग किये गये दण्डकी श्री से

घोषेण परमर्षीणां सर्वं तत्र निनादितम् । यज्ञसंस्तवविद्भिश्च शिक्षाविद्भिस्तथा द्विजैः ॥३१
अष्टादशपुराणज्ञैः सर्वविद्याविशारदैः । मीमांसाहेतुवादज्ञैः सर्ववादविशारदैः ॥३२
लोकायतिकमुख्यैश्च तुष्टुवुः सूर्यमीरितम् । तत्र तत्र च विप्रेन्द्रान् नियताञ्छंसितव्रतान् ॥३३
जपहोमपरान्योगान्ददृशुः कश्यपादयः । तस्यां सभायामास्ते स रश्मिमाली दिवाकरः ॥३४
सुरासुरगुरुः श्रीमाञ्छुशुभे वीर मायया । उपासते च तत्रैव प्रजानां पतिमीश्वरम् ॥३५
दक्षः प्रचेताः पुलहो मरीचिश्च द्विजोत्तमः । भृगुरत्रिर्वशिष्ठश्च गौतमो नारदस्तथा ॥३६
दिव्या आत्मान्तरिक्षं च वायुस्तेजोबलं मही । शब्दः स्पर्शः स्वरूपं च रसगन्धौ तथैव च ॥३७
प्रकृतिश्च विकाराश्च यच्चान्यत्कारणं महत् । साङ्गोपाङ्गाश्च चत्वारो वेदा लोकपते तथा ॥३८
लवाश्च ऋतवश्चैव सङ्कल्पप्रणवास्तथा । एते चान्ये च बहवो भानुमन्तमुपासते ॥३९
अर्थो धर्मश्च कामश्च मोक्षश्च सविशेषतः । द्वेषो हर्षश्च मोहश्च मत्सरो मान एव च ॥४०
वृको विष्णुसुतः पुत्रः पुष्पजो धिषणस्तथा । माहेश्वरस्तथा सौरो विटपो विकचस्तथा ॥४१
मारुतो विश्वकर्मा च अश्विनावन्यवाहनौ । एवमुक्तः सुवचनैर्भानुना प्रभविष्णुना ॥४२
जगाम कश्यपो वीर सहादित्या स्वमाश्रमम् । अदितिर्देवमाता च तं गर्भं निदधे स्वयम् ॥४३
भूतात्मानं महात्मानं दिव्यं वर्षसहस्रकम् । पूर्णे वर्षसहस्रे तु प्रवृत्तो गर्भ उत्तमः ॥४४

ध्वनियों से सम्मिलित पाठ कर रहे थे। वहाँ यज्ञ-स्तुति करने वाले विद्वानों, शिक्षा के पूर्णज्ञान वाले ब्राह्मणों, अट्ठारहों पुराणों के ज्ञाता, सर्वविद्या निष्णात, मीमांसा, हेतुवाद के विद्वानों, समस्तवाद विशारदों तथा चार्वाक मत के प्रवर्तकगणों द्वारा इस भाँति सूर्य की स्तुति हो रही थी—जैसे सूर्य ही उन

सुराणां शरणं देवश्चासुराणां विनाशनः । गर्भस्थेन तु तेनैव परित्रातः सुतस्तथा ।।४५
आददानस्तु तेजांसि त्रैलोक्यस्य नराधिप । तस्मिञ्जाते तु देवेशे त्रैलोक्यस्य सुखावहे ।।४६
प्रहत्य दैत्यसङ्घांश्च सुराणां नादवर्धने । अभवत्परमानन्दः सर्वेषां तत्र तस्थुषाम् ।।४७

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मेपर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु
सूर्योत्पत्तिर्नामाष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्याय ।१५८।

अथैकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः

सूर्यावतारवर्णनम्

सुमन्तुरुवाच

दक्षः प्रजापतिश्चैव नमस्कारं चकार ह । विद्योतमानो वपुषा सर्वाभरणभूषितः ।।१
उपातिष्ठत देवेशं भानुं चर्षिगणैः सह । ततो गन्धर्वमुख्येषु प्रणदत्सु विहायसि ।।
बहुभिः सह गन्धर्वैः प्रगायत्सु महीपते ।।२
एवं ते देवगन्धर्वा उपागायन्त भक्तितः । उत्पन्नं द्वादशात्मानं भास्करं वारितस्करम् ।।३
इन्द्रो विवस्वान्पूषा च त्वष्टा च सविता तथा । भर्गोऽंशुमानर्यमार्कः पृश्निर्मार्तण्ड एव च ।।
इत्येकादश एवैते द्वादशो विष्णुरुच्यते ।।४
एवं द्वादशधा जातमंशुमन्तं महाद्भुतम् । स्तुवन्ति देवताः सर्वे गताश्च तरसा महीम् ।।५

लोकों के तेजों को अपनाते हुए रक्षा की । उस देव नायक के उत्पन्न होने पर, जो तीनों लोकों को सुख

मृगव्याधश्च शर्वश्च मृगाङ्काङ्को महायशाः । अजैकपादहिर्बुध्न्यः पीतः काचः परन्तपः ॥६
दमनश्चेश्वरश्चैव कपाली च विशांपते । स्थाणुर्भगश्च भगवान्रुद्राश्चैतेऽवतस्थिरे ॥७
अश्विनौ वसवश्चाष्टौ गरुडश्च महाबलः । विश्वेदेवश्च साध्याश्च तस्थुः प्राञ्जलयो नृप ॥८
नागराजो महाराज वासुकिः प्राञ्जलिः स्थितः । अन्ये च बहवो नागा राक्षसाश्च महाबलाः ॥९
तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च गरुडश्च महाबलः । अरुणश्चारुणिश्चैव तत्र प्राञ्जलयः स्थिताः ॥१०
पितामहश्च भगवान्स्वयमागम्य लोककृत् । प्राह देवगुरुः श्रीमान्सुरैः सर्वैर्महर्षिभिः ॥११
यस्मात्प्रेक्षयते सर्वं प्रभविष्णुः सनातनः । तस्माल्लोकेश्वरः श्रीमान्विवस्वांश्च भवत्विति ॥१२
देवदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् । यस्मादयमादिदेवस्तस्मादादित्य एव हि ॥१३
एवमुक्त्वा तु भगवान्सार्धं देवर्षिभिः प्रभुः । नमस्कृत्वा सुसम्पूज्य ययौ तत्सदनं प्रति ॥१४
या गतिर्यज्ञशीलानां या गतिः पुण्यकर्मिणाम् । या गतिः सिद्धयोगानां या गतिश्च महात्मनाम् ॥१५
यस्याष्टगुणमैश्वर्यं समभूद्देवसत्तमम् । यं प्राप्य शाश्वतं विप्रा नावर्तन्ते भवार्णवे ॥१६
बालखिल्यादयो ये च सर्वाश्रमनिवासिनः । सेवन्ते यं यतात्मानो दुश्चरं व्रतमास्थिताः ॥१७
योऽनन्त इव नागेषु यस्य ते सर्वयोगिनः । सहस्रमूर्धा रक्ताक्षः शेषादिभिरनुत्तमैः ॥१८
यो यज्ञ इति विप्रेन्द्रैरर्च्यते सुखमीप्सुभिः । सर्वे च यं यतप्राणा ध्यायन्ति ब्रह्मरूपिणम् ॥१९
यं वेदविदो गायन्ति वेत्तारं यज्ञदायिनम् । तं पुत्रं द्वादशात्मानं कश्यपः प्राप्य सत्तमम् ॥२०

करने लगे ।५। मृगव्याघ, शर्व, महायशस्वी, चन्द्रमा, अज, एकपाद, अहिर्वुध्न्य, पीत, काच, परंतप, दमन, ईश्वर तथा विशांपते ! कपाली (शिव), स्थाणु, मग, भगवान् रुद्र, ये सभी वहाँ उपस्थित हुए ।६-७। नृप ! अश्विनी कुमार, आठों वसु, महाबली गरुड, विश्वेदेव और साध्य भी वहाँ हाथ जोड़े

मुदं लेभे सहाऽदित्या सुखं च परमं विभो। लोकश्च मुमुदे सर्वो राक्षसा भयमाप्नुवन् ॥२१
मधुपिङ्गलो महाबाहुः कम्बुग्रीवो हसन्निव। इङ्गुदीबद्धमुकुटो दिशः प्रज्वलयन्निव ॥२२
स उवाच महातेजाः कश्यपं चर्षिसत्तमम्। एषोऽहं तव पुत्रत्वं गतो गर्भस्य सिद्धये ॥२३
दत्त्वा वरं पुरा विप्र विरञ्चस्य महात्मनः। तस्मात्त्वमृषिशार्दूल कुरु सृष्टिमनौपमाम् ॥२४
एवमाराध्य देवेशं ब्रह्मा सृष्टिमवाप्तवान्। आराध्य कश्यपश्चापि भास्करं सुतमाप्तवान् ॥२५

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे उभयसप्तमीमाहात्म्ये सूर्यावतारवर्णनं नामैकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।१५९।

अथ षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः

सूर्यावतारवर्णनम्

शतानीक उवाच

अहो देवस्य चरितं भास्करस्य त्वयोदितम्। ब्रह्मादयोऽपि यं नित्यं पूजयन्ति विधानतः ॥१
ब्रह्मा विष्णुः सुरा ब्रह्मांस्तमाराध्य दिवाकरम्। ददृशुस्तस्य किं भूतं रूपं यत्तन्महाद्भुतम् ॥२

आनन्द निमग्न होकर उत्तम सुख का अनुभव किया। सभी लोकों को प्रसन्नता हुई, परन्तु राक्षस गण भयभीत होने लगे।१५-२१। मधु की भाँति पिंगल वर्ण, शंख के समान सौन्दर्यपूर्ण ग्रीवा महाबाहु एवं महातेजस्वी (सूर्य) ने, जो मन्द-मन्द हास करने के समान तथा मुकुट में इंगुदी के लगाने से दिशाओं को प्रकाशित करने की भाँति दिखाई दे रहे थे, ऋषिश्रेष्ठ कश्यप ने कहा—गर्भ की सिद्धि (सफलता) के लिए

सुमन्तुरुवाच

आराध्य देवमीशानं भास्करं सूचिवाचकम् । कविष्णू कुरुशार्दूल जग्मतुस्तौ हिमाचलम् ॥३
गोपतेरन्तिकं वीर प्रहृष्टौ विभुदर्शने । कुन्देन्दुसन्निभं द्रष्टुं कंजजश्चाच्युतश्च तौ ॥४
ददृशतुर्महात्मानं चन्द्रार्धकृतशेखरम् । पूजयन्तं विवस्वन्तं भास्करं वीरवन्नृप ॥५
आर्च्योचतुर्महात्मानं कविष्णू तं त्रिलोचनम् । भोभो भीम सुरज्येष्ठ पश्यावामिह चागतौ ॥६
श्रुत्वोवाच तयोर्वाक्यं कञ्जजस्याच्युतस्य च । प्रणम्य शिरसा भूमौ कृत्वा पूजां विधानतः ॥७
उवाच मधुरं वाक्यं शिक्षाक्षरसमन्वितम् । हर्षगद्गदया वाचा दिशः सन्नादयन्निव ॥८
किमाराध्य रविं प्राप्तौ सर्वदेववरं विभुम् । कथ्यतां निखिलं देवौ परमं कौतुकं मम ॥९
दृष्टवन्तौ परं किञ्चिद्रूपं देवस्य शङ्करम् । अव्ययस्याप्रमेयस्य भानोरमिततेजसः ॥१०
निशम्य वचनं वीर शङ्करस्य महात्मनः । ऊचतुस्तौ महात्मानौ कविष्णू देवसत्तमौ ॥११
न तत्पश्यावहे रूपं यत्तत्परममद्भुतम् । आराधयितुमेवापि ह्यागतौ तेन्तिकं च तम् ॥१२
तस्मादाराधयामो हि एकीभूय विभावसुम् । गत्वोदयगिरिं पुण्यं पर्वतं कनकोज्ज्वलम् ॥१३
श्रुत्वां तु वचनं वीर कञ्जजाच्युतयोर्हरः । तथेत्याह महाबाहो हर्षादुत्फुल्ललोचनः ॥१४
अथ ते राजशार्दूल विविगोगतयो नृप । जग्मुस्तं पर्वतश्रेष्ठमुदयाचलमाशु वै ॥१५

सुमन्तु बोले—कुरुशार्दूल ! ईशान एवं उत्पत्ति की व्याख्या कराने वा भास्कर देव की आराधना करके व्रह्मा और विष्णु अत्यन्त हर्ष प्रकट करते हुए विभु (सूर्य) के दर्शनार्थ हिमालयके लिए प्रस्थित हुए, ... स्थित था । नृप ! कुंद और इंदु की भाँति धवलमूर्ति (सूर्य) के दर्शन के

तमासाद्य नगं पुण्यं शृङ्गैस्त्रिभिरलङ्कृतम् । नानाधातुपिनद्धाङ्गं नानाधातुविभूषितम् ॥१६
आराधनाय विधिवद्यत्नं चक्रुर्विभावसोः । स्तुवन्तस्ते समर्चन्तो ध्यायन्तश्च विभावसुम् ॥१७
दिव्यवर्षसहस्रान्ते तपन्तः संस्थिता नगे । पद्मासनगतो ब्रह्मा ध्यायमानो दिवाकरम् ॥१८
स्थाणुवत्संस्थितौ भूमावूर्ध्वबाहुस्त्रिलोचनः । पञ्चाग्निं भजमानस्तु स्थितो विष्णुरवाक्छिराः ॥१९
एवं वर्षसहस्रान्ते तपश्चक्रुः सुदारुणम् । आराधयन्तो विधिवद्गोपतिं पुत्रमालिनम् ॥२०
अथ ब्रह्मेशविष्णूनां कुर्वतां तप उत्तमम् । तुतोष भगवान्भानुरुवाच च महीपते ॥२१
ब्रह्मञ्छम्भो हरे ब्रूत मत्तः किमभिवांछथ । तुष्टोऽहं भवतां दातुमिहायातो वरं स्वयम् ॥२२

सुमन्तुरुवाच

निशम्य वचनं भानोः शान्तं हृद्यं मनोरमम् । प्रणम्य शिरसा केशा इदं वचमब्रुवन् ॥२३
कृतकृत्या वयं सर्वे प्रसादात्तव गोपते । त्वामाराध्य पुरा देव त्वत्तः प्राप्य वरं शुभम् ॥२४
उत्पत्तिस्थितिनाशानां वयं सर्वे दिवाकर । सम्भूयेह समर्था वै त्वत्प्रसादान्न संशयः ॥२५
किं त्वेकं देवदेवेश वरमिच्छामहे विभो । यत्ते परमकं रूपं दुर्लभं दुर्दृशं तथा ॥२६
तस्मादस्माज्जगन्नाथ रूपं दर्शय तेऽच्युतम् । सर्वदेवमयं यत्ते यत्त्वयोक्तं पुरानघ ॥२७
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मविष्ण्वीशभाषितम् । दर्शयामास तद्रूपमद्भुतं लोकपूजितम् ॥२८

हुए। उस पर्वत पर पहुँचकर जो पुण्य, तीन शिखरों से अलंकृत, भाँति-भाँति के धातुओं द्वारा बंधे हुए अंग तथा भाँति-भाँति की धातुओं से विभूषित था, वे लोग सूर्य की आराधना के लिए विधानपूर्वक प्रयत्नशील हुए। सूर्य की स्तुति, पूजा एवं ध्यान करना आरंभ किया। इस प्रकार तप करते हुए उस पर्वत पर उन्हें दिव्य एक सहस्र वर्ष बीत गया। दिवाकर का ध्यान

अनेकवक्त्रशिरसमनेकाद्भुतदर्शनम् । सर्वदेवमयं दिव्यं सर्वलोकमयं तथा ॥२९
भूः पादौ द्यौः शिरश्चापि तत्राग्नी लोचने मते । पादाङ्गुल्यः पिशाचाश्च हस्ताङ्गुल्यश्च गुह्यकाः ॥३०
विश्वे देवाः स्मृतास्तस्य जङ्घासङ्घाः सुरोत्तमाः । यक्षाः कुक्षिषु संल्लीनाः केशाश्चाप्सरसां गणाः ॥३१
दृष्टिधृष्टयश्च विपुलाः केशा वीरांशवः स्मृताः । तारका रोमरूपाणि रोमाणि च महर्षयः ॥३२
बाहवो विदिशस्तस्य दिशः श्रोत्रे नराधिप । अश्विनौ श्रवणे चास्य नासा वायुर्महाबलः ॥३३
प्रसादश्च क्षमा चैव मनो धर्मस्तथैव च । सत्यमस्याभवद्वाणी जिह्वा देवी सरस्वती ॥३४
ग्रीवादितिर्महादेवी तालू रुद्रश्च वीर्यवान् । द्वारं स्वर्गस्य नाभिर्वै मित्रस्त्वष्टा पिचण्डकः ॥३५
मुखं वैश्वानरश्चास्य वृषणौ च भगस्तदा । हृदयं भगवान्ब्रह्मा ह्युदरं कश्यपो मुनिः ॥३६
पृष्ठेऽस्य वसवो देवा मरुतः सर्वसन्धिषु । सर्वच्छन्दांसि दशना ज्योतींषि विमला प्रभा ॥३७
प्राणो रुद्रो महादेवः कुक्षौ चास्य महार्णवाः । उदरे चास्य गन्धर्वा भुजङ्गाश्च महाबलाः ॥३८
लक्ष्मीर्मेधा धृतिः कान्तिः सर्वा विद्याश्च वै कटौ । ललाटमस्य परमं वयःस्थानं परात्मनः ॥३९
सर्वज्योतींषि जानीहि तपश्चक्रश्च देवराट् । तदेतदादिदेवस्य तनौ ह्याहुर्महात्मनः ॥४०
स्तनौ कुक्षौ च वेदाश्च तेऽष्टौ चास्य मखाः स्मृताः । यष्टव्यपशुबन्धाश्च द्विजानां वेष्टितानि च ॥४१
सर्वदेवमयं दृष्ट्वा रूपमर्कस्य ते नृप । ब्रह्मा हरो हरिर्देवाः परं विस्मयमागताः ॥४२
प्रणम्य शिरसा देवं वेपमाना धरां गताः । भयगद्गदया वाचा इदं वचनमब्रुवन् ॥४३
समीक्ष्य रूपं ते देव भीमं ज्वालासमाकुलम् । अनेकमुखबाहूरुचरणं चकिता वयम् ॥४४

दर्शन, सर्वदेवमय, दिव्य, सर्वलोकमय, पृथिवी दोनों चरण, आकाशशिर, अग्नि दोनों नेत्र विशाल पैर की

दिग्ज्ञानं हृतमस्माकं तत्प्रसीद जगत्पते । उपसंहर विश्वात्मन्द्रष्टुं शक्ता न ते वयम् ॥४५
इति तेषां वचः श्रुत्वा देवदेवो दिवाकरः । प्रसन्नो भगवानाह वचस्तान्प्रहसन्निदम् ॥४६

आदित्य उवाच

इति यदेतत्परमं पुण्यमद्भुतं लोकभावनम् । दृष्टं भवद्भिर्देवेन्द्रा मम सर्वजगन्मयम् ॥४७
एतन्मया प्रसन्नेन युष्माकं श्रेयसेऽनघाः । दर्शितं पूजितेनेह योगिनां यन्महालयम् ॥४८

ब्रह्मेशाच्युता ऊचुः

एवमेतन्न संदेहो यथात्थ त्वं दिवस्पते । योगिनामपि देवेश दर्शनं ह्यस्य दुर्लभम् ॥४९
त्वामाराध्य जगन्नाथं नाप्राप्यमिह विद्यते । तस्मात्पूज्यतमो लोके नान्यो देवेषु विद्यते ॥५०
एवमुक्त्वाऽदितेः पुत्रो जगामादर्शनं रविः । ब्रह्मादयोऽपि ते हर्षं प्रापुर्देवस्य दर्शनात् ॥५१
एवं ब्रह्मादयो देवाः पूजयित्वा दिवाकरम् । गतास्ते परमां सिद्धिं गन्धर्वा ऋषयस्तथा ॥५२

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु ब्रह्मादीनां सूर्यरूपदर्शनवर्णनं नाम षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।१६०।

चकित हो रहे हैं ।४१-४४। जगत्पते ! हमें दिशाओं का ज्ञान नहीं हो रहा है, इसलिए आप प्रसन्न हो जायें और विश्वात्मन् ! आप अपने इस रूप को त्याग दें क्योंकि हम लोग इसके दर्शन करने में असमर्थ हो रहे हैं ।४५। उनकी ऐसी बातें सुनकर देवाधिदेव सूर्य ने प्रसन्न होकर हँसते हुए यह कहा— ।४६

अथैकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः

सूर्यपूजाफलप्रश्नवर्णनम्

शतानीक उवाच

एवमेतद्यथात्थ त्वं भास्करो दैवतं परम् । नास्त्यादित्यसमो देवो नास्त्यादित्यसमा गतिः ।।१
आदित्यमूलमखिलं त्रैलोक्यं नात्र संशयः । भवत्यस्माज्जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ।।२
रुद्रेन्द्रोपेन्द्रकेन्द्राणां विप्रेन्द्र त्रिदिवौकसाम् । द्युतिर्द्युतिमतां कृत्स्ना तेजो यत्सार्वलौकिकम् ।।३
सर्वात्मा सर्वलोकेशो महादेवः प्रजापतिः । सूर्य एव त्रिलोकस्य मूलं परमदैवतम् ।।४
ततः सञ्जायते सर्वं तत्रैव प्रविलीयते । भावाभावौ हि लोकनामादित्यान्निःसृतौ पुरा ।।५
जगज्ज्येष्ठो ग्रहो विप्र प्रदीप्तः प्रभवो रविः । तत्र गच्छन्ति निधनं जायन्ते च पुनः पुनः ।।६
क्षणा मुहूर्ता दिवसा रात्रिपक्षाश्च कृत्स्नशः । मासाः संवत्सराश्चैव ऋतवश्च युगानि च ।।७
स एष कालश्चाग्निश्च द्वादशात्मा प्रजापतिः । प्रभासयति विप्रेन्द्र त्रैलोक्यं सचराचरम् ।।८
तस्मादस्य द्विजश्रेष्ठ पूजने यत्फलं भवेत् । तन्मे ब्रूहि प्रयत्नेन प्रसादप्रवणो भव ।।९

इति श्रीभविष्ये महापुराणे सप्तमीकल्पे ब्राह्मे पर्वणि सौरधर्मे सूर्यपूजाफलप्रश्नवर्णनं नामैकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।१६१।

अध्याय १६१

सूर्यपूजा फल प्रश्न का वर्णन

अथ द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः

सौरधर्मवर्णनम्

सुमन्तुरुवाच

भानुं प्रतिष्ठाप्य नरः सर्वदेवमयं विभुम् । प्राप्नोत्यमरतां वीर तेजसा रविसन्निभः ॥१
यो भानुं द्वेष्टि सम्मोहात्सर्वदेवनमस्कृतम् । नरो नरकगामी स्यात्तस्य सम्भाषणादपि ॥२
भानुमिष्टं प्रतिष्ठाप्य सर्वयत्नैर्विधानतः । यत्पुण्यफलमाप्नोति तदेकाग्रमनाः शृणु ॥३
सर्वयज्ञतपोदानतीर्थदेवेषु यत्फलम् । तत्फलं कोटिगुणितं स्थाप्य भानुं लभेन्नरः ॥४
यो भानुं स्थापयेद्भक्त्या विधिपूर्वं नराधिप । सर्वाङ्गमुदितं पुण्यं लभेत्कोटिगुणं नरः ॥५
मातृजान्पितृजांश्चैव यत्र चोद्वहते स्त्रियम् । कुलत्रयं समुद्धृत्य शक्रलोके महीयते ॥६
भुक्त्वा तु विपुलान् भोगान्प्रलये समुपस्थिते । ज्ञानयोगं समासाद्य तत्रैव प्रविमुच्यते ॥७
अथ वा राज्यमाकांक्षेज्जायते सम्भवान्तरे । सप्तद्वीपसमुद्रायाः क्षितेरधिपतिर्भवेत् ॥८
यत्कृत्वा पार्थिवं व्योम्नि अर्चयेत्सर्वदेवकम् । समूलमखिलं तेन त्रैलोक्यं पूजितं भवेत् ॥९
इहैव धनवाञ्छ्रीमान्सोऽन्तेऽर्कत्वमवाप्नुयात् । त्रिसन्ध्यं कीर्तयेद्व्योम कृत्वा बिम्बेन पार्थिवम्॥१०

अध्याय १६२

सौरधर्म का वर्णन

शतैकादशकं यावत्तस्य पुण्यफलं शृणु । अनेन सह देहेन भानुः सन्तिष्ठते क्षितौ ॥११
पापहा सर्वमर्त्यानां दर्शनात्स्पर्शनादपि । उद्धारयेच्च संस्थाप्य कुलानामेकविंशतिम् ॥१२
गीर्वाणैः सहितो नित्यं मोदते दिवि सूरवत् । योऽपि पिष्टमयं व्योम सर्वगन्धोपशोभितम् ॥१३
कुसुमैः सुसुगन्धैश्च फलैश्च विविधैर्नृप । भक्ष्यलेह्यरसैश्चैव घृतदीपैरलङ्कृतैः ॥१४
नानारत्नसमायुक्तं नानागन्धसमन्वितम् । तस्य दक्षिणपार्श्वे तु विन्यसेदगुरुं बुधः ॥१५
दद्याद्वै पश्चिमे भागे श्रीखण्डं चन्दनं शुभम् । उत्तरे चन्दनं दद्याद्रक्तं दद्याच्च पूर्वतः ॥१६
एवं वित्तानुसारेण कृत्वा विभवविस्तरम् । कृष्णपक्षे तु सप्तम्यां भास्करस्य निवेदयेत् ॥१७
सकृदेव तु यः कुर्याद्व्योम भरतसत्तम । यत्फलं हि भवेत्तस्य तन्मे निगदतः शृणु ॥१८
सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वदुःखविवर्जितः । निष्कलः सर्वगो भूत्वा प्रविशेत्परमव्ययम् ॥
॥१९
तेजसा रविसंकाशः प्रभयार्कसमप्रभः
पांसुना क्रीडमानो[1] यः कुर्याद्व्योम ह्यकार्यतः । स राजन्भवते राजा पर्वतेषु समन्ततः ॥२०
सर्वेषामेव पात्राणां परं पात्रं विभावसुः । एतत्सन्तारयेद्यस्मादतीव नरकार्णवात् ॥२१
तस्य पात्रस्य माहात्म्यं ध्रुवमक्षयमादिशेत् । तस्मात्तस्मै सदा देयमप्रमेयफलार्थिभिः ॥२२

सौ ग्यारह (उनके पार्थिव) रूपों के पूजन करने से जिस फल की प्राप्ति होती, उसे सुनो ! इसी शरीर से सूर्य पृथिवी पर स्थित रहते हैं, उनके दर्शन एवं स्पर्शन करने से सभी मनुष्यों के पाप नाश होते हैं, और उनकी प्रतिष्ठा करके इक्कीस कुलों का उद्धार होता है।११-१२। पश्चात् अंत में वह व्यक्ति देवों के साथ सूर्य की भाँति स्वर्ग का आनन्दानुभव करता है। नृप ! पिष्ट (चूर्ण) मय तथा समस्त गंधों से सुशोभित

रवौ दत्तं हुतं जप्तं बलिं पूजां निवेदयेत् । अनन्तफलमादिष्टं ब्रह्मादिसुरसत्तमैः ॥२३
भक्त्या वित्तानुसारेण यः कुर्यादालयं रवेः । सोऽग्नेयं यानमारुह्य मोदते सह भानुना ॥२४
महाविभवसारोऽपि यः कुर्याद्भक्तिवर्जितम् । अल्पे महति वा तुल्यं फलमाढ्यदरिद्रयोः ॥२५
वित्तशाठ्येन यः कुर्याद्वित्तवानपि मानवः । न स फलमवाप्नोति प्रलोभाक्रान्तमानसः ॥२६
तस्मात्त्रिभागं वित्तस्य जीवनाय प्रकल्पयेत् । भागद्वयं च धर्मार्थे अनित्यं जीवनं यतः ॥२७
भक्त्या प्रचोदितं कुर्यादल्पवित्तोऽपि यो नरः । महाविभवसारोऽपि न कुर्याद्भक्तिवर्जितः ॥२८
सर्वस्वमपि यो दद्यादर्के भक्तिविवर्जितः । न तेन धर्मभागी स्याद्भक्तिरेवात्र कारणम् ॥२९
न तपोभिर्विभोरुग्रैर्न च सर्वैर्महामखैः । गच्छेदेकं पुरं दिव्यमर्के भक्तियुतो नृप ॥३०
रुचिरं शुभशैलोत्थं कुर्याद्यस्तु रवेर्गृहम् । त्रिसप्तकुलसंयुक्तः सूर्यलोकमवाप्नुयात् ॥३१
यन्मया कोटिगुणितं कृतं स्यादिष्टकाम्यया । द्विपरार्धगुणं पुण्यं शैलजेऽपि विदुर्बुधाः ॥३२
मृच्छैलेन समं ज्ञेयं पुण्यमाढ्यदरिद्रयोः । यत्र तत्र गतः कुर्याद्भक्त्या पुण्यं भगालयम् ॥३३
शैलोत्थमिष्टकाभिर्वा दृढं दारुमयं शुभम् । स गच्छेत्परमं स्थानं भानोरमिततेजसः ॥
गैरिकं यानमारुह्य यः कुर्याद्धृतभूषणः ॥३४

दिये गये दान, हवन, जप, बलि एवं पूजन करने से अनंत फलों की प्राप्ति होती है, इसे ब्रह्मादि श्रेष्ठ देवों ने बताया है।२३। अपने धन के अनुसार जो सूर्य के लिए मन्दिर निर्माण कराता है, वह आग्नेय विमान पर बैठकर सूर्य के साथ बिहार करता है।२४। महाधनवान होते हुए भी भक्तिहीन होकर जिसने छोटे या बड़े उस मन्दिर की रचना की है, उसे (गृह न बनाने वाले के तुल्य फल की प्राप्ति होगी अर्थात् उसके और द्ररिद्र मनुष्य में कोई भेद नहीं होता है) ।२५। धनवान होने पर भी जो मनुष्य शठतावश अधिक धन

क्रीडमानोऽपि यः कुर्याद्बालभावेऽर्कमंदिरम् । सोऽर्कलोकमवाप्नोति विमानवरमास्थितः ॥३५
पुष्पमालाकुलं दिव्यं धूपगन्धादिवासितम् । अप्सरोगणसंकीर्णं सर्वकामसुखप्रदम् ॥३६
तत्र रूढो महाराज वत्सरं वृन्दमुत्तमम् । उषित्वा भास्करपुरे पूज्यमानस्तु दैवतैः ॥३७
क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन्राजा भवति धार्मिकः । धर्मार्थकामसम्पन्नो यशसा च नराधिप ॥३८
पश्यन्परिहरञ्जन्तून्मार्जन्या मृदुसूक्ष्मया । शनैः सम्मार्जनं कुर्याच्चान्द्रायणफलं भवेत् ॥३९
पुत्रार्थं देहजीर्णाया वन्ध्यायाश्च विशेषतः । रोगार्तानां च भूतानामारोग्यार्थं प्रपूजयेत् ॥४०
गृहीत्वा गोमयं स्वच्छं स्थाने च पतितं शुभे । उपर्युपरि सन्त्यज्य प्रत्यग्रं जन्तुवर्जितम् ॥४१
वस्त्रपूतगोमयेन यः कुर्यादुपलेपनम् । पश्येत्तु सुखिताञ्जन्तूंश्चान्द्रायणशतं[1] लभेत् ॥४२
यः कुर्यात्सर्वकार्याणि वस्त्रपूतेन वारिणा । स मुनिः स महासाधुः स गच्छेत्परमां गतिम् ॥४३
क्षरन्ति सर्वदानानि यज्ञहोमबलिक्रियाः । अक्षरं तु महादानं सुखदं सर्वदेहिनाम् ॥४४
नैरन्तर्येण यः कुर्यात्पक्षं सम्मार्जनार्चनम् । वर्षमेकं शतं दिव्यं सुरलोके महीयते ॥४५
तस्यान्ते च चतुर्वेदसुरूपः प्रियदर्शनः । आद्यः सर्वगुणोपेतो राजा भवति धार्मिकः ॥४६
सम्पर्केणापि यः कुर्यान्नरः कर्म भगालये । सोऽपि सौमनसं गत्वा पुरं क्रीडति नित्यशः ॥४७

द्वारा उत्तम स्थान की प्राप्ति होती है।३३-३४। बाल्यावस्था में खेलते हुए भी जो सूर्य मन्दिर बनाकर खेलता है, वह भी उत्तम विमान पर बैठकर सूर्य की प्राप्ति करता है।३५। महाराज ! पुष्पों की मालाओं से अलंकृत, दिव्य, धूप एवं गंधों से सुगन्धित, अप्सराओं से घिरे, समस्त कामनाएँ तथा सुख प्रदान करने वाले उस विमान द्वारा उस लोक में अनेकों वर्ष देवों से पूजित रहकर पुनः क्रम प्राप्त कर यहाँ आकर

तावद्भ्रमन्ति संसारे दुःखशोकपरिप्लुताः । न भजन्ति रविं भक्त्या यावत्सर्वेऽपि देहिनः ।।४८
समासक्तं तथा चित्तं जन्तोर्विषयगोचरे ।यद्यर्को न भवद्देवः को मुञ्चेदेव बन्धनात् ।।४९
यः कुर्यात्कुट्टिमां भूमिं दर्पणोदरसन्निभाम् । नानावर्णविचित्रां च विचित्रकुसुमोज्ज्वलाम् ।।५०
क्वचित्कलशविन्यस्तां पङ्कजैरुपशोभिताम् । रम्यां मनोरमां सौम्यामर्कायतनसंसदि ।।५१
यावद्दण्डा भवेद्भूमिः समन्ताच्च सुशोभना । तावद्युगसहस्राणि सूरलोके महीयते ।।५२
कारयेच्चित्रशास्त्रज्ञैश्चित्रकर्मार्कमन्दिरे । विचित्रं यानमारुह्य चित्रभानोर्गृहं व्रजेत् ।।५३
यावत्स देवरूपाणि ग्रहरूपाणि लेखयेत् । तावद्युगसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ।।५४
भवेद्भूमिः समन्ताच्च यः कुर्यादर्कमन्दिरम् । आरामावसथादीनां लभेदामूल्यकं फलम् ।।५५

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मवर्णनं नाम
द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।१६२।

अथ त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः

सौरधर्मेषु पुष्पपूजावर्णनम्

सुमन्तुरुवाच

भास्करस्य महाबाहो भानोरमिततेजसः । स्नानकाले प्रकुर्वीत जयशब्दादिमङ्गलम् ।।१

क्रीड़ा करता है।४७। संसार में दुःख एवं शोक में निमग्न होकर समस्त प्राणी तभी तक घूमते रहते हैं, जब तक सूर्य की भक्तिपूर्वक आराधना नहीं करते।४८। प्राणियों के चित्त प्रत्येक क्षण विषयों में उन्हें देखकर आसक्त रहते हैं इसलिए ऐसी दशा में यदि सूर्य देव न हों तो उन्हें बन्धन मुक्त कौन कर सकता है।४९। जो दर्पण के समान चमकीला फर्श (मन्दिर के भीतर भूमि का ऊपरी भाग) बनाता है, भाँति-भाँति के रंग

पद्मस्वस्तिकशङ्खं तु श्रीवत्सं द्विजसत्तम । हेमरूपादिपात्रेषु कल्पितं गोमयादिभिः ॥२
नानावर्णकसंयुक्तैरक्षतैस्तिलतन्दुलैः । स्वच्छैश्च दधिसम्मिश्रैर्यथाशोभं प्रपूरितैः ॥३
द्रव्यपीठप्रदीपाश्च भूताश्वत्थादिपल्लवैः । औषधीभिश्च मेध्याभिः सर्वबीजैर्यवादिभिः ॥४
सप्तम्यादिषु सर्वेषु षष्ठ्यादिषु विशेषतः । शङ्खभेर्यादिभिः कुर्याद्वाद्यघोषं सुशोभनम् ॥५
त्रिसन्ध्यं वेदनिर्घोषं कुर्वीत फलमुत्तमम् । कुर्यान्नीराजनं चैव शङ्खवादित्रमङ्गलैः ॥६
यावन्नीराजनं कुर्यात्पर्वाणि विधिवद्रवौ । तावद्युगसहस्राणि सूरलोके महीयते ॥७
कपिला पञ्चगव्येन कुशवारियुतेन वै । स्नापयेन्मन्त्रपूतेन ब्रह्मस्नानं हि तत्स्मृतम् ॥८
यस्त्वेकमपि सर्वेब्दे ब्रह्मस्नानं प्रयच्छति । स मुक्तः सर्वपापैस्तु सूर्यलोके महीयते ॥९
कपिलापञ्चगव्येन [1]दधिक्षीरयुतेन च । स्नानं दशगुणं ज्ञेयं महत्पुण्यं नराधिप ॥१०
ऋभवो वीरमुद्दिश्य देहशुद्धिं च शाश्वतीम् । कपिलामाहरेन्नित्यं मुनिदेवाग्निनिर्मिताम् ॥११
कापिलं यः पिबेच्छूद्रोदेवकार्यार्थनिर्मितम् । स पच्यते महाघोरे सुचिरं नरकार्णवे ॥१२
वर्षकोटिसहस्रेण यत्पापं समुपार्जितम् । घृताभ्यङ्गेन सूर्यस्य दहेत्सर्वं न संशयः ॥१३
कल्पकोटिसहस्रैस्तु यत्पापं समुपार्जितम् । वज्रस्नानेन तत्सर्वं दहत्यग्निरिवेन्धनम् ॥१४
सप्तम्यां च कृतस्नानो यजेत्सूर्यं सकृन्नरः । कुलान्युद्धृत्य सप्तेह सूर्यलोके महीयते ॥

शब्दों का उच्चारण करना चाहिए।१। सुवर्ण और चाँदी के पात्रों में गोबर आदि द्वारा कमल, स्वास्तिक, शंख एवं श्रीवत्स रूपी अंकों को बनाये, पुनः भाँति-भाँति के मिश्रित अक्षत, तिल, चावल स्वच्छ दही आदि मिलाकर उसी द्वारा सौन्दर्यपूर्ण उत्तम आसन दीपक, पीपल आदि के पल्लव, औषधियों, जवा आदि समस्त बीजों के अंकुरों से ससम्पन्न करके सभी सप्तमी या षष्ठी में शंख भेरी आदि वाद्यों समेत मनमोहक

वसुमेहादियुक्तं च क्षीरस्नानस्य तत्समम् ॥१५
सकृदाढकेन पयसा यो भानुं स्नापयेन्नरः । राजतेन विमानेन सोऽर्कलोके महीयते ॥१६
स्नाप्य दध्ना सकृद्भानुं स त्रिलोके महीयते । मधुना स्नपयित्वा तं शुक्रलोके महीयते ॥१७
उद्धृत्य शालिपिष्टेन वायुलोकेषु पूज्यते । स्नानमिक्षुरसेनेह यः सूर्ये सकृदाचरेत् ॥
स गोपतिपुरं गच्छेत्सर्वकामसमन्वितः ॥१८
फलोदकेन यो भानुं सकृत्स्नापयते नरः । उत्सृज्य पापकलिलं पितृलोके महीयते ॥१९
श्रीखण्डवारिणा स्नाप्य सकृद्भानुं नराधिप । चन्द्रांशुनिर्मलः श्रीमांश्चरेदात्रेयमन्दिरे ॥२०
वस्त्रपूतेन तोयेन यद्यर्कं स्नापयेत्सकृत् । स सर्वकामतृप्तात्मा राकाधिपपुरं व्रजेत् ॥२१
आपो हिष्ठेति जप्येन गङ्गातोयेन भारत । गैरिकेण विमानेन ब्रह्मलोके महीयते ॥२२
कर्पूरागुरुतोयेन योऽर्कं स्नापयते सकृत् । स्नाप्य भानुं सकृन्मन्त्रैः सप्तम्यां समुपोषितः ॥
स कुलानेकविंशतिमुत्तार्य रविमाव्रजेत् ॥२३
पितॄनुद्दिश्य यो भानुं स्नापयेच्छीतवारिणा । तृप्ताः स्वर्गं व्रजन्त्याशु पितरो नरकादपि ॥२४
भानुं शान्ताम्बुनास्नाप्य धारोष्णपयसा सह । स्नाप्य पश्चाद्व्रतेनेशमग्निलोके महीयते ॥२५
एतत्स्नानत्रयं कृत्वा पूजयित्वा तु भारत । अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥२६

के पूजन करने से मनुष्य अपने सात पीढ़ियों के उद्धारपूर्वक सूर्य लोक में सम्मानित होता है। क्षीर से स्नान कराने वाला पुरुष रत्न एवं सुवर्णयुक्त होकर उसके समान ही फलभागी होता है।१५। एक सेर दूध द्वारा एक बार भी सूर्य को स्नान कराने वाला पुरूष चाँदी के विमान पर स्थित होकर सूर्य लोक में पूजित होता है।१६। दही द्वारा एक बार भी (सूर्य को) स्नान कराने वाला मनुष्य तीनों लोकों में सम्मानित होता है।

मृत्कुम्भात्ताम्रकुम्भैस्तु स्नानं शतगुणं मतम् । रोप्यैः पादोत्तरं पुण्यं दर्शनात्स्पर्शनं परम् ॥
स्पर्शनादर्चनं श्रेष्ठं घृतस्नानमतः परम् ॥२७
इहामुत्र कृतं पापं घृतस्नानेन नश्यति । सप्तजन्मकृतं पापं पुराणश्रवणेन तु ॥२८
दशापराधांस्तोयेन क्षीरेण तु शतं क्षमेत् । सहस्रं क्षमते दध्ना घृतेनाप्ययुतं क्षमेत् ॥२९
नैरन्तर्येण यो मासं घृतस्नानं समाचरेत् । दशैकादश कुलानीह नयेत्सूर्यस्य मन्दिरम् ॥३०
स्नानं पलशतं ज्ञेयमभ्यङ्गः पञ्चविंशतिः । पलानां द्विसहस्रेण महास्नानमिति श्रुतिः ॥३१
घृताभ्यङ्गं घृतस्नानं भानोः कुर्य्याद्विजोत्तम । यश्च गोधूमचूर्णैस्तु कषायैर्दर्भसंमितैः ॥३२
दशधेनुसहस्राणि यद्दत्वा लभते फलम् । तत्फलं लभते सर्वमर्कस्योद्वर्तने कृते ॥३३
अर्घ्यं पुष्पफलोपेतं यस्त्वर्काय निवेदयेत् । स पूज्यः सर्वलोकेषु अर्कवन्मोदते दिवि ॥३४
गन्धतोयेन सम्मिश्रमुदकाद्द्वादशोत्तरम् । पञ्चगव्यसमायुक्तमर्घ्यं शतगुणं नृप ॥३५
योष्टाङ्गगर्भमापूर्य भानोर्मूर्ध्नि निवेदयेत् । दशवर्षसहस्राणि रमते चार्कमन्दिरे ॥३६
आपः क्षीरं कुशाग्राणि घृतं दधि तथा मधु । रक्तानि करवीराणि तथा रक्तं च चन्दनम् ॥३७
अष्टाङ्ग एष अर्घो वै ब्रह्मणा परिकीर्तितः । सततं प्रीतिजननो भास्करस्य नराधिप ॥३८
दातुर्वैणवपात्रेण दत्तेऽर्घ्ये यत्फलं भवेत् । तस्माच्छतगुणं पुण्यं मृत्पात्रेण नराधिप ॥३९

के फल की प्राप्ति करता है।२६। मिट्टी के कलशों और ताँबे के घड़ों द्वारा स्नान कराने से सौ गुने एवं चाँदी के कलशों से चौथाई और अधिक प्राप्ति होती है। दर्शन से स्पर्श करना श्रेष्ठ होता है, स्पर्शन से पूजन श्रेष्ठ तथा उसमें भी घी द्वारा स्नान कराना परमोत्तम बताया गया है।२७। लोक-परलोक के सभी

ताम्रार्घ्यपात्रदानेन पुण्यं शतगुणं मतम् । पालाशपद्मपत्राभ्यां ताम्रपात्रे फलं लभेत् ॥४०
रौप्यपात्रेण विज्ञेयं लक्षार्घ्यं नात्र संशयः । सुवर्णपात्रविन्यस्तमर्घ्यं कोटिगुणं भवेत् ॥४१
एवं स्नानार्घ्यनैवेद्यबलिधूपादिषु क्रमात् । पात्रान्तरविशेषेण तत्फलं तूत्तरोत्तरम् ॥४२
रौप्यपात्रप्रदानेन यत्पुण्यं वेदपारगे । ताम्रपात्रप्रदानेन तस्माच्छतगुणं रवौ ॥४३
फलं कोटिसुवर्णस्य यो दद्याद्वेदपारगे । सूर्याय रूप्यपात्रे तु भवेत्पुण्यं ततोऽधिकम् ॥४४
सुवर्णपात्रं यो दद्याद्भास्कराय महीपते । न शक्यं तस्य तद्वक्तुं पुण्यं पात्रविशेषतः ॥४५
तुल्यमेव फलं प्रोक्तं सर्वमाढ्यदरिद्रयोः । तयोरभ्यधिकं तस्य यस्त्वर्के भावनाधिकः ॥४६
विभवे सति यो मोहान्न कुर्याद्विधिविस्तरम् । नैव तत्फलमाप्नोति प्रलोभाक्रान्तमानसः ॥४७
तस्मान्मन्त्रैः फलैस्तोयैश्चन्दनाद्यैश्च यत्नतः । तदनन्तफलं ज्ञेयं भक्तिरेवात्र कारणम् ॥४८
वर्षकोटिशतं दिव्यं सूर्यलोके महीयते । गन्धानुलेपनं पुण्यं द्विगुणं चन्दनस्य तु ॥४९
गन्धाच्चतुर्गुणं ज्ञेयं पुष्पमष्टगुणं नृप । कृष्णागुरु विशेषेण द्विगुणं फलमादिशेत् ॥
तस्माच्छतगुणं पुण्यं कुङ्कुमस्य विधीयते ॥५०
चन्दनागुरुकर्पूरैः श्लक्ष्णपिष्टैः सकुङ्कुमैः । भानुं पर्याप्तमालिप्य कल्पकोटिं वसेद्दिवि ॥५१

मिट्टी के पात्र द्वारा प्रदान करने से होता है ।३९। ताँबे के पात्र द्वारा अर्घ्य प्रदान करने से सौ गुना पुण्य होता है, पलाश एवं कमल पत्र द्वारा ताँबे के पात्र के समान ही फल प्राप्त होता है ।४०। चाँदी के पात्र द्वारा अर्घ्य प्रदान करने से लक्ष गुने अधिक पुण्य होता है इसमें संदेह नहीं । सुवर्ण पात्र द्वारा दिया गया अर्घ्य कोटि गुने फल प्रदान करता है ।४१। इस प्रकार स्नान, अर्घ्य, नैवेद्य, बलि एवं धूप आदि प्रदान करने में पात्रों की विशेषता वश उत्तरोत्तर अधिक फल प्राप्त होता है ।४२। वेद पारगामी (सूर्य) के लिए चाँदी

स दीव्येत्सुरवृन्देन पुण्यगन्धैः प्रलेपितः । दशवर्षसहस्राणि वीर मित्रपुरे वसेत् ॥५२
भक्त्या निवेद्य अर्काय तालवृन्तं नराधिप । दशवर्षसहस्राणि वीरलोके महीयते ॥५३
मायूरं व्यजनं दत्त्वा सूर्यायातीव शोभनम् । वर्षकोटिशतं पूर्णं प्रभञ्जनपुरे वसेत् ॥५४
पुष्पैररण्यसम्भूतैः पत्रैर्वा गिरिसम्भवैः । अपर्युषितनिश्छिद्रैः प्रोक्षितैर्जन्तुवर्जितैः ॥५५
आत्मारामभवैश्चैव पुष्पैः सम्पूजयेद्रविम् । पुष्पजातिविशेषेण भवेत्पुण्यं ततोऽधिकम् ॥५६
तपःशीलगुणोपेत इतिहासविदि द्विजे । दत्त्वा दश सुवर्णस्य निष्कान्यल्लभते फलम् ॥५७
करवीरस्य कुसुममर्काय विनिवेदयेत् । लभते तत्फलं वीर यथाह भगवान्रविः ॥
एवं पुष्पविशेषेण फलं तदधिकं भवेत् । ज्ञेयं पुण्यं रसज्ञेन यथा स्यात्तन्निबोध मे ॥५८
सदा पुष्पसहस्रेभ्यः करवीरं विशिष्यते । बिल्वपत्रसहस्रेभ्यः पद्ममेकं नराधिप ॥५९
पद्मपुष्पसहस्रेभ्यो बकपुष्पं विशिष्यते । बकपुष्पसहस्रेभ्यो मुद्गरं परमुच्यते ॥६०
कुशपुष्पसहस्रेभ्यः शमीपत्रं विशिष्यते । शमीपुष्पसहस्रेभ्यो नृप नीलोत्पलं परम् ॥
सर्वासां पुष्पजातीनां प्रवरं नीलमुत्पलम् ॥६१
रक्तोत्पलसहस्रेण नीलोत्पलशतेन च । रक्तैश्च करवीरैश्च यस्तु पूजयते रविम् ॥६२
कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च । वसेदर्कपुरे श्रीमान्सूर्यतुल्यपराक्रमः ॥६३
शेषाणां पुष्पजातीनां यत्फलं परिकीर्तितम् । तत्फलस्यानुसारेण सूर्यलोके महीयते ॥६४

करे तो, कोटिकल्प तक स्वर्ग में निवास रहता है ।५१। वीर ! पुण्य मेघों के उपलेप करने से वह पुरुष देव समूहों के साथ क्रीडा करता है, पश्चात् सूर्य लोक में दश सहस्र वर्ष का निवास उसे प्राप्त होता है ।५२। नराधिप ! भक्तिपूर्वक ताडफल के गुच्छे को सूर्य के लिए समर्पित करने से (मनुष्य) दश सहस्र वर्ष सूर्य

शमीपुष्पं बृहत्याश्च कुसुमं तुल्यमुच्यते । करवीरसमा ज्ञेया जातीविजयपाटला ॥६५
श्वेतमन्दारकुसुमं सितपुष्पं च तत्समम् । नागचम्पकपुन्नागमुद्गराणां समाः स्मृताः ॥६६
गन्धवन्त्यपवित्राणि कुसुमानि विवर्जयेत् । गन्धहीनमपि ग्राह्यं पवित्रं यत्कुशादिकम् ॥६७
सात्त्विकं तद्धि कुसुममपवित्रं च तामसम् । मुद्गराणि कदम्बानि रात्रौ देयानि सूरये ॥६८
दिवाशेषाणि पुष्पाणि त्यजेदुपहतानि च । मुकुलैर्नार्चयेद्भानुमपक्वं न निवेदयेत् ॥६९
फलं क्वथितविद्धं च यत्नात्पक्वमपि त्यजेत् । अलाभे बत पुष्पाणां पत्राण्यपि निवेदयेत् ॥७०
पत्राणामप्यलाभे तु फलान्यपि निवेदयेत् । फलानामप्यलाभेन तृणगुल्मौषधीरपि ॥७१
औषधीनामभावे तु भक्त्या भवति पूजितः । प्रत्येकं मुक्तपुष्पेण दशसौवर्णिकं फलम् ॥७२
यः सुगन्धैर्मुक्तपुष्पैः सम्यग्भानुं प्रपूजयेत् । माघासितेऽपि सुमनाः सोऽनन्तफलमश्नुते ॥७३
करवीरैर्महाराज संयतो भानुमर्चयेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥७४
अगस्त्यकुसुमैर्भक्त्या यः सकृद्भानुमर्चयेत् ।गवां प्रयुतदानस्य फलं प्राप्य दिवं व्रजेत् ॥७५
मल्लिकोत्पलपद्मैश्च जातीपुन्नागचम्पकैः । अशोकश्वेतमंदारकर्णिकारान्धुकैस्तथा ॥७६
करवीरार्ककह्लारशमीतगरकेशरैः । अगस्तिबकपुष्पैस्तु शतपत्रैर्नराधिप ॥७७
पुष्पैरेतैर्यथालाभं यो नरः पूजयेद्रविम् । स तत्फलमवाप्नोति तदेकाग्रमनाः शृणु ॥७८

होता है ।६४। शमी पुष्प और वृहती पुष्प समान हैं और करवीर के समान चमेली, विजय एवं पाटल पुष्प बताया गया है ।६५। श्वेतमंदार (मदार) के पुष्प सितपुष्प के समान हैं, नाग, चंपक, पुन्नाग एव मुद्गर आपस में समान हैं ।६६। सुगन्धित होते हुए भी अपवित्र पुष्प का सर्वथा त्याग करना चाहिए । गंधहीनों में केवल कुश और दिशाओं का ही ग्रहण किया जाता है ।६७। पवित्र पुष्प सात्त्विक और अपवित्र पुष्प तामस बताया गया है । मुद्गर एवं कदम्ब पुष्प को रात में भी सूर्य के लिए

सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः सर्वकामिभिः । पुष्पमालापरिक्षिप्तैर्गीतवादित्रनादितैः ॥७९
तन्त्रीमधुरवाद्यैश्च स्वच्छन्दगमनैर्नृप । सूर्यकन्यासमाकीर्णैर्देवानां च सुदुर्लभैः ॥८०
दोधूयमानश्चमरैः स्तूयमानः सुरासुरैः । गच्छेदर्कपुरीं दिव्यां तत्र सम्पूजितो भवेत् ॥८१
यैस्तैश्च वापि कुसुमैर्जलजैः स्थलजैर्नृप । सम्पूज्य श्रद्धया भानुमर्कलोके महीयते ॥८२
सूर्यस्योपरि यः कुर्याच्छोभनं पुष्पमण्डलम् । शोभितं पुष्पस्रग्दामैरापीठान्त प्रलम्बितैः ॥८३
अत्याश्चर्यमहायानैर्दिव्यपुष्पोपशोभितैः । सर्वेषामुपरिष्टाच्च वसेदर्कपुरे सुखी ॥८४
अनेकरागविन्यस्तै सुगन्धैः कुसुमैर्गृहम् । यः कुर्यात्पर्वकाले तु विचित्रकुसुमोज्ज्वलम् ॥८५
स पुष्पकविमानेन पुष्पमालाकुलेन तु । पुष्पेतरपुरं दिव्यं श्रयते नात्र संशयः ॥८६
अक्षयं मोदते कालमतिरस्कृतशासनः । सौरादिसर्वलोकेषु यत्रेष्टं तत्र याति सः ॥८७

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु पुष्पपूजावर्णनं
नाम त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।१६३।

अथ चतु:षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः

सूर्यषष्ठीव्रतवर्णनम्

शतानीक उवाच

पुनस्त्वं देवदेवस्य भास्करस्य महौजसः । पूजने यत्फलं प्रोक्तं तन्मे ब्रूहि द्विजोत्तम ॥१

वाद्यों से निनादित हो रहे तंत्री, मधुर वाद्यों को बजाती हुई, स्वतंत्र विचरण करने वाली एवं देव-दुर्लभ सूर्य की कन्याओं से घिरकर उनकी धवल चामरों की सेवा ग्रहणपूर्वक सुर एवं असुरों की स्तुतियों से पूजित होते हुए दिव्य सूर्यलोक की प्राप्ति करता है, और वहाँ पहुँचकर भली भाँति सम्मानित किया

सुमन्तुरुवाच

श्रृणु त्वं हि महाराज सर्वदं लोकपूजितम् । ब्रह्मेशोपेन्द्रदेवानां त्रयाणामपि भारत ॥२
सुखासीनं सुरज्येष्ठं मनोवत्यां चतुर्मुखम् । प्रणम्य शिरसा भूमौ विष्णवीशौ वाक्यमूचतुः ॥।३
य एष भगवान्देवः सहस्रकिरणो रविः । अस्य यत्पूजने पुण्यं प्राप्यते तद्वदस्व नौ ॥४

ब्रह्मोवाच

साधु साधु जगन्नाथ साधु पृष्टोऽस्मि वामिह । तस्माच्छृणुतमेकाग्रौ गदतो निखिलं मम ॥५
स्वयमुत्पाद्य पुष्पाणि यः सूर्यं पूजयेत्स्वयम् । तानि साक्षात्प्रगृह्णाति तद्भक्त्या सततं रविः ॥६
यस्त्वारामं रवेः कुर्यादाम्रबिल्वादिशोभितम् । जातीविजयराजार्ककरवीरैः सकुङ्कुमैः ॥७
पुन्नागनागबकुलैरशोकतिलचम्पकैः । अगस्तिकदलीखण्डैस्तस्य पुण्यफलं श्रृणु ॥८
यावद्धि पत्रं कुसुमं बीजं सूतफलानि च। तावद्वर्षसहस्राणि सूरलोके महीयते ॥९
सघृतं गुग्गुलं दद्याद्राजन्वा कुन्दुरुं तथा । चतुर्वेदिगृहे जन्म प्राप्नोति सततं सुखी ॥१०
कृष्णागुरुं च कर्पूरधूपं दद्याद्दिवाकरे । नैरन्तर्येण यस्तस्य राजन्पुण्यफलं श्रृणु ॥११
कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च । भुक्त्वा सूर्यपुरे भोगांस्तस्यान्ते क्ष्माधिपो भवेत् ॥१२
गुग्गुलं घृतसंयुक्तं यक्षो गृह्णाति शब्दकृत् । यक्षाह्वयस्य दानेन तस्य लोके महीयते ॥१३
कृष्णांशौ कृष्ण सप्तम्यां यः साज्यं गुग्गुलं दहेत् । स चासौ सौरमासाद्य वर्षाणां च दशार्बुदम् ॥१४

सुमन्तु बोले—महाराज ! सब कुछ देने वाली, तथा ब्रह्मा, विष्णु एवं महेश्वर और लोक से पूजित उस कथा को मैं कह रहा हूँ, सुनो ! २। भारत ! एक बार मनोवती तट पर सुखपूर्वक बैठे हुए देवश्रेष्ठ उन चतुर्मुख (ब्रह्मा) से भूमि में [illegible]

देवदारुं नमेरुं च श्रीवासं कुन्दुरुं तथा । श्रीफलं चाज्यसंयुक्तं दग्ध्वाश्रयमवाप्नुयात् ॥१५
एवं सौगंधिकं रूपं षट्सहस्रगुणोत्तरम् । अगुरुं दशसाहस्रं मघृतं द्विगुणं भवेत् ॥१६
अनन्तफलदं दैवं सदा कुन्दरुकामुकम् । द्विसहस्रपलानां तु महिषाक्षस्य गुग्गुलो: ॥१७
दग्ध्वार्धमविमिश्रस्य सूर्यतुल्य: प्रजायते । शोधयेत्पापसंयुक्तं पुरुषं नात्र संशय: ॥१८
कृष्णागुरुभवं धूपं तुषाग्निरिव काञ्चनम् । योन्त:पुरगृहं गन्धै: सुगन्धै: प्रविलेपयेत् ॥१९
कपाटद्वारकुडयादितिर्यगूर्ध्वं सवेदिकम् । वासयेत्पुष्पमालाभिर्धूपैश्चापि सुगन्धिभि: ॥२०
तस्य पुण्यं यथावत्तु युवयोर्वच्मि कृत्स्नश: । आपूरयन्दिश: सर्वा नानागन्धसमन्वितै: ॥२१
कल्पकोटिशतं दिव्यं तेजसा वह्निसन्निभ: । शक्रवत्प्रज्वलन्देव: सूर्यलोके महीयते ॥२२
तस्यान्ते धर्मशेषेण त्रैलोक्याधिपतिर्भवेत् । शतावृतं तु य: कुर्यादेवं गन्धैर्भगालयम् ॥२३
स सर्वशर्मसंयुक्त: सूर्यतुल्यपराक्रम: । सूर्यलोके वसेद्देवो युवाभ्यां सम्प्रपूजित: ॥२४
तद्वच्छुक्लैश्च संवीतं पट्टसूत्रैर्विनिर्मितम् । दत्त्वोपवीतं सूर्याय भवेद्वेदाङ्गपारग: ॥२५
वासांसि सुविचित्राणि सूरलोके महीयते । त्रुटिमात्रं तु यो दद्यादूर्णावस्त्रं सपङ्कजम् ॥२६
भास्करस्योत्तमाङ्गेषु तस्य पुण्यं ब्रवीम्यहम् । इन्द्रस्यार्धासने तिष्ठेद्यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥२७
एवं वित्तानुसारेण सर्वं ज्ञेयं समासत: । सर्वेषां हेमपात्राणां मुकुटानां च सर्वश: ॥२८

जो अर्पित करता है वह सूर्यलोक में पहुँचकर दश अर्बुद वर्ष निवास करता है ।१४। देवदारु, नमेरु, श्रीवास, कुंदुरु, श्रीफल, उन्हें घी समेत जलाकर धूप देने से सूर्यलोक की प्राप्ति करता है ।१५। इस प्रकार सामान्य सुगंन्ध से सहस्र अगुरु से दश सहस्र एवं घी मिश्रित होने से उससे दुगुने फल प्राप्त होते है ।१६। और कंदरु प्रिय सूर्य उसे अनन्त फल प्रदान करते हैं, महिषाक्ष तथा गुग्गुल के दो सहस्र परिमाण को

अर्कपत्रपुटं चूर्णं मधुपर्णसमन्वितम् । यो निवेदतेऽर्काय सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥२९
शालितण्डुलप्रस्थस्य कुर्यादन्नं सुसंस्कृतम् । सूर्याय च चरुं दत्त्वा सप्तम्यां तु विशेषतः ॥३०
संयावं कृशरं पूपं पायसं यावकं तथा । दध्योदनरसालान्नमोदकान्गुडपूपकान् ॥३१
यावन्तस्तण्डुलास्तस्मिन्नैवेद्ये परिसङ्ख्यया । तावद्वर्षसहस्राणि सूरलोके महीयते ॥३२
गुडखण्डकृतानां च भक्ष्याणां विनिवेदने । घृतेन प्लावितानां च फलं शतगुणं लभेत् ॥३३
रसालखाद्यकाद्यानां भक्ष्याणां फलमिष्यते । तदर्धं सलिलस्यापि वासितस्य निवेदयेत्।३४
यथाकालोपलब्धानि भक्ष्याणि विविधानि च । निवेद्यार्काय परमं स्थानं प्राप्नोति पूजनात् ॥३५
प्रज्वाल्य घृतदीपं तु भास्करस्यालये शुभम् । आग्नेयं यानमारुह्य गच्छेत्सौमनसं पुरम् ॥३६
यः कुर्यात्कार्तिके मासि शोभनां दीपमालिकाम् । सप्तम्यामथ षष्ठ्यां वामास्यायामथापि वा॥३७
भास्करायुतसंकाशस्तेजसा भासयन्दिशः । दिव्याभरणसम्पन्नः कुलमुद्धृत्य सर्वशः ॥३८
यावत्प्रदीपसङ्ख्यानं घृतेनापूर्य बोधितम् । तावद्वर्षसहस्राणि सूर्यलोके महीयते ॥३९
दीपवृक्षमथोद्बोध्य पर्वस्वायतनेषु वै । पूर्वस्माद्द्विगुणं पुण्यं लभते नात्र संशयः ॥४०
दीपवृक्षं समुद्बोध्य भास्करायतनेषु भोः। सर्वलोहमयं वीर रविलोके महीयते ॥४१
शिरसा धारयेद्दीपं भास्करस्याग्रतो निशि । ललाटे चैव हस्ताभ्यां समुद्युक्तस्तथोरसि ॥४२

रखकर जो सूर्य के लिए निवेदित करता है, उसे अश्वमेध के फल की प्राप्ति होती है ।२८-२९। एक सेर साठी चावल की स्वादिष्ट खीर बनाकर विशेषकर सप्तमी तिथि में सूर्य को अर्पित करना बताया गया है, लपसी, कृशर (खिचडी), मालपुआ, जौ की खीर, दही, भात, आम, ...

भास्करायुतसंकाशो विमानैरर्कसन्निभैः । कल्पायुतशतं चैव सूर्यलोके महीयते ।।४३
अन्नदाता तु यो वीर वीरलोके महीयते । भास्करस्याग्रतो दत्त्वा दर्पणं निर्मलं शुभम् ।।४४
पर्यङ्के शोभितं कृत्वा श्वेतमाल्यैः सचन्दनैः। वृकार्कनिर्मलः श्रीमान्दिव्याभरणरूपधृक् ।।
कल्पायुतसहस्राणि सूरलोके महीयते ।।४५
कृत्वा प्रदक्षिणं भक्त्या श्रद्दधानो रवेर्नरः । अश्वमेधसहस्रस्य सुखेन लभते फलम् ।।४६
कृत्वा प्रदक्षिणं यस्तु नमस्कारं प्रयोजयेत्। राजसूयाश्वमेधाभ्यां सकलं विन्दते फलम् ।।४७
नमस्कारः स्मृतो यज्ञः सर्वयज्ञोत्तमोत्तमः । नमस्कृत्वा सहस्रांशुमश्वमेधफलं लभेत् ।।४८
प्रणम्य दण्डवद्भूमौ नमस्कारेण योऽर्चयेत् । स यां गतिमवाप्नोति न तां क्रतुशतैरपि ।।४९
सर्वयज्ञोपवासेषु सर्वतीर्थेषु यत्फलम् । अभिज्ञाप्योपहारेण पूजया फलमश्नुते ।।५०
श्वेतं महाध्वजं कृत्वा कृत्वा चापं च रङ्गकम् । किङ्किणीजालनिर्घोषं मयूरच्छत्रभूषितम् ।।
यस्त्वर्यम्णे नरो दद्याच्छ्रद्धया परयान्वितः ।।५१
स शतेन विमानानां सर्वदेवनमस्कृतः । मन्वन्तरशतं देव मोदते दिवि देववत् ।।५२
ध्वजमालाकुलं कुर्याद्यः प्रान्तेषु भगालयम् । महाध्वजाष्टकं चापि दिग्विदिक्षु निवेदयेत् ।।५३
स विमानसहस्रेण ध्वजमालाकुलेन तु । कल्पायुतशतं दिव्यं मोदते दिवि सूरवत् ।।५४
शतचन्द्रांशुविमलं मुक्तादामोपशोभितम् । मणिदण्डमयं छत्रं दद्याद्वा काञ्चनादिकम् ।।५५

समान प्रकाशमय विमानों पर बैठकर वह सौ सहस्र कल्प सूर्यलोक में सम्मानित होता है ।४२-४३। वीर ! अन्न दान करने वाला सूर्य लोक में प्रतिष्ठित होता है । सूर्य के सामने शुभ, निर्मल, दर्पण श्वेत वर्ण की मालाओं एवं चन्दनों से सुशोभित शय्या (पलंग) रखकर उन्हें समर्पित करने से वृक्ष (अग्नि) तथा सूर्य के समान निर्मल, श्रीसम्पन्न, दिव्याभूषणों से सुसज्जित होकर वह दश सहस्र वर्ष सूर्य के लोक में सम्मानित होता है ।४४-४५। भक्ति एवं श्रद्धापूर्वक जो मनुष्य सूर्य की प्रदक्षिणा करता है, उसे सुखपूर्वक सहस्र अवश्वेमध के फल प्राप्त होते हैं ।४६। प्रदक्षिणा करके जो उन्हें नमस्कार करता है, उसे राजसूय एवं अश्वमेध के समस्त फल प्राप्त होते हैं ।४७। क्योंकि समस्त यज्ञों से उत्तम नमस्कार रूपी यज्ञ बताया गया है, अतः सूर्य को नमस्कार करने से अश्वमेध के फल की प्राप्ति होनी बतायी गयी है ।४८। भूमि में दण्डे की भाँति पड़ने (साक्षात् दण्डवत् करने) के द्वारा जो उनकी पूजा करता है, उसे उस गति की प्राप्ति होती है, जिसे सौ यज्ञ करने वाले भी प्राप्त नहीं कर सकते ।४९। समस्त यज्ञ, उपवास, एवं समस्त तीर्थों द्वारा जितने फलों की प्राप्ति होती है, सूर्य के विधानपूर्वक केवल पूजोपहार द्वारा उतने फल प्राप्त होते हैं ।५०। जो मनुष्य अत्यन्त श्रद्धालु होकर सूर्य के लिए श्वेत महाध्वज और रक्तरञ्जित धनुष प्रदान करता है, जिनमें छोटी-छोटी घंटियाँ जाल के समान लगी हुई ध्वनि करती हों तथा मोर पंख से विभूषित हो, वह समस्त देवों का वन्दनीय होकर सैकड़ों विमानों समेत स्वर्ग में सौ मन्वन्तर के समान वर्षों तक देवता की भाँति आनन्द का अनुभव करता है ।५१-५२। जो सूर्य के मन्दिर के कोने-कोने को अधिकसंख्या में ध्वज एवं मालाओं से सुशोभित तथा दिशाओं एवं विदिशाओं को आठ महाध्वजाओं द्वारा शोभा सम्पन्न करता है, वह ध्वज और मालाओं से पूर्ण सहस्र विमानों को अपने अधीन करते हुए दिव्य सौ सहस्र कल्प तक स्वर्ग में सूर्य की भाँति आनन्द प्राप्त करता है ।५३-५४। सौ चन्द्रमा की भाँति निर्मल, मोतियों की रस्सियों से

स धार्यमाणच्छत्रेण हेमदण्डोपशोभिना । मोदते सूर्यलोके तु विमानवरमास्थितः ॥५६
ततस्तमाच्च्युतो लोकान्निसर्गाद्‌भुवमागतः । भुङ्क्ते समुद्रपर्यन्तामेकच्छत्रां वसुन्धराम् ॥५७
यः शृङ्खलासमायुक्तां महाघण्टां महास्वनाम् । कांस्यलोहमयीं वापि निबन्धीयाद्भगालये ॥५८
शोभनः स्यान्नरः श्रीमान्भगस्यातीव वल्लभः । सूर्यतुल्यबलो भूत्वा सूर्यलोके महीयते ॥५९
भेरीमृदङ्गपटहझर्झरीमर्दलादिकम् । दंशकांस्यादिवादित्रं यो भगाय निवेदयेत् ॥६०
स विमानैर्महाभागैर्वंशवीणायुतस्वनैः । युगान्तकशतं दिव्यं भगलोके महीयते ॥६१
सुसङ्गीतकदानेन सवाद्येन विशेषतः । यथेष्टं भास्करे लोके मोदते कालमक्षयम् ॥६२
महामहास्वनं दत्त्वा शङ्खयुग्मं भगालये । युगकोटिशतं दिव्यं भगलोके महीयते ॥६३
विमानं बहुवर्णाभं मध्ये पङ्कजभूषितम् । विचित्रमेकवर्णं वासनवस्त्रोपकल्पितम् ॥६४
किङ्किणीजालसम्पन्नं वर्णकैश्चोपशोभितम् । पुष्पमालाप्रभं वापि घण्टाचामरभूषितम् ॥६५
भगस्योपरि यो दद्यात्सर्वरत्नोपशोभितम् । दुकूलपट्टदेवाङ्गैर्वस्त्रैर्वा वर्णकान्वितैः ॥६६
पट्टादिवस्त्रतन्तूनां परिसङ्ख्या तु या भवेत् । तावद्युगसहस्राणि सूरलोके महीयते ॥६७
भगाहुत्या जगत्सर्वं सृष्टिद्वारेण धार्यते। अग्निवर्मा वचस्युक्तो ह्यग्निस्यात्मजः सदा ॥६८

सुशोभित एवं मणि के दण्ड से विभूषित, अथवा सुवर्ण के दण्ड वाले उस छत्र को जो उन्हें प्रदान करता है, तो सूर्य के सुवर्ण दण्ड से विभूषित उस छत्र के धारण करने से वह उत्तम विमान पर स्थित होकर सूर्यलोक में सदैव प्रसन्नतापूर्वक रहता है। पश्चात् उस लोक से च्युत होने पर सृष्टि के क्रम से इस भूतल पर जन्म ग्रहण कर समुद्र पर्वत पृथ्वी का एक छत्र उपभोग करने वाला राजा होता है। जो सूर्य मन्दिर में जंजीर

यस्त्वग्निकाय विधिवत्कुर्यान्नित्यं भगालये । भगमुद्दिश्य राजेन्द्र स याति परमां गतिम् ॥६९
सर्वान्नं यावकोपेतं यस्तु नित्यविधिं हरेत् । पुष्पधूपजलोपेतं काले काले विशेषतः ॥७०
महाश्वेतादिमातॄणां त्रिकल्पानां च सर्वशः । यः कृत्वा सकृदप्येवं सर्वदिक्षु बलिं हरेत् ॥
स नरश्च सहस्राणि शाण्डिलेयपुरे वसेत् ॥७१
सौरसन्ध्याबलिं कृत्वा दिनान्ते सततं रवेः । वर्षायुतशतं साग्रं भगलोके महीयते ॥७२
दध्योदनपयोभिर्यः पूरितं पात्रमावृतम् । पुष्पधूपार्चितं चैव वितानोपरि शोभितम् ॥७३
शिरसा धारयेत्पात्रं शनैर्गच्छेत्प्रदक्षिणम् । रव्यायतनपर्यन्ते शङ्खवीणादिनिस्वनैः ॥७४
दर्पणैर्धूपमालाभिर्गेयनृत्यादिशोभितम् । भानोर्हि स्मृतिशीलश्च तस्य पुण्यफलं शृणु ॥७५
दिव्यं वर्षसहस्रं तु दिव्यं वर्षशतं तथा । तपस्तप्तं महत्तेन भवेदेवं न संशयः ॥७६
भगभक्तिप्रसन्नात्मा यद्यपि स्यात्स पापकृत् । भगलोके वसेन्नित्यं भगानुचरतां गतः ॥७७
कृष्णां तु षष्ठीं नक्तेन यश्च कृष्णां च सप्तमीम् । इह भोगानवाप्नोति परत्र च शुभां गतिम् ॥७८
योऽब्दमेकं तु कुर्वीत नक्तं भगदिने नरः । ब्रह्मचारी जितक्रोधो भगार्चनपरो नरः ॥
अयाचितात्परं नक्तं तस्मान्नक्तेन वर्तयेत् ॥७९
देवैस्तु भुक्तं मध्याह्ने पूर्वाह्णे ऋषिभिस्तथा । अपराह्णे तु पितृभिः सन्ध्यायां गुह्यकादिभिः ॥८०

राजेन्द्र ! जो सूर्य मन्दिर में उनके उद्देश्य से विधानपूर्वक नित्य अग्नि स्थापन करते हैं, उन्हें उत्तम गति प्राप्त होती है ।६९। नित्य विधान पूर्वक जो यावक (लप्सी) समेत समस्त अन्न के भक्ष्य एवं जलयुक्त पुष्प धूप समय-समय पर महाश्वेता आदि मातृकाओं तथा त्रिकल्पों के लिए समर्पित करता रहता है, उसे

सर्वा वेला ह्यतिक्रम्य सौराणां भोजनं परम् । भुञ्जानो नक्तकाले तु सूर्यभक्तिपरायणः ॥८१
भगलोकमवाप्नोति सुमनाः सुमनोव्रतः । भुक्त्वा सौमनसाँल्लोकान्राजा भवति भूतले ॥८२
हविष्यभोजनं स्नानमाहारस्य च लाघवम् । अग्निकार्यमधःशय्यां नक्तभोजी समाचरेत् ॥८३
कृष्णषष्ठ्यां प्रयत्नेन कृत्वा नक्तं विधानतः । नरो मार्गशिरे मासि अंशुमानिति पूजयेत् ॥८४
विधिवत्प्राश्य गोमूत्रमनाहारो निशि स्वपेत् । अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलमाप्नोति मानवः ॥८५
पुष्येऽप्येवं सहस्रांशुं भानुमन्तमुशन्ति च। वाजपेयफलं प्राप्य घृतं प्राश्य लभेन्नरः ॥८६
माघे दिवाकरं[1] नाम कृष्णषष्ठ्यां नरोत्तम । निशि पीत्वा तु गोक्षीरं गोमेधफलमाप्नुयात् ॥८७
मार्तण्डं फाल्गुने मासि पूजयित्वा गवां पयः । पिबेत्ततः सूर्यलोके मोदते सोऽयुतायुतम् ॥८८
चैत्रे मासि विवस्वन्तं पूजयित्वा सुभक्तिमान् । हविष्याशी सूर्यलोकेऽप्सरोभिः सह मोदते ॥८९
वैशाखे चण्डकिरणं पूजयेच्च पयोव्रतः । वर्षाणामयुतं साग्रं मोदते सूर्यसन्निधौ ॥९०
ज्येष्ठे दिवस्पतिं पूज्य गवां शृङ्गोदकं पिबेत् । गवां कोटिप्रदानस्य निखिलं फलमाप्नुयात् ॥९१
आषाढे त्वर्कनामानमिष्ट्वा प्राश्य च गोमयम् । प्रयात्यर्कसलोकं तु वर्षाणां च शतं शतम् ॥९२
श्रावणेऽर्यमनामानं पूजयित्वा पयः पिबेत् । वर्षाणामयुतं साग्रं मोदते भास्करालये ॥९३

गया है । जो सूर्य की भक्ति का पारायण करने वाला मनुष्य नक्त समय में भोजन करता है, देवता की भाँति वह देवव्रती होकर सूर्य लोक में पहुँचता है । पश्चात् देवलोकों के विहार करने के उपरांत इस भूतल में राजा होता है ।७९-८२। हविष्य भोजन, स्नान, अल्पाहार, अग्नि स्थापन एवं भूमिशयन नक्त भोजी के लिए आवश्यक बताया गया है ।८३। मार्गशीर्ष (अगहन) मास में कृष्ण पक्ष की षष्ठी के दिन प्रयत्नपूर्वक नक्त, विधान सुसम्पन्न कर मनुष्य को 'अंशुमान' नामक सूर्य की पूजा करनी चाहिए ।८४। उसमें विधान

मासि भाद्रपदे षष्ठ्यां भास्करं नाम पूजयेत् । भास्करं पञ्चगव्यस्य सर्वमेधफलं लभेत् ॥९४
मासि चाश्वयुजे षष्ठ्यां भगाख्यं नाम पूजयेत् । पलगोमूत्रभुक्त्वैव अश्वमेधफलं लभेत् ॥९५
मासे तु कार्तिके षष्ठ्यां शक्राख्यं नाम पूजयेत् । दूर्वाङ्कुरं सकृत्प्राश्य राजसूयफलं लभेत् ॥९६
वर्षांते भोजयेद्विप्रान्सूर्यभक्तिपरायणान् । पायसं मधुसंयुक्तं व्रजेण च परिप्लुतम् ॥९७
शक्त्या हिरण्यवासांसि भक्त्या तेभ्यो निवेदयेत् । निवेदयेच्च सूर्याय कृष्णां गां च पयस्विनीम् ॥९८
वर्षमेकं च देवे वै नैरन्तर्येण यो नयेत् । कृष्णषष्ठीव्रतं भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ॥९९
सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वकामसमन्वितः । मोदते सूर्यलोके तु स नरः शाश्वतीः समाः ॥१००
पुण्येष्वहःसु सर्वेषु विषुवद्ग्रहणादिषु । दानोपवासहोमाद्यैरक्षयं खग जायते ॥१०१

सुमन्तुरुवाच

इत्युक्त्वान्पुरा भानुररुणाय विशांपते । कृष्णषष्ठीव्रतं पुण्यं सर्वपापभयापहम् ॥१०२
कृत्वेदं पुरुषो भक्त्या भास्करस्य महात्मनः । प्रयाति परमं स्थानं भानोरमिततेजसः ॥१०३

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सूर्यषष्ठीव्रतवर्णनं नाम चतु:षष्ट्यधिकशततमोऽध्याय: ।१६४।

आनन्दानुभव प्राप्त होता है ।९३। भादों मास में 'भास्कर' नामक सूर्य की पूजा करके पंचगव्य का प्राशन करने से सर्वमेध फल की प्राप्ति होती है ।९४। आश्विन मास की षष्ठी में 'भग' नामक सूर्य की पूजा तथा गोमूत्र का प्राशन करे तो उसे अश्वमेध के फल प्राप्त हों ।९५। कार्तिक मास की षष्ठी में

अथ पञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः

उभयसप्तमीवर्णनम्

सुमन्तुरुवाच

अहं ते सम्प्रवक्ष्यामि सूर्यस्य व्रतमुत्तमम् । धर्मकामार्थमोक्षाणां प्रतिपादनमुत्तमम् ॥१
पौषमासे त सम्प्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनम् । जितेन्द्रियः सत्यवादी शालिगोधूमगोरसैः ॥२
पक्षयोः सप्तमीं यत्नादुपवासेन यापयेत् । त्रिसन्ध्यमर्चयेद्भानुं शाण्डिलेयं च सुव्रत ॥३
अधःशायी भवेन्नित्यं सर्वभोगविवर्जितः । मासि पूर्णे तु सप्तम्यां घृतादिभिररिन्दम ॥४
कृत्वा स्नानं महापूजां सूर्यदेवस्य भारत । नैवेद्यं मोदकप्रस्थं क्षीरं सिद्धं निवेदयेत् ॥५
भोजयेच्च द्विजानष्टौ भगार्चां शुभलक्षणाम् । गां च दत्त्वा महाराज कपिलां भास्कराय तु ॥६
य एवं कुरुते पुण्यं सूर्यस्य व्रतमुत्तमम् । तस्य पुण्यफलं वच्मि सर्वकामसमन्वितम् ॥७
सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः । अप्सरोगणसङ्कीर्णैर्महाविभवसंयुतैः ॥८
सङ्गीतनृत्यवाद्याद्यैर्गन्धर्वगणशोभितैः । दोधूयमानश्चमरैः स्तूयमानः सुरासुरैः ॥९
सहस्रकिरणाभासः सौरैः सूर्यसमन्वितैः । स याति परमं स्थानं यत्रास्ते रविरंशुमान् ॥१०
रोमसङ्ख्या तु या तस्यास्तत्प्रसूतिः कुलेषु च । तावद्युगसहस्राणि सूरलोके महीयते ॥११

अध्याय १६५

त्रिःसप्तकुलजैः सार्धं भोगान्भुक्त्वा यथेप्सितान् । ज्ञानयोगं समासाद्य पुनरेव प्रमुच्यते ॥१२
योगाद्दुःखान्तमाप्नोति ज्ञानयोगं प्रवर्तते । सौरधर्माद्भवेज्ज्ञानं सौरधर्मो भगार्चनात् ॥१३
इत्येवं ते समाख्यातं भवार्णवव्यपोहनम् । सौरमोक्षक्रमोपायं सूराश्रयनिवेषणम् ॥१४
माघमासे तु सम्प्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनम् । पिण्याकं घृतसंयुक्तं भुञ्जानः स जितेन्द्रियः ॥१५
सोपवासश्च सप्तम्यां भवेदुभयपक्षयोः । घृताभिषेकमष्टम्यां कुर्याद्भानोर्नराधिप ॥
गां च दद्याद्दिनेशाय तरुणीं नीलसन्निभाम् ॥१६
इन्द्रनीलप्रतीकाशैर्विमानैः शिखिसंयुतैः । गत्वादित्यपुरं रम्यं भोगान्भुङ्क्ते यथेप्सितान् ॥१७
राजेन्द्र फाल्गुने मासि यःकुर्यान्नक्तभोजनम् । श्यामाकक्षीरनीवारैर्जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥१८
षष्ठ्यां वाप्यथ सप्तम्यामुपवासपरो नरः । अष्टम्यां तु महास्नानं पञ्चगव्यघृतादिभिः ॥१९
वल्मीकजादिमृद्भिश्च गोमूत्रशकृदादिभिः । त्वग्भिश्च क्षीरवृक्षाणां स्नापयित्वा प्रमार्जयेत् ॥२०
सौरभेयीं ततो दद्याद्रक्ताभां रक्तमालिने । पद्मरागप्रतीकाशैर्विमानैर्हस्तिसंयुतैः ॥
गत्वादित्यपुरं रम्यं मोदते शाश्वतीः समाः ॥२१
मासि चैत्रे तु सम्प्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनम् । शाल्यन्नं पायसैर्युक्तं भुञ्जानश्च जितेन्द्रियः ॥
भानवे पाटलां दद्याद्वैष्णवीं तरुणीं नृप ॥२२
पुष्परागप्रभैर्यानैर्नानाहंसादियायिभिः । गच्छेत्सूर्यपुरं रम्यं मोदते शाश्वतीः समाः ॥२३

अपनी इक्कीस पीढ़ी के परिवारों के साथ मन इच्छित उपभोग करके ज्ञान भोग की प्राप्ति कर पुनः मुक्त हो जाता है ।१२। इस प्रकार प्रथम योग द्वारा दुःखों का नाश होता है, पश्चात् ज्ञानयोग का उदय सौर धर्म द्वारा ही ज्ञान उत्पन्न होता है और सूर्य के अर्चन द्वारा सौर धर्म की प्राप्ति । इस प्रकार मैंने

वैशाखे वीर मासे तु यः कुर्यान्नक्तभोजनम् । सूर्ये खण्डाज्य सम्मिश्रं सकृद् दद्यान्निवेदनम् ।।२४
गां च दद्यान्महाराज भास्कराय शुभानन । सामान्यं च विधिं कुर्यात्प्रयुक्तो यो मया तव ।।२५
शुद्धस्फटिकसंकाशैर्यानैर्बर्हिणवाहनैः । अणिमादिगुणैर्युक्तः सूर्यवद्विचरेद्दिवि ।।२६
सम्प्राप्ते श्रावणे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् । क्षीरषष्टिकभक्तेन सर्वसत्त्वहिते रतः ।।२७
पीतवर्णां च गां दद्याद्भास्कराय महात्मने । सामान्यमखिलं कुर्याद्विधानं यत्प्रकीर्तितम् ।।२८
स विचित्रैर्महायानैर्हंससारसगामिभिः । गत्वादित्यपुरं श्रीमान्पूर्वोक्तं लभते फलम् ।।२९
वीर भाद्रपदे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् । हुतशेषहविष्याशी वृक्षमूलमुपाश्रितः ।।३०
स्वप्यादायतने रात्रौ सर्वभूतानुकम्पकः । दद्याद्गां रोहिणीं श्रेष्ठां भास्कराय महात्मने ।।३१
निशाकरकरप्रख्यैर्वज्रवैदूर्यसन्निभैः । चक्रवाकसमायुक्तैर्विमानैः सार्वकामिकैः ।।३२
गत्वादित्यपुरं रम्यं सुरासुरसुवन्दितम् । मोदते स महाभागो यावदाभूतसम्प्लवम् ।।३३
श्रीमानाश्वयुजे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् । मिताशनं प्रभुञ्जानो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।।३४
दद्याद्गां पद्मवर्णाभां भानवेऽमिततेजसे । दिव्याभरणसम्पन्नां तरुणीं च पयस्विनीम् ।।३५
स्वस्तिभक्तिकसंकाशैरिन्द्रनीलोपशोभितैः । जीवो जीवकसंयुक्तविमानैः सार्वकामिकैः ।।
गच्छेद्रुद्रानुसलोकत्वं भुञ्जानः स जितेन्द्रियः ।।३६

करता है—सूर्य के लिए खांड़ घी मिलाकर निवेदन करने के उपरांत महाराज उन्हें गाय भी प्रदान करता है तो शुद्ध स्फटिक के समान विमानों द्वारा जिनमें मयूर जुते हों, अणिमादि गुणों समेत सूर्यलोक में पहुंच कर वह स्वर्ग में सूर्य की भाँति विचरण करता है । इसमें सामान्य विधान का प्रयोग करना चाहिए जैसा कि मैंने तुम्हें बताया है ।२४-२६। सावन के मास में जो नक्त भोजन करता है

दिवाकराय गां दद्याज्ज्वलनार्कसमप्रभाम् । पूर्वोक्तं च विधिं कुर्यात्सूर्यतुल्यो भवेन्नरः ।।३७
कालानलशिखप्रख्यैर्महायानैर्नगोपमैः । महासिंहकृतारोपैः सूर्यवन्मोदते सुखी ।।३८
मार्गशीर्षं शुभे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् । यच्चान्नं पयसा युक्तं भुञ्जानः स जितेन्द्रियः ।।३९
प्रयच्छेद् गां तथा रक्तां नानालङ्कारभूषिताम् । सूर्याय कुरुशार्दूल विधिं चापि समाचरेत् ।।४०
सितपद्मनिभैर्यानैः श्वेताश्वरथसंयुतैः । गत्वा तत्र पुरे रम्ये प्रभया परयान्वितः ।।४१
अहिंसासत्यवचनमस्तेयं क्षान्तिरार्जवम् । त्रिषवणाग्निहवनं भूशय्या नक्तभोजनम् ।।४२
पक्षयोरुभयोर्मार्गे सप्तम्यां कुरुनन्दन । एतान्गुणान्समाश्रित्य कुर्वाणो व्रतमुत्तमम् ।।४३
सप्तम्योभयविख्यातं सर्वपापभयापहम् । सर्वरोगप्रशमनं सर्वकामफलप्रदम् ।।४४
इत्येवमादीन्नियमांश्चरेत्सूर्यव्रती सदा । य इच्छेद्विपुलं स्थानं भानोरमिततेजसः ।।४५

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे उभयसप्तमीवर्णनं
नाम पञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।१६५।

अथ षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः

सौरधर्मे निक्षुभाव्रतवर्णनम्

सुमन्तुरुवाच

सूर्यभक्ता तु या नारी ध्रुवं सा पुरुषो भवेत् । स्त्री पुत्रमुत्तमं सा चेत्कांक्षते शृणु तद्व्रतम् ।।१

समान और पर्वतों की भाँति उन विधानों द्वारा जिसमें भीषण सिंह जुते हों, सूर्य के समीप पहुँचकर उनके समान सुखी एवं आनन्द का अनुभव करता है ।३४-३८। मार्गशीर्ष में जो नक्त भोजन सम्पन्न करता

निक्षुभार्काख्यमाख्यातं सदा प्रीतिविवर्धनम् । अवियोगकरं वीर धर्मकामार्थसाधकम् ॥२
सप्तम्यामथ षष्ठ्यां वा सङ्क्रान्तौ च रवेर्दिने । हविषा हविर्होमं तु सोपवासः समाचरेत् ॥३
निक्षुभां कांस्यनिष्पन्नां कृत्वा स्वर्णमयीं शुभाम् । राजतीं वाथ वा वर्षं स्नापयेच्च घृतादिभिः ॥४
गन्धमाल्यैरलङ्कृत्य वस्त्रयुग्मैश्च शोभनैः। भक्ष्यभोज्यैरशेषैश्च वितानध्वजचामरैः ॥५
भोजयेत्सूर्यभक्तांश्च शुक्लवस्त्रावगुण्ठितान् । कृत्वायतनमर्घ्यं तु प्रतिमामुपकल्पयेत् ॥६
कृत्वा शिरसि तत्पात्रं वितानच्छत्रशोभितम् । ध्वजशङ्खादिविभवैर्भगस्यायतनं नयेत् ॥७
निक्षुभार्कदिनेशस्य व्रतमेतन्निवेदयेत् । तत्पिण्ड्यां स्थापयेत्पात्रमुपशोभासमन्वितम् ॥८
प्रदक्षिणीकृत्य रविं प्रणिपत्य क्षमापयेत् । समाप्य तद्व्रतं पुण्यं शृणुयात्फलमश्नुते ॥९
द्वादशादित्यसंकाशैर्महायानैर्नगोपमैः । यथेष्टं भानवे लोके सौरैः सार्धं प्रमोदते ॥१०
वर्षकोटिसहस्राणि वर्षकोटिशतानि च । नन्दतेऽसौ महाभाग विष्णुलोके महीयते ॥११
ततः कर्मविशेषेण सर्वकामसमन्वितम् । ब्रह्मलोकं समासाद्य परं सुखमवाप्नुयात् ॥१२
ब्रह्मलोकात्परिभ्रष्टः श्रीमान्सुरसुपूजितः । प्रजापतिमवाप्नोति सुरासुरनमस्कृतः ॥१३
लोकानिह चिरं भुक्त्वा सोमलोके महीयते । सोमादैन्द्रं पुनर्लोकमासाद्येन्द्रपतिर्भवेत् ॥१४
इन्द्रलोकाच्च गन्धर्वलोकं प्राप्य स मोदते । ततस्तद्धर्मशेषेण भवत्यादित्यभावितः ॥१५

वीर ! 'निक्षुभार्क' उस व्रत का नाम है, वह सदैव प्रीति वर्द्धक, वियोग नाशक और धर्म, तथा काम की सफलता प्रदान करता है ।२। सप्तमी, षष्ठी, एवं संक्रान्ति वाले सूर्य के दिन उपवास रहकर घी का हवन करना चाहिए । कांस्य, सुवर्ण, अथवा चाँदी द्वारा शुभ-प्रतिमा (मूर्ति) निक्षुभा की बनावे पश्चात् घी आदि से स्नान कराकर दो वस्त्र, गंध एवं मालाओं से अलंकृत करके पुनः वितान (चाँदनी)

स्वकर्मभावनोद्योगात्पुनः प्रारभते शुभम् । शुभाच्च पुनरेत्येह स यात्यतिसहस्रशः ॥१६
यावन्नाप्नोति मरणं तावद्भ्रमति कर्मणा । सुनिर्वेदात्सुवैराग्यं वैराग्याज्ज्ञानसम्भवः ॥१७
ज्ञानात्प्रवर्तते योगो योगाद्दुःखान्तमाप्नुयात् ॥१८

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे निक्षुभाव्रतवर्णनं नाम षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।१६६।

अथ सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः

निक्षुभार्कव्रतवर्णनम्

सुमन्तुरुवाच

षष्ठ्यां चाप्यथ सप्तम्यां नियता ब्रह्मचारिणी । वर्षमेकं न भुङ्क्ते या महाभागजिगीषया ॥१
वर्षांते प्रतिमां कृत्वा निक्षुभाङ्केति विश्रुताम् । स्नानाद्यं च विधिं कृत्वा पूर्वोक्तं लभते गुणम् ॥२
जाम्बूनदमयैर्यानैश्चतुर्द्वारैरलङ्कृते । गत्वादित्यपुरे रम्ये अशेषं विन्दते फलम् ॥३
सौरादिसर्वलोकेषु भोगान्भुक्त्वा यथेप्सितान् । क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन्राजानं पतिमाप्नुयात् ॥४
या नार्युपवसेदेवं कृष्णामेकां तु सप्तमीम् । सा गच्छेत्परमं स्थानं भानोरमिततेजसः ॥५

प्राप्त करता है ।१५। इस प्रकार अपने कर्म की भावना वश पुनः उसका शुभ (कर्म) प्रारम्भ होता है और उसी शुभ कर्म द्वारा इस लोक में अनेकों बार जन्म ग्रहण करता रहता है ।१६। इस भाँति जब तक मरण धर्म प्राप्त नहीं होता तब तक कर्मवश भ्रमण करता है । इस प्रकार अत्यन्त दुःख होने से उत्तम वैराग्य उत्पन्न होता है, वैराग्य से ज्ञान, ज्ञान से योग, और योग द्वारा दुःख का अत्यन्त नाश बताया गया

वर्षान्ते प्रतिमां कृत्वा शालिपिष्टमयीं शुभाम् । पीतानुलेपनैर्माल्यैः पीतवस्त्रैश्च पूजयेत् ॥
पूर्वोक्तमखिलं कृत्वा भास्कराय निवेदयेत् ॥६
सप्तभीमैर्महायानैर्दन्तिचामीकरप्रभैः । वर्षकोटिशतं साग्रं सूर्यलोके महीयते ॥७
सौरलोकादिलोकेषु भुक्त्वा भोगान्नराधिप । क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन्यथेष्टं विन्दते पतिम् ॥
सर्वलक्षणसम्पन्नं धनधान्यसमन्वितम् ॥८
कृष्णपक्षे तु सप्तम्यां या नारी नु दृढव्रता । वर्षमेकमुपवसेत्सर्वभोगविवर्जिता ॥९
वर्षान्ते सर्वगन्धाढ्यं निक्षुभार्कं निवेदयेत् । सुवर्णमणिमुक्ताभ्यां भोजयित्वा मगाङ्गनाम् ॥१०
सुविचित्रैर्महायानैर्दिव्यगन्धर्वशोभितैः । सा वै युगसहस्राणि सूर्यलोके नराधिप ॥११
यथेष्टं भानवे लोके भोगान्भुक्त्वा तु कृत्स्नशः । क्रमादागत्य लोकेस्मिन् राजानं विन्दते पतिम् ॥१२
एवं या कुरुते राजन्व्रतं पापभयापहम् । निक्षुभार्कमिदं पुण्यं सा याति परमं पदम् ॥१३
वर्षमेकं महाबाहो श्रद्धया परयान्वितः । वर्षांते वै भोजयेद्वीर दाम्पत्यं भोजकेषु वै ॥१४
भोजयित्वा तु दाम्पत्यं भोगकानां महाबलैः । पूजयेद् गन्धमाल्यैस्तु वासोभिः कुरुनन्दन ॥१५
कृत्वा ताम्रमये पात्रे वज्रपूर्णैरलङ्कृतम् । निक्षुभार्कं तु सौवर्णं दत्त्वा ताभ्यां तु शक्तितः ॥१६
निक्षुभा भोजिका ज्ञेया भोजकोऽर्कः प्रकीर्तितः । तस्मात्तौ पूजयेत्सौरीश्वरवच्छ्रद्धयान्वितः ॥१७

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु निक्षुभार्कव्रतं नाम
सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।१६७।

(आटे) की सौन्दर्य पूर्ण प्रतिमा बनाकर पीले अनुलेपन, मालाओं एवं पीत वस्त्रों से अलंकृत करके पूर्वोक्त सभी कर्मों की समाप्ति करती हुई उसे सूर्य के लिए अर्पित करती है तो विशाल कायवाले सात विमानों पर जो गजदन्त एवं सुवर्ण की भाँति प्रभापूर्ण हों, बैठकर सौ कोटि वर्ष सूर्य लोक के उत्तम स्थान में आनन्द का

अथाष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः

कामप्रदस्त्रीव्रतवर्णनम्

सुमन्तुरुवाच

एकभक्तेन या नारी कार्त्तिकं क्षपयेन्नृप । क्षमाहिंसादिनियमैः संयता ब्रह्मचारिणी ॥१
गुडाज्यमिश्रं शाल्यन्नं भास्कराय निवेदयेत् । पक्षयोरुभयोस्तात श्रद्धया परयान्विता ॥२
पुष्पाणां करवीराणां गुग्गुलं साज्यमादिशेत् । सप्तम्यां तात षष्ठ्यां वै उपवासरतिर्भवेत् ॥३
इन्द्रनीलप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः । वर्षायुतशतं साग्रं सूरलोके महीयते ॥४
तथा च सर्वलोकेषु भोगमासाद्य यत्नतः । क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन्यथेष्टं विन्दते पतिम् ॥५
इत्येवं सर्वयज्ञेषु विधिस्तुल्यः प्रकीर्तितः । एकभक्तोपवासस्य फलं च सदृशं भवेत् ॥६
क्षमा सत्यं दया दानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः । सूर्यपूजाग्निहवनं सन्तोषः स्तेयवर्जनम् ॥७
सर्वव्रतेष्वयं धर्मः सामान्यो दशधा स्मृतः । निःशेषमहं वक्ष्यामि मासान्मासव्रतं प्रति ॥८
मार्गशीर्षे शुभे मासि व्योमपृष्ठे विनिर्मितम् । गन्धमाल्यैरलङ्कृत्य शुभाननमनौपमम् ॥९
ताम्रपात्रादिकैश्चैवाप्यप्सरोगणसेवितैः । समेरौ दशसाहस्रे सूर्यलोके महीयते ॥१०
सर्वदेवकदम्बेषु सम्प्राप्य विमलां श्रियम् । क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन्राजानं पतिमाप्नुयात् ॥

अध्याय १६८

कामदासप्तमी व्रत का वर्णन

पुष्पैरमुमलङ्कृत्य भानवे विनिवेदयेत् ॥११
गन्धमाल्यैरलङ्कृत्य शुभाननमनौपमम् । ताम्रपात्रादिकांस्यं वा कृत्वा तत्र निवेदयेत् ॥१२
महापुष्पकयानेन दिव्यगन्धप्रवाहिना । सुमेरौ दशसाहस्रं सूर्यलोके महीयते ॥१३
भुक्त्वा तु विपुलान्भोगान्सर्वलोकेषु भारत । सम्प्राप्यैतं क्रमाल्लोकं यथेष्टं विन्दते पतिम् ॥१४
माघे रथमश्वयुजं दीपमाल्यविभूषितम् । पिष्टसानुसमायुक्तं कृत्वायतनमानयेत् ॥१५
महारथोपमैर्यानैः श्वेताश्ववरसंयुतैः । वर्षायुतशतं साग्रं सूर्यलोके महीयते ॥१६
सर्वामराणां लोकेषु प्राप्य भोगान्यथेप्सितान् । क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन्यथेष्टं पतिमाप्नुयात् ॥१७
प्रतिमां फाल्गुने मासि कृत्वा पिष्टमयीं रवेः । गंधमाल्यैरलङ्कृत्य स्थापयेद्भास्करालये ॥१८
यानैरप्रतिमैर्दिव्यैर्गीतनादसमाकुलैः । सुमेरौ दशसाहस्रं सूर्यलोके महीयते ॥१९
सर्वाभिमतलोकेऽस्मिन्प्राप्य भोगान्यथेप्सितान् । पुनरेत्य इमं लोकं यथेष्टं विन्दते पतिम् ॥२०
कृत्वारुणं तथा चैत्रे गन्धमाल्योपशोभितम् । स्थाप्य पात्रे यथोक्ते तु भास्कराय निवेदयेत् ॥२१
शरदिन्दुप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः । वर्षायुतशतं साग्रं सूर्यलोके महीयते ॥२२
कर्मक्षयादिहागत्य पुत्रपौत्रसमन्वितम् । अभीष्टं पतिमासाद्य लभेद्भोगान्सुदुर्लभान् ॥२३
तण्डुलाढकपिष्टेन कृत्वा वै मेरुपर्वतम् । निक्षुभार्कसमायुक्तं सर्वधातुविभूषितम् ॥२४
नानालङ्कारसम्पन्नं नानामाल्यविभूषितम् । सर्वरत्नसमायुक्तं स्थापयेद्भास्करालये ॥२५

होती है । एवं पौष मास में जो स्त्री उस प्रतिमा को पुष्पों से सुशोभित करके सूर्य के लिए अर्पित कर उस सौन्दर्य पूर्ण मुख वाली मूर्ति को गन्ध मालाओं द्वारा अलंकृत करके कांसे आदि किसी पात्र में स्थापित करके उन्हें निवेदित करती है ।११-१२। उसे दिव्य गंध से विभूषित महापुष्पक विमान द्वारा उस सुन्दर शिखर वाले सूर्य लोक में पहुँचने पर दश सहस्र वर्ष सम्मान तथा भारत ! इस प्रकार सभी लोकों के विपुल

महद्व्योमव्रतं ह्येतद्वै शाखे यः समाचरेत् । नानाविधैश्च यानैस्तु सूर्यलोके महीयते ।।२६
सौरादिसर्वलोकेषु भुक्त्वा भोगानशेषतः । क्रमादागत्यलोकेऽस्मिन्राजानं पतिमाप्नुयात् ।।२७
द्वितीयं च तथा पद्ममाषाढे पिष्टमुत्तमम् । सर्वबीजरसैः पूर्णं कृत्वा तु शुभलक्षणम् ।।
नानाकेशरगन्धाढ्यं सर्वरत्नविभूषितम् ।।२८
एतैर्वा हैमभिर्यानैः[1] सर्वभोगान्वितैर्नृप । वर्षकोटिशतं साग्रं सूर्यलोके महीयते ।।२९
भुक्त्वा तु विपुलान्भोगान्सर्वलोकेष्वनुक्रमात् । प्राप्ता[2] तु सर्वभोगाढ्यं तरुणं विन्दते पतिम् ।।३०
सर्वधातुसमाकीर्णं विचित्रध्वजशोभितम् । निवेदयेत् सूर्याय श्रावणे तिलपर्वतम् ।।३१
स्वच्छन्दगामिभिर्यानैर्नानावर्णविभूषितैः । वर्षकोटिशतं साग्रं सूर्यलोके महीयते ।।३२
सम्प्राप्य विविधान्भोगान्बह्वाश्चर्यसमन्वितान् । क्रमाल्लोकमिमं प्राप्य राजानं विन्दते पतिम् ।।३३
कृत्वा भाद्रपदे मासि व्योम शलिमयं नृप । वितानध्वजच्छत्राढ्यं नानामालाविभूषितम् ।।३४
तरुणार्ककरप्रख्यैर्महायानैः सुशोभनैः । वर्षकोटिसहस्राणि सूर्यलोके महीयते ।।३५
सम्प्राप्य विविधान्भोगान्सर्वान्निमिषसम्भवान् । क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन्राजानं विन्दते पतिम्।।३६
कृत्वा चाश्वयुजे मासि विपुलं धान्यपर्वतम् । सुवर्णवस्त्रगन्धाढ्यं भास्कराय निवेदयेत् ।।३७

इस प्रकार के महाव्योम वाले इस व्रत का विधान समाप्त करने से उसे अनेक भाँति की सवारियों द्वारा सूर्य लोक के सम्मान समेत सूर्य आदि समस्त लोकों के निखिल भोगों के सुखानुभव के पश्चात् क्रम प्राप्त इस लोक में आने पर राजा के रूप में पति प्राप्त होता है ।२६-२७। आषाढ मास में चूर्ण (आटे) द्वारा द्वितीय (निक्षुभा) और पद्म (सूर्य) कल्याण की मूर्ति बनाकर समस्त बीजों के रसों से पूर्ण कर

सावित्रैश्च महायानैर्वरभोगसमन्वितैः । वर्षकोटिसहस्राणि सूर्यलोके महीयते ॥३८
सूर्यलोकादिलोकेषु भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् । अस्मिँल्लोके च सम्प्राप्ता राजानं विन्दते पतिम् ॥
चन्द्राग्निभास्कराणां तु कान्तितेजः प्रभान्वितम् ॥३९
यं यं कामं समुद्दिश्य नरनारीनपुसंकाः । पूजयन्ति रविं भक्त्या तत्सर्वं प्राप्नुवन्ति हि ॥४०

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु कामप्रदस्त्रीव्रतवर्णनं नामाष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।१६८।

अथैकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

सूर्यव्रतवर्णनम्

सुमन्तुरुवाच

मृण्मयं दारुजं शैलं पक्वेष्टकमथापि वा । कृत्वा मठं गृहं वापि यथा विभवसम्भवात् ॥१
सर्वोपकरणोपेतं सर्वधान्यसमन्वितम् । सूर्यायेत्थं गृहं दद्यात्सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥२
कृत्वैकभक्तं हेमन्ते माघमासमतन्द्रितः । मासान्तेन रथं कुर्याच्चित्रवस्त्रोपशोभितम् ॥३
श्वेतैश्चतुर्भिः संयुक्तं तुरङ्गैः समलङ्कृतम् । श्वेतध्वजपताकाभिश्छत्रचामरदर्पणैः ॥४
तण्डुलाढकपिष्टेन कृत्वा भानुं नराधिप । विन्यस्य तं रथोपस्थे संज्ञया सह भूपते ॥५

कर भास्कर के लिए समर्पित करे तो, उत्तम भोग साधन पूर्ण सूर्य के उस महाविमान, द्वारा उनके लोक में पहुँच कर सहस्र कोटि वर्ष का सम्मान प्राप्त होता है । पुनः सूर्य आदि लोकों के समस्त मनोनीत भोगों के

तं रात्रौ राजमार्गेण शङ्खभेर्यादिनिस्वनैः भ्रमयित्वा शनैः पश्चात्सूर्यायतनमाविशेत् ॥६
तत्र जागरपूजाभिः प्रदीपावलिशोभितैः । प्रेक्षणीयैः प्रदानैश्च क्षपयित्वा शनैः क्षपाम् ॥७
प्रभाते स्नपनं कृत्वा मधुक्षीरघृतेन च । दीनान्धकृपणेभ्योऽन्नं यथाशक्त्या च दक्षिणाम् ॥८
रथं संवाहनोपेतं भास्कराय निवेदयेत् । भुक्त्वा च बान्धवैः सार्धं प्रणम्यार्कगृहं व्रजेत् ॥९
सर्वव्रतानां प्रवरं मन्त्रधर्मान्वितः सदा । व्रतं सूर्यव्रतं नाम सर्वकामार्थसिद्धये ॥१०
सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वयज्ञेषु यत्फलम् । सर्वं सूर्यरथेनेह तत्पुण्यं लभते नृप ॥११
सूर्यायुतप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः । त्रिसप्तकुलजैः सार्धं सूर्यलोके महीयते ॥१२
भुक्त्वा तु विपुलान्भोगान्सर्वलोकेष्वनुक्रमात् । कल्पायुतशतं साग्रं ततो राजा भवेत्क्षितौ ॥१३
पञ्चबलिसमायुक्तं मृदुषड्वास्तुकल्पितम् । सर्वोपकरणोपेतं सूर्यं संज्ञां प्रकल्पयेत् ॥१४
संज्ञादेवीसमायुक्तं पैष्टांशाढ्यं निवेदयेत् । सौरज्ञानार्थतत्त्वज्ञमाचार्यमुदयान्वितम् ॥१५
सम्पूज्य गन्धपुष्पाद्यैर्वस्त्रालङ्कारचामरैः । भक्ष्यभोज्यैरशेषैश्च ततः शय्यां निवेदयेत् ॥१६
तद्र्णातूलवस्त्राणां परिसङ्ख्या तु यावती । तावद्वर्षसहस्राणि सूर्यलोके महीयते ॥१७
सुरादिसर्वलोकेषु भुक्त्वा भोगानशेषतः । कामादागत्य लोकेऽस्मिन्राजा भवति धार्मिकः ॥१८
दश गोभिः सह वृषं ता वृषैकादशाः स्मृताः । सूर्याय विनिवेद्येह यत्फलं लभते शृणु ॥१९

भूपते ! पुनः रात्रि में राजमार्ग द्वारा शंख भेरी बजाते हुए धीरे-धीरे परिभ्रमण करते उन्हें सूर्य मन्दिर में पहुँचाये वहाँ उस रात में जागरण करके पूजा, सुन्दर प्रदीपवाले, इस प्रकार के दर्शनीय वस्तुएँ प्रदान

द्वादशादित्यतुल्यात्मा अणिमादिगुणैर्युतः । सर्वत्र मोदते राजन्सूर्यस्यानुचरो भवेत् ॥२०

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सूर्यव्रतवर्णनं नामैकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।१६९।

अथ सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

गोदानवर्णनम्

सुमन्तुरुवाच

सवृषं गोशतं दत्त्वा भास्कराय नराधिप । त्रिःसप्तकुलजैः सार्धं शृणु यत्फलमाप्नुयात् ॥१
वरकोटिप्रतीकाशैः सर्वकामसमन्वितैः । महायानैरसङ्ख्येयैरमरासुरपूजितैः ॥२
द्वादशादित्यसंकाशो दिवाकर इवापरः । गत्वादित्यपुरं रम्यं क्रीडते सूर्यमण्डपे ॥३
भुक्त्वा तु विपुलान्भोगान्प्रलये सर्वदेहिनाम् । मोहकञ्चुकमुत्सृज्य विशत्यादित्यमण्डले ॥४
सर्वज्ञः सूरपरमः शुद्धः स्वात्मन्यवस्थितः । सर्वगः परिपूर्णत्वात्सूर्यवद्दीप्तिमान्भवेत् ॥५
यो दद्यादुभयमुखीं सौरभेयीं दिवाकरे । सप्तद्वीपां महीं दत्त्वा यत्फलं तदवाप्नुयात् ॥
पादद्वयं शिरोऽर्धं च सशैलवनकानना ॥६

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे गोदानवर्णनं नाम सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।१७०।

(ऋद्धियों) गुणों से संयुक्त तथा सर्वत्र सूर्य का अनुचर होकर आनन्दानुभव करता रहता है।१८-२०

श्रीभविष्य महापुराण में ब्राह्म पर्व के सप्तमीकल्प में सूर्य व्रत वर्णन नामक

अथैकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

भोजकभोजनानुष्ठानवर्णनम्

शतानीक उवाच

मगानां ब्रूहि मे धर्मं समासव्यासयोगतः । फलं च किं भवेद्ब्रह्मन्मगधर्मनिषेवणात् ॥१

सुमन्तुरुवाच

य एष धर्मः सूर्येति तवाख्यातो मयानघ । मगधर्मः स एवोक्तः सर्वपापभयापहः ॥२
सर्वेषामेव वर्णानां मगधर्मनिषेवणम् । मगधर्मश्च सम्प्रोक्त एतेषां भवमुक्तये ॥३
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः स्त्री शूद्रो वा मगाश्रमी । यः पूजयति मार्तंडं स याति परमां गतिम् ॥४
त्रिसन्ध्यमर्चयेद्भानुमग्निकार्यं च शक्तितः । कुर्यान्मगो महाबाहो मुखमावृत्य यत्नतः ॥५
त्रिसन्ध्यमेककालं वा पूजयेच्छ्रद्धया रविम् । असम्पूज्य रविं मोहान्न भुञ्जीत कदाचन ॥६
एष धर्मः परो ज्ञेयः शेषो भवति मानवः । अपूजयित्वा भुञ्जानो विष्ठां भुङ्क्ते च वै मगः ॥७
देवं समाश्रितैः पूजा कर्तव्येयं त्रिभिः सदा । मनसा पूजयेद्योगी पुष्पैश्चारण्यसम्भवैः ॥८
देवार्थपुष्पहिंसायां न भवेत्तस्य हिंसकः । यद्यल्पमपि चात्मार्थं निहन्याद्धिंसकस्तदा ॥९
मगश्चाग्निपरो नित्यं तद्भक्तोऽतिथिपूजकः । मगी मैथुनवर्ज्यः स्याच्छ्रीमान्गृहमगाश्रमी ॥१०

अध्याय १७१

देवाग्निस्वतिथौ भक्तं पचन्ते चात्मकारणात् । आत्मार्थे यः पचेन्मोहात्स मगो नरकं व्रजेत् ।।११
देवार्थे पचनं येषां सन्तानार्थं तु मैथुनम् । अर्थो दानार्थ उद्दिष्टो नरकं हि विपर्ययात् ।।१२
जीवतृतीयभागेऽपि न प्रकुर्वीत वार्चनम् । वित्तार्जने तदर्धेन यतो नित्यं हि जीवितम् ।।१३
न्यायोपार्जितवित्तः स्यादन्यायं परिवर्जयेत् । अन्यायार्जितवित्तैस्तु कुर्वन्नरकमाप्नुयात् ।।१४
वाचोऽर्थे ब्रह्मचारी यः सूर्यपूजाग्नितत्परः । भवेज्जितेन्द्रियः शान्तो नैष्ठिको भौतिकोऽपि वा ।।१५
सर्वगन्धविनिर्मुक्तः कन्दमूलफलाशनः । मम वैखानसो ज्ञेयः सूर्यपूजाग्नितत्परः ।।१६
निवृत्तः सङ्गमेभ्यस्तु सूर्यध्यानरतः सदा । ज्ञेयः सौरयतीन्द्राय पूजानिष्ठो जितेन्द्रियः ।।१७
मुण्डोपनयनो व्यङ्गी शुक्लवासः समन्वितः । ज्ञेयं तदर्चनस्थानमेतत्कार्यं प्रयत्नतः ।।१८
अथाव्यङ्गो महाराज धारयेद्यस्तु भोजकः । अगम्यं सर्वसत्त्वानां सूर्यलोकं स गच्छति ।।१९
ध्वंसनं सर्वदुष्टानां सर्वपापभयापहम् । भावशुद्धेन सततमर्चनीयो दिवाकरः ।।२०
गन्धलेपविहीनोऽपि भावशुद्धो न दुष्यति । भावेषु च चरेच्छौचं वस्त्रपूतं जलं पिबेत् ।।२१
दृष्टिपूतं न्यसेत्पादं सत्यपूतं वचो वदेत् । सौरध्यानरताः शान्ताः सौरधर्मपरायणाः ।।२२
सर्व एवाश्रमा ज्ञेया भास्कराङ्गसमुद्भवाः । भोजकाष्टव्रतं धार्यं रविणोक्तमनौपमम् ।।२३

पूजा । मग धर्मी को मैथुन वर्जित किया गया है श्रीमान् मगाश्रमी गृहस्थ, देव, अग्नि एवं अभ्यागत के निमित्त पाक बनाते हैं । जो मग केवल अपने लिए ही पाक बनाये, उसे नरक जाना पड़ता है ।१०-११। देवता के निमित्त पाक, संतानार्थ मैथुन औरदान करने के लिए जो अर्थसंचय करता है, उसी का कर्म प्रशस्त माना गया है । इसके विपरीत उक्त बातें करने से नरक गामी होना पड़ता है ।१२। अपनी आय के तिहाई भाग से जीविका निर्वाह करना चाहिए न कि उसमें देवार्चन भी । धनोपार्जन के समय उसके

सर्वव्रतानां परमं धर्मालयमनुत्तमम् । सौरभक्ते सदा क्षान्तिरहिंसा सर्वदा शमः ।।२४
सन्तोषः सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यं तथाष्टमम् । यथासम्भवपूजाभिः कर्मणा मनसा गिरा ।।२५
सौरभक्तिः सदा कार्या भोजकेषु विशेषतः । स्वदेहान्निर्विशेषं हि भोजकान्पालयेद्बुधः ।।२६
भयदारिद्र्यरोगेभ्यस्तेषां कुर्यात्प्रियाणि वै । सूर्यस्य परिपूर्णस्य किं नाम क्रियते नरैः ।।२७
यत्कृतं भोजकानां वै तत्कृतं स्याद्रवेर्नृप । सुदूरमपि गन्तव्यं मगानां यत्र वै गणः ।।२८
स च प्रयत्नाद्द्रष्टव्यस्तत्र सन्निहितो रविः । भोजकस्य तु भक्तस्य सूर्यपूजारतस्य च ।।२९
आज्ञां कृत्वा यथान्यायमश्वमेधफलं लभेत् । देवाश्रमगतो भक्त्या देवार्चां पूजयेन्नृप ।।३०
स्वागतासनपाद्यार्घ्यमधुपर्काद्यनुक्रमात् । भोजयित्वा यथान्यायं सूर्यलोके महीयते ।।३१
प्रतिश्रयप्रदानेन राजा भवति भारत । दत्त्वा स्थानं तथा शौचं वारुणं लोकमाप्नुयात् ।।३२
श्वेतबिन्दुपरीताङ्गं ध्यानश्रमविकर्शितम् । संवीज्य तालवृन्तेन वायुलोके महीयते ।।३३
क्षुत्पिपासातुरं श्रान्तं मलिनं रोगिणं तथा । पालयित्वा यथा शक्त्या सर्वान्कामानवाप्नुयात् ।।३४
पतिताशस्तसङ्कीर्णचण्डालादीनां पक्षिणाम् । कारुण्यात्सर्वभूतानां देयमन्नं स्वशक्तितः ।।३५
अत्यल्पमपि कारुण्याद्दत्तं भवति चाक्षयम् । तस्मात्सर्वेषु भूतेषु देव कारुण्यमुच्यते ।।३६

स्वयं सूर्य ने ही बताया है ।२१-२३। यह (व्रत) सभी व्रतों से उत्तम, श्रेष्ठ तथा धर्मालयं बताया गया है । सूर्य भक्त को संदैव क्षमता, अहिंसा, शान्ति, संतोष, सत्य, असत्य, व्रह्मचर्य आदि इन्हें अपनाते हुए मनसा, वाचा, तथा कर्मणा यथा शक्ति सूर्य की पूजा करनी चाहिए ।२४-२५। सदैव सौर भक्ति करनी चाहिए, विशेषकर बुद्धिमानों को चाहिए कि अपनी शरीर के समान ही भोजकों का पालन पोषण करे ।२६। भयभीत, दरिद्र, एवं रोगी होते हुए भी उनके प्रिय कार्यों को सम्पन्न करते रहे क्योंकि सूर्य तो

अभावे तृणभूम्यन्नं पत्रं धनफलानि च । दत्त्वाऽऽगताय प्रणतः स्वर्गं याति प्रियेण वा ।।३७
न हीदृक्स्वर्गयानाय यथा लोके प्रियं वचः । इहामुत्र सुखं तेषां वाग्येषां मधुरा भवेत् ।।३८
अमृतस्यन्दिनीं वाचं चन्दनस्पर्शशीतलाम् । धर्माविरोधिनीमुक्त्वा सुखमक्षय्यमाप्नुयात् ।।३९
अलं दानेन राजेंद्र पूजयाध्यापनेन वा । इदंस्वर्गस्य सोपानमचलं यत्प्रियं वचः ।।४०
पूजाभिभाषणं दृष्टिः प्रत्येकं स्वर्गहेतवः । सम्पृच्छेपागतं भक्त्या कुशलं प्रश्नमादरात् ।।४१
गमने तस्य वक्तव्यं पन्थानः सन्तु ते शिवाः । सुखं भवतु ते नित्यं सर्वकार्यकरं भृशम् ।।४२
आशीर्वादमिदं वाक्यं सर्वकालेषु सर्वदा । नमस्कारादिवाक्येषु स्वस्ति मङ्गलवादने ।।४३
शिवं भवतु ते नित्यं तं ब्रूयात्सर्वकर्मसु । एवमादि च वाचारमनुष्ठाय सदाश्रमी ।।४४
अशेषपापनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते । सूर्यभक्ते तु या भक्तिः सद्भक्तैः क्रियते नरैः ।।
सूर्ये भक्तिसमा नित्यं भक्ते भक्तिरनुष्ठिता ।।४५
आक्रुष्टे ताडिते वापि यो नाक्रोशेन्न ताडयेत् । वाक्यादधिकृतः स्वस्थः स दुःखात्परिमुच्यते ।४६
सर्वेषामेव तीर्थानां क्षान्तिः परमपूजिता । तस्मात्पूर्वं प्रयत्नेन क्षान्तिः कार्या क्रियासु वै ।।४७
ज्ञानयोगतपो यस्य यज्ञादानानि सत्क्रिया । क्रोधनस्य वृथा यस्मात्तस्मात्क्रोधं विवर्जयेत् ।।४८

पत्ते, धन, और फलों को प्रदान करना चाहिए क्योंकि असहाय के लिए नम्रता पूर्वक इन वस्तुओं के प्रदान करने एवं मधुर बोलने से स्वर्ग की प्राप्ति होती है ।३७। लोक में स्वर्ग यात्रा के लिए कोई ऐसी दूसरी सवारी नहीं है जैसी कि मधुरवाणी । क्योंकि जिसकी वाणी मधुर होती है, उन्हें लोक परलोक के सभी स्थानों में सुख प्राप्त होता है ।३८। अमृत की बूँद झरने वाली एवं चन्दन स्पर्श की भाँति शीतल करने वाली उस धर्मानुकूल वाणी बोलने से अक्षय सुख की प्राप्ति होती है ।३९। अतः राजेन्द्र !

मर्मास्थिप्राणहृदयं निर्दहेदप्रियं वचः । न वचो ह्यप्रियं तस्माद्भोजकेषु विशेषतः ।।४९
क्षमा दानं त्विषः सत्यं क्षमाहिंसार्कसम्भवाः । न शक्या विस्तराद्वक्तुमपि वर्षशतैरपि ।।५०
इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे भोजकभोजनानुष्ठानवर्णनं नामैकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।१७१।

अथ द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

सौरधर्मवर्णनम्

सुमन्तुरुवाच

पुनः शृणु महाराज धर्ममादित्यसम्मतम् । सौरं प्रियं सदा सौरं पवित्रं पापनाशनम् ।।१
क्वचिद्गच्छन्यदा पश्येत्सूर्यार्चासम्प्रपूजनम् । यत्र पूजा ततो गच्छन्स सूर्यो नात्र संशयः ।।२
स्नाननैवेद्यवस्त्रैश्च नानालङ्कारभूषणैः । यथाविभवमाश्रित्य नमस्कारादिसंस्तवैः ।।३
दृष्ट्वायतनमाक्रम्य नमस्कृत्य रविं व्रजेत् । क्वचित्पथि नदीं शैलं गच्छमानं च भोजकम् ।।४
उपश्रुत्यावनिं गत्वा भोजकं पूजयेद्बुधः । रथाश्वगजयानेभ्यो ह्यवतीर्य मगान्नृप ।।
मगानां भोजनं भक्त्या शक्त्या दानं प्रकल्पयेत् ।।५
दशपूर्वान्दश परानात्मना सह भारत । समादाय व्रजेत्स्थानं रवेरमिततेजसः ।।६

इसलिए कठोर वाणी कभी न बोलना चाहिए विशेष कर भोजकों के सम्मान में। क्षमा, दान, कान्ति, सत्य एवं अहिंसा ये सभी सूर्य लोक से ही उत्पन्न हैं। बस ! यथाशक्ति इसकी व्याख्या कर चुका और इसका वर्णन मैं सैकड़ों वर्षों में भी नहीं कर सकता ।४७-५०

दैवपर्वोत्सवे श्राद्धे पुण्येषु दिवसेषु च । भानुं सम्पूज्य विधिवद्भोजकान्भोजयेत्ततः ॥७
पितरः सर्वदेवानां सूर्यमाश्रित्य संस्थिताः । प्रीते सूर्ये तु ते सर्वे प्रीताः स्युर्नात्र संशयः ॥८
यदा च श्रद्धया युक्तं प्रसक्तं रविपूजनम् । भोजयेद्भोजकं भक्त्या श्राद्धेषु विधिवन्नृप ॥९
भोजकस्य महाराज दिवसेनापि यत्फलम् । न तच्छक्यमिदं तेन प्राप्तुं वर्षशतैरपि ॥१०
यः पश्यति प्रसन्नात्मा यो न द्वेष्टि न कांक्षति । शब्दादीनां तु सम्भोगं स विज्ञेयो जितेन्द्रियः ॥११
ज्ञानविज्ञानसम्पन्नः सूर्यभक्त्या समन्वितः । पाखण्डयोगमुक्तश्च स वै भोजक उच्यते ॥१२
सूर्यधर्माद्भवेज्ज्ञानं ज्ञानाद्वैराग्यसम्भवः । ज्ञानवैराग्ययुक्तस्य सूर्ययोगः प्रवर्तते ॥१३
सूर्ययोगाच्च सर्वज्ञः परिपूर्णः मुनिर्वृतः । आत्मन्यवस्थितः शुद्धः सूर्यवद्दिवि मोदते ॥१४
सर्वेषामेव भूतानामुत्तमः पुरुषः स्मृतः । पुरुषेभ्यो द्विजः श्रेष्ठो द्विजेभ्यो ग्रन्थपारगः ॥१५
ग्रन्थिभ्यो वेदविद्वांसस्तेभ्यस्तत्त्वार्थचिन्तकाः । अर्थविद्भ्यश्च ज्ञानार्थप्रतिबुद्धो विशिष्यते ॥१६
ज्ञानार्थकोटिकोटिभ्यो वरिष्ठा योगिनो मताः । योगिनां कोटिकोटिभ्यो भोजकश्चोत्तमो भवेत् ॥१७
योगज्ञा योगनिष्ठाश्च पितरो योगसम्भवाः । भोजिते भोजके सर्वे प्रीताः स्युस्ते न संशयः ॥१८
सर्वज्ञानतपोदानैः कृतैर्दत्तैश्च यत्फलम् । तत्फलं लभते सर्वं विधिवद्भोज्य भोजकम् ॥१९
यश्च द्रव्यकलापात्मा दक्षिणा हविर्ऋत्विजः । ऋग्यजुः सामयोगैश्च देवयज्ञः प्रकीर्तितः ॥२०
ब्रह्मचर्यं तपो मौनं क्षान्तिराहारलाघवम् । इत्येतत्तपसां रूपं सुधीरं पञ्चलक्षणम् ॥२१

की पूजा करके पश्चात् भोजकों को भोजन कराये । क्योंकि पितृगण तथा समस्त देवगण सूर्य के ही आश्रित रहते हैं, अतः सूर्य के प्रसन्न होने पर वे सभी प्रसन्न होते हैं इसमें संदेह नहीं ।७-८। नृप ! श्रद्धालु

यच्च दिष्टं विशिष्टं च न्यायप्राप्तं च यद्भवेत् । तत्तद्गुणवते देयमित्येतद्दानलक्षणम् ॥२२
विवर्धनीं सहस्राणां सर्वसस्यप्ररोहिणीम् । दद्याद्भूमिं जलोपेतां भूमिदानं तदुच्यते ॥२३
एकच्छत्रां महींकृत्वा द्विजेभ्यः प्रतिपादयेत् । सम्पूर्णां पर्वतारण्यैर्भूमिदानं तदुच्यते ॥२४
कन्यामलङ्कृतां दद्यादधनाय नराधिप । द्विजाय वेदविदुषे कन्यादानं तदुच्यते ॥२५
सर्वदोषविनिर्मुक्तां कुलयोग्यामलङ्कृताम् । मध्यमोत्तमवस्त्राणां यो दद्यादहतानि च ॥२६
एतत्समासतो ज्ञेयं वस्त्रदानस्य लक्षणम् । ब्रह्मविष्णुसमाधिक्यकान्तिशीलपरायणः ॥
अहोरात्रं न भुञ्जीत ह्युपवासस्य लक्षणम् ॥२७
चत्वारिंशत्समायुक्तं पिण्डानां हि शतद्वयम् । मासे ह्यद्याद्यथाकाममिदं चान्द्रायणं स्मृतम् ॥२८
ऋषिभिः सर्वशास्त्रज्ञैस्तपोनिष्ठैर्जितेन्द्रियैः । देवैश्च सेवितं तोयं क्षितौ तत्तीर्थमुच्यते ॥२९
सूर्यावान्तरस्थानानि पुण्यक्षेत्राणि निर्दिशेत् । मृतानां तेषु सूर्यत्वं सौरक्षेत्रेषु देहिनाम् ॥३०
दानान्यावसथं कुर्यादुद्यानं देवतागृहम् । तीर्थेष्वेतानि यः कुर्यात्सोऽक्षयं लभते फलम् ॥३१
क्षान्तिः स्पृहा तथा सत्यं दानं शीलं तपः श्रुतम् । एतदष्टाङ्गमुद्दिष्टं परं पात्रस्य लक्षणम् ॥३२
यज्ञोपवासदानानि तपस्तीर्थफलानि च । सम्पूर्णं लभते भक्त्या भोजयित्वा तु भोजकान् ॥३३
सूरे भक्तिः क्षमा सत्यं दशेन्द्रियविनिग्रहः । सुखितेषु च मैत्री च सूर्यधर्मस्य लक्षणम् ॥३४
सूर्यभक्तं द्विजं भक्त्या यः श्राद्धेषु च भोजयेत् । कुलसप्तकमुद्धृत्य सूर्यलोके महीयते ॥३५

है ।२०-२१। जिसके लिए जो समय निश्चित हो, जिसका जो विशिष्ट ज्ञाता हो और जो समय न्याय प्राप्त हों, उसी समय उसी विद्वान् को वही वस्तु प्रदान करनी चाहिए, यही दान का लक्षण है । सहस्रों को

बहुनात्र किमुक्तेन सूर्यभक्तं तु भोजयेत् । सूर्यभक्तेन यद् भुक्तं भानुनामाश्रयं नृप ॥३६
न वेदविदुषां कोट्या लभ्यते चेह तत्फलम् । तत्फलं लभते राजन्भोजं भाज्य विधानतः ॥३७
तस्माच्छ्राद्धे विशेषेण पुण्येषु दिवसेषु च । सूर्यमुद्दिश्य विप्रेन्द्र भोज सभोजयेन्नृप ॥३८
असंयतः संयतो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा । यश्चासौ रविभक्तः स्यात्सूर्यवत्पूज्य एव हि ॥३९
संसर्गाद्वापि वा लोभाद्भोजकं यस्तु भोजयेत् । सोऽपि यां गतिमाप्नोति न तां यज्ञशतैरपि ॥४०
तस्मान्मान्यश्च पूज्यश्च रक्षणीयश्च सर्वदा । भोजकः कुरुशार्दूल सौरेण गतिमिच्छता ॥४१
नाममात्रप्रयत्नोऽपि यदि स्याद्भोजको रवेः । सूर्यवत्स हि द्रष्टव्यः पूजनीयश्च भारत ॥४२
गृहे श्राद्धस्य यत्पुण्यमरण्ये तच्छताधिकम् । सौराश्रमेषु विज्ञेयं तत्पुण्यमयुताधिकम् ॥४३
दत्त्वा तु भोजके सौम्यं ह्यासनं सपरिच्छदम् । धातुदन्तमयं चापि राजा भवति भूतले ॥४४
विमले वाससी दत्त्वा भोजकाय महीपते । उद्धृत्य शतसाहस्रं सूर्यलोके महीयते ॥४५
दत्त्वा तु लोमशां राजन्भोजकाय शुभां बृहत् । रोम्णि रोम्णि सुवर्णस्य दत्तस्य फलमाप्नुयात् ॥४६
शङ्खं ददाति यो भक्त्या तथा दिव्ये च पादुके । सूर्यलोकमवाप्नोति तेजसा रविसन्निभः ॥४७
लिखापयति यो भक्त्या पुराणेन तु पुस्तकम् । युगकोटिशतं दिव्यं सूर्यलोके महीयते ॥४८
भवेदिहागतः श्रीमान्सुखाढ्यो वेदपारगः । यः करोति गृहं भानोस्तत्स्थानं चोत्तमं भवेत् ॥४९

कराते हैं, वे अपने सात पीढ़ी के परिवार समेत सूर्य लोक में सम्मान प्राप्त करते हैं ।३४-३५। नृप ! अधिक क्या कहा जाय सूर्य भक्त जो कुछ भोजन करता है, वही सूर्य का आश्रय होता है ।३६। राजन् ! करोड़ों पूज्य विद्वानों से उस फल की प्राप्ति नहीं होती है जिसकी प्राप्ति विधान पूर्वक भोजक को भोजन

तत्सूर्यो भोजकः सोऽत्र भोजकः सूर्य एव हि । तेन भोजकविप्रेषु दानमक्षय्यमित्यपि ॥५०
यद्यद्यस्योपयुज्येत देयं तत्तस्य यत्नतः । उपयोगपरो नित्यं सूर्यस्तदुभयोरपि ॥५१
व्याख्याने सौरधर्मस्य कृत्वा आमलकं महत् । शोभितं पुष्पपत्राद्यैर्न्यसेत्तत्रासने सुराः ॥५२
शोभितं माल्यगन्धैस्तु सूर्यस्य साधनं महत् । पुरस्तात्तस्य संस्थाप्य आचार्यं पूजयेत्सदा ॥
सूर्यवत्सौरधर्मे च तुल्यमेतद्द्वयं वचः ॥५३
य एवं न्यायतो वक्ति सौरधर्मं शृणोति च । आयुर्विद्यां यशः कीर्तिमुपलभ्य रविं जपेत् ॥
वदन्त्यन्ये पिबन्त्यन्ये सर्वे ते फलभागिनः ॥५४
तस्मादेवं विधो धर्मो वाचकैश्च विदुर्बुधाः । तस्यान्ते पूजयेद्भक्त्या य इच्छेद्विपुलं यशः ॥५५

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे
द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।१७२।

अथ त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

सौरधर्मवर्णनम्

शतानीक उवाच

पुनर्मे ब्रूहि विप्रेन्द्र सौरं धर्ममनुत्तमम् । समासात्कथितं ब्रह्मन्विस्तरेण प्रकीर्तय ॥१

इसलिए भोजक ब्राह्मण में दिया गया दान अक्षय होता है ।४९-५०। जिस-जिस की आवश्यकता होती है, उसे अवश्य देना चाहिए, क्योंकि सूर्य दोनों ओर नित्य सहायक रहते हैं । सौर धर्म की व्याख्या होते समय पुष्प एवं पत्रों से सुशोभित तथा सौन्दर्य पूर्व दर्पण उस आसन पर रखना चाहिए ।५१-५२। सूर्य के महान

सुमन्तुरुवाच

साधु साधु महाबाहो साधु पृष्टोऽस्मि भारत। त्वत्समो नास्ति लोकेऽस्मिन्सौरः पार्थिवसत्तम ॥२
कीर्तयाम्यद्य तं पुण्यं संवादं पापनाशनम्। गरुडारुणयो राजन्पुरावृत्तं नराधिप ॥३
सुखासीनं पुरा राजन्नरुणं सूर्यसारथिम्। उपगम्य महाबाहो गरुडो वाक्यमब्रवीत् ॥४
धर्माणामुत्तमं धर्मं सर्वपापप्रणाशनम्। सौरधर्मं खगश्रेष्ठ ब्रूहि मे कृत्स्नशोऽनघ ॥५

अरुण उवाच

साधु वत्स महात्मासि धन्यस्त्वं पापवर्जितः। श्रोतुकामोऽसि यत्पुत्र सौरधर्ममनुत्तमम् ॥६
शृणु त्वं कीर्तयाम्येष सुखोपायं महत्फलम्। परमं सर्वधर्माणां सौरधर्ममनुत्तमम् ॥७
अज्ञानार्णवमग्नानां सर्वेषां प्राणिनामयम्। सौरधर्मो ह्ययं श्रीमान्परतीरप्रदो यतः ॥८
ये स्मरन्ति रविं भक्त्या कीर्तयन्ति च ये खग। पूजयन्ति च ये नित्यं ते गताः परमं पदम् ॥९
आत्मद्रोहः कृतस्तेन जातेनेह खगाधिप। नार्चितो येन देवेशः सहस्रकिरणो रविः ॥१०
सुचिरं सम्भ्रमत्यस्मिन्दुःखदे च भवार्णवे। जराभूतमहाग्राहे तृष्णावेलाकुलापरे ॥११
मानुष्यं दुर्लभं प्राप्य येऽर्चयन्ति दिवाकरम्। तेषां हि सफलं जन्म कृतार्थास्ते नरोत्तमाः ॥१२
सूर्यभक्तिपरा ये च ये च तद्गतमानसाः। ये स्मरन्ति सदा सूर्यं न ते दुःखस्य भागिनः ॥१३

सुमन्तु बोले—महाबाहो ! साधु, साधु ! भारत ! आपने बड़ा उत्तम प्रश्न किया है, अतः पार्थिव सत्तम ! इस लोक में तुम्हारे समान कोई सूर्य भक्त नहीं है।२। राजन् ! प्राचीन काल में गरुड़ और अरुण के किये गये पुण्य एवं पाप नाशक संवाद को मैं बता रहा हूँ। ! नराधिप ! पहले समय में एक बार सूर्य के सारथी अरुण सुख पूर्वक बैठे हुए थे, महाबाहो ! वहाँ आकर गरुड ने यह कहा हे खगश्रेष्ठ, अनघ !

धनं वा दृष्टपर्यन्तं सूर्यपूजाविधेः फलम् ॥१४
विविधानि मनोज्ञानि विविधाभरणाः स्त्रियः । सौभाग्यं कान्तिमतुलां भोगं त्यागं यशः
ये वाञ्छन्ति महाभोगान्राज्यं वा त्रिदशालये । सौभाग्यं कान्तिमतुलां भोगं त्यागं यशः
श्रियम् ॥१५
सौन्दर्यं जगतः ख्यातिः कीर्तिर्धर्मादयः स्मृताः । फलान्येतानि वै पुत्र सूर्यभक्तिविधेर्बुध ॥१६
तस्मात्सम्पूजयेत्सूर्यं सर्वदेवगणार्चितम् । दुर्लभा भास्करे भक्तिर्दुर्लभं च तदर्चनम् ॥१७
दानं च दुर्लभं तस्मै तद्धोमश्च सुदुर्लभः । दुर्लभं तस्य विज्ञानं तदभ्यासोऽपि दुर्लभः ॥१८
सुदुर्लभतरं ज्ञेयं तदाराधनमुत्तमम् । लाभस्तेषां मनुष्याणां ये रविं शरणं गताः ॥१९
येषामिहेश्वरे भानौ नित्यं सूर्ये गतं मनः । नमस्कारादिसंयुक्तं रविरित्यक्षरद्वयम् ॥२०
जिह्वाग्रे वर्तते यस्य सफलं तस्य जीवितम् । य एवं पूजयेद्भानुं श्रद्धया परयान्वितः ॥
॥२१
मुच्यते सर्वपापेभ्यः स नरो नात्र संशयः
डाकिन्यो विविधाकारा राक्षसाः सपिशाचकाः । न तस्य पीडां कुर्वंति तथान्याश्च विभीषणाः ॥२२
शत्रवो नाशमायान्ति सङ्ग्रामे जयमाप्नुयात् । न रोगैः पीड्यते वीर आपदो न स्पृशन्ति तम् ॥२३
धनमायुर्यशो विद्या प्रभवोह्यतुलं तथा । शुभेनोपचयं यान्ति नित्यं पूर्णमनोरथाः ॥२४

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमी कल्पे गरुडसंवादे सौरधर्मवर्णनं
नाम त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।१७३।

ये सभी विधान पूर्वक की गई सूर्य पूजा के
वाली स्त्रियाँ और महत्वपूर्ण धन संसार में दिखायी देते हैं, ये सभी विधान पूर्वक की गई सूर्य पूजा के दृष्टफल हैं ।१४। जो लोक देवलोक के महान् भोगों के उपभोग, राज्य, सौभाग्य, असाधारण शोभा, ... कीर्ति एवं धर्म आदि की अभिलाषा करते हैं, ज्ञानी पुत्र ये

अथ चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

सूर्यस्तुतिवर्णनम्

अरुण उवाच

पूजयित्वा रविं भक्त्या ब्रह्मा ब्रह्मत्वमागतः । विष्णुत्वं चापि देवेशो विष्णुराप तदर्चनात् ॥१
शङ्करोऽपि जगन्नाथः पूजयित्वा दिवाकरम् । महादेवत्वमगमत्तत्प्रसादात्खगाधिप ॥२
सहस्राक्षोऽपि देवेश इन्द्रो भानुं तमोपहम् । इन्द्रत्वमगमद्देवं पूजयित्वा दिवाकरम् ॥३
मातरो देवगन्धर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः । पूजयन्ति सदा भानुमीशानं सुरनायकम् ॥४
सर्वमेतज्जगन्नित्यं भानौ देवे प्रतिष्ठितम् । तस्मात्सम्पूजयेद्भानुं य इच्छेत्स्वर्गमक्षयम् ॥५
यो न पूजयते सूर्यं भास्करं तमसूदनम् । धर्मार्थकाममोक्षाणां न नरो भाजनं भवेत् ॥६
तस्मात्कार्यं हि तद्ध्यानं यावज्जीवं प्रतिज्ञया । अर्चयेत सदा भानुमापन्नोऽपि सदा खग ॥७
यस्तु सन्तिष्ठते नित्यं विना सूर्यस्य पूजनात् । वरं प्राणपरित्यागः शिरसो वाथ च्छेदनम् ॥८
सूर्यं सम्पूज्य भुञ्जीत त्रिदशेशं दिवाकरम् । इत्थं निर्वहते यस्य यावज्जीवं तदर्चनम् ॥
मनुष्यचर्मणा नद्धः स रविर्नात्र संशयः ॥९
न हि अर्कार्चनादन्यत्पुण्यमप्यधिकं भवेत् । इति विज्ञाय यत्नेन पूजयस्व दिवाकरम् ॥१०

अध्याय १७४

सूर्यस्तुति वर्णन

सूर्यभक्तागमाश्चैव सूर्यार्चनपरायणाः । संयता धर्मसम्पन्ना धर्मादीन्साधयन्ति ते ॥११
सर्वद्वन्द्वसहा वीरा नीतिविध्युक्तचेतसः । परोपकारनिरता गुरुशुश्रूषणे रताः ॥१२
अमानिनो बुद्धिमन्तोऽव्यक्तस्पर्धा गतस्पृहाः । शान्ता स्वान्तगता भद्रा नित्यं स्वागतवादिनः ॥१३
स्वल्पवाचः सुमनसः शूराः शास्त्रविशारदाः । शौचाचारसुसम्पन्ना दयादाक्षिण्यगोचराः ॥१४
दम्भमत्सरनिर्मुक्तास्तृष्णालोभविवर्जिताः । संविभागपराः प्रोक्ता न शठाश्चाप्यकुत्सिताः ॥१५
विषयेष्वपि निर्लेपाः पद्मपत्रमिवाम्भसा । न दीना मानिनश्चैव न च रोगवशानुगाः ॥१६
भवन्ति भावितात्मानः सुस्निग्धाः साधुसेविताः । न पाणिपादवाक्चक्षुः श्रोत्रशिश्नोदरे रताः ॥१७
चपलानि न कुर्वन्ति सर्वव्यासङ्गवर्जिताः । सूर्यासनरताः शान्ताः षडक्षरमनोगताः ॥१८
इत्याचारसमायुक्ता भवन्ति भुवि मानवाः । एकान्तभक्तिमास्थाय धर्मकामार्थसिद्धये ॥१९
पूजनीयो रविर्नित्यं गुणेष्वेतेषु वर्तते । सर्वेषामेव पात्राणामतिपात्रं दिवाकरः ॥
॥२०
पतन्तं त्रायते यस्मादतीव नरकार्णवात्
तस्य पात्रातिपात्रस्य माहात्म्यं दानमण्वपि । अनेन फलमादिष्टमिहलोके परत्र च ॥२१
द्रव्येणापि हि यः कुर्यान्नरः कर्म तदालये । सोऽपि देहक्षये ज्ञानं प्राप्य शान्तिमवाप्नुयात् ॥२२
सर्वद्विजकदम्बेषु कश्चिज्ज्ञानमवाप्नुयात् । कश्चिदेतत्तु मे दिव्यं लब्ध्वा ज्ञानं विमुञ्चति ॥२३
तावद्भ्रमन्ति संसारे दुःखशोकपरिप्लुताः । न भवन्ति रवेर्भक्ता यावत्सर्वेऽपि देहिनः ॥२४

वीर,नीतिविधान के अनुसरण करने वाले, परोपकारी, गुरु की सेवा करने वाले, मान हीन, बुद्धिमान्

सूर्यस्यालेपनं पुण्यं द्विगुणं चन्दनस्य तु । चन्दनादगुरौ ज्ञेयं पुण्यमष्टगुणोत्तरम् ॥२५
कृष्णागुरौ विशेषेण द्विगुणं फलमिष्यते । तस्माच्छतगुणं पुण्यं कुङ्कुमस्य विधीयते ॥२६
सूर्ययज्ञोपकरणं कृत्वाल्पं यदि वा बहु । भावाद्वित्तानुसारेण सूर्यलोके महीयते ॥२७
यदपीष्टमनिष्टं च न्यायेनोभयमागतम् । तत्सूर्याय निवेद्यं सद्भक्त्यानन्तफलार्थिना ॥२८
कर्मशाठ्येन यः कुर्याद्दुःखेनापि तदर्चनम् । सोऽपि द्विजो दिवं याति कर्मणा पापवर्जितः ॥२९
सर्वमन्यत्परित्यज्य सूर्ये चैकमनाः सदा । सूर्यपूजाविधिं कुर्याद्य इच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥३०
त्वरितं जीवितं याति त्वरितं यौवनं तथा । त्वरितं व्याधिरप्येति तस्मान्नित्यं रविं व्रजेत् ॥३१
यावन्नाभ्येति मरणं यावन्नाक्रमते जरा । यावन्नेन्द्रियवैकल्यं तावदर्चेद्दिवाकरम् ॥३२
न सूर्यार्चनतुल्योऽपि न धर्मोऽन्यो जगत्त्रये । इत्थं विज्ञाय देवेशं पूजयस्व दिवारकम् ॥३३
ये भक्त्या देवदेवेशं सूर्यं[१] शान्तमजं प्रभुम् । इह लोके सुखं प्राप्य ते गताः परमं पदम् ॥३४
गोपतिं पूजयित्वा तु प्रहृष्टेनान्तरात्मना । कृताञ्जलिपुटो भूत्वा पुरा ब्रह्मा ब्रवीदिदम् ॥३५

ब्रह्मोवाच

भगवन्तं भगकरं शान्तचित्तमनुत्तमम् । देवमार्गप्रणेतारं प्रणतोऽस्मि रविं सदा ॥३६

हैं ।२४। सूर्य का लेपन करना पुण्यकारक होता है, चन्दन के लेप से उससे दुगुना पुण्य, और चन्दन से अगुरु द्वारा उससे आठ गुना पुण्य प्राप्त होता है ।२५। विशेषकर काले अगुरु से दुगुने फल प्राप्त होते हैं, और उससे सौगुने फल कुंकुम द्वारा प्राप्त होते हैं ।२६। सूर्य-यज्ञ के लिए अपने भाव एवं धन के अनुसार विस्तृत अथवा अल्प ही संभार करने से सूर्य लोक में सम्मान प्राप्त होता है ।२७। न्याय पूर्वक मिल

शाश्वतं शोभनं शुद्धं चित्रभानुं दिवस्पतिम् । देवदेवेशमीशेषं प्रणतोऽस्मि दिवाकरम् ॥३७
सर्वदुःखहरं देवं सर्वदुःखहरं रविम् । वराननं वराङ्गं च वरस्थानं वरप्रदम् ॥३८
वरेण्यं वरदं नित्यं प्रणतोऽस्मि विभावसुम् । अर्कमर्यमणं चेन्द्रं विष्णुमीशं दिवाकरम् ॥३९
देवेश्वरं देवरतं प्रणतोऽस्मि विभावसुम् । य इदं शृणुयान्नित्यं ब्रह्मणोक्तं स्तवं परम् ॥
स हि कीर्ति परां प्राप्य पुनः सूर्यपुरं व्रजेत् ॥४०

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे गरुडारुणसंवादे सूर्यस्तुतिर्नाम चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।१७४।

अथ पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

सूर्याग्निकर्मवर्णनम्

गरुड उवाच

सर्वरोगहता ये तु आधिव्याधिसमन्विताः । ग्रहोपघातैर्विविधैरर्दिता ये च मानवाः ॥१
अरिभिः पीडिता ये च विनायकहताश्च ये । कर्तव्यं किं भवत्तेषामात्मनः श्रेयसेऽनघ ॥२

अरुण उवाच

नानारोगहतानां तु अर्दितानां तथारिभिः । आदित्याराधनं मुक्त्वा नान्यच्छ्रेयस्करं परम् ॥३

करता हूँ । शाश्वत, सौन्दर्यपूर्ण, शुद्ध, चित्रभानु, दिवस्पति, देवाधिदेव और ईश के ईश उस दिवाकर को मैं प्रणाम करता हूँ ।३६-३७। समस्त दुःखनाशक, देव, सर्वदुःख का अपहरण करने वाले, सूर्य, सौन्दर्यपूर्ण

तस्मादाराधयेन्नित्यं सर्वरोगविनाशनम् । ग्रहोपघातहन्तारं राजोपद्रवनाशनम् ॥४

गरुड उवाच

सर्वपत्रविहीनं मे सर्वरोगविवर्जितम् । शापेन ब्रह्मवादिन्याः पश्याङ्गं द्विजसत्तम ॥५
एवं मत्तस्य मे तात किं कार्यमवशिष्यते । येनाहं कर्मणा कल्पो भवेयं पत्रवान्पुनः ॥६
तन्मे ब्रूहि खगश्रेष्ठ प्रपन्नस्य खगाधिप । यत्कृत्वा कल्पतां प्राप्य पूजयामि दिवाकरम् ॥७

अरुण उवाच

पूजयस्व जगन्नाथं भास्करं तिमिरापहम् । सूर्याग्निकार्यं सततं शुद्धचित्तः समाचर ॥८
महाशान्तिकरं ख्यातं सर्वोपद्रवनाशनम् । ग्रहोपघातहन्तारं शुभकार्यकरं परम् ॥९

गरुड उवाच

नाहं शक्तोऽस्मि वै कर्तुं पूजां दिनकरस्य च । न चाग्निकार्यं शक्नोमि कर्तुं विकलतां गतः ॥१०
तस्मान्मे कुरु शान्त्यर्थमग्निकार्यं खगाधिप । महाशान्तिरिति ख्यातं शान्तये मम सुव्रत ॥११

अरुण उवाच

एवमेव यदात्थ त्वं वैनतेय खगाधिप । अकल्पस्त्वं न शक्नोषि महाव्याधिप्रपीडितः ॥१२
अहं करोमि ते पुत्र शान्तये पावकार्चनम् । यत्कृतं मम चार्केण पुरा शान्तिदमादरात् ॥१३

अतिरिक्त अन्य कोई उपाय उत्तम कल्याणप्रद नहीं है ।३। इसलिए समस्त रोगों के नाशक, ग्रहों के उपघातों एवं राजा जनित उपद्रवों के विनाशक उस सूर्य की नित्य आराधना करनी चाहिए ।४।

सर्वपापहरं पुण्यं महाविघ्नविनाशनम् । महोदयं शान्तिकरं लक्षहोमविधि[1] स्मृतम् ॥१४
अपमृत्युहरं वीर सर्वव्याधिहरं परम् । परचक्रप्रमथनं सदाविजयवर्धन ॥१५
तृप्तिदं सर्वदेवानां भास्करप्रियमुत्तमम् । आग्नेय्यां दिशि लिप्याथ स्थण्डिलं गोमयेन तु ॥१६
देवालयस्य विधिवत्कुर्यादग्निप्रबोधनम् । महाव्याहृतिभिर्वीर लक्षहोमं समाचरेत् ॥१७
भूर्भुवः स्वरितिस्वाहा प्रणवेन समन्वितम् । आरक्तदेहरूपाय रक्ताक्षाय महात्मने ॥१८
धराधराय शान्ताय सहस्राक्षिशिराय च ॥१९
अधोमुखाय श्वेताय स्वाहा पूर्वाहुतिं सृजेत । चतुर्मुखाय शान्ताय पद्मासनगताय च ॥२०
पद्मवर्णाय वेधाय कमण्डलुधराय च । द्वितीयोर्ध्वमुखायेह स्वाहाकाराहुतिं सृजेत ॥२१
हेमवर्णाय देहाय ऐरावतगताय च । सहस्राक्षशरीराय पूर्वदिश्युन्मुखाय च ॥२२
देवाधिपाय चेन्द्राय विहस्ताय शुभाय च । स्वाहाकारं चोत्सृजेदेव तृतीयवदनाय च ॥२३
दीप्ताय व्यक्तदेहाय ज्वालामालाकुलाय च । इन्द्रनीलाभदेहाय सर्वारोग्यकराय च ॥२४
यमाय धर्मराजाय दक्षिणाशामुखाय च । कृष्णाम्बरधरायेह स्वाहाहुतिमनुत्सृजेत् ॥२५
नीलजीमूतवर्णाय रक्ताम्बरधराय च । मुक्ताफलशरीराय पिंगाक्षाय महात्मने ॥२६
शुक्लवस्त्राय पीताय दिव्यपाशधराय च । स्वाहाकाराय च तथा पश्चिमाभिमुखाय च ॥२७

वही शांति प्रदायक, समस्त पापों का अपहरण करने वाला, पुण्य, महाविघ्नविनाशक, महान् अभ्युदयकारक, तथा शांतकारी है, उस कार्य के निमित्त लक्ष आहुति डालने का विधान बताया गया है। वीर! अपमृत्यु एवं समस्त व्याधियों का नाशक, शत्रु के चक्र का मन्थन करने वाला, सदैव विजय वर्धक सभी देवों के तृप्ति कारक वह भास्कर को अत्यन्त प्रिय हैं। मंदिर के आग्नेय दिशा में ऊँची वेदी को

कृष्णपिङ्गलनेत्राय वायव्याभिमुखाय च । नीलध्वजाय वीराय तथा चेन्द्राय वेधसे ॥२८
स्वाहेति पवनायेह आहुतिं चोत्सृजेद्बुधः । गदाहस्ताय सूर्याय चित्रस्रग्भूषणाय च ॥२९
महोदराय शान्ताय स्वाहाधिपतये तथा । उत्तराभिमुखायेह महादेवप्रियाय च ॥३०
श्वेताय श्वेतवर्णाय चित्राक्षाय महात्मने । शान्ताय शान्तरूपाय पिनाकवरधारिणे ॥३१
ईशानाभिमुखायेह दद्यादीशाय चाहुतिम् । विसृजेत्खगशार्दूल विधिवच्छ्रेयसेऽनघ ॥३२
एवं देवं महात्मानं पावकं विधिवत्खग । अर्हेदिति तु यत्कार्यं तत्सौरं खगसत्तम ॥३३
लक्षहोमं च विधिवत्कृत्वा शान्तिकमाचरेत् । भूर्भुवःस्वरिति स्वाहा लक्षहोमविधिः स्मृतः ॥३४
महाहोमे च वै सौर एष एव विधिः परः । कृत्वैवमग्निकार्यं तु भोजको भास्कराय वै ॥३५
शान्त्यर्थं सर्व लोकानां ततः शान्तिकमाचरेत् । सिन्दूरासनरक्ताभः रक्तपद्माभलोचनः ॥३६
सहस्रकिरणो देवः सप्ताश्वरथवाहनः । गभस्तिमाली भगवान्सर्वदेवनमस्कृतः ॥३७
करोतु ते महाशान्तिं ग्रहपीडानिवारिणीम् । त्रिचक्ररथमारुढ अपां सारमयं तु यः ॥३८
दशाश्ववाहनो देव आत्रेयश्चामृतस्रवः । शीतांशुरमृतात्मा च क्षयवृद्धिसमन्वितः ॥
सोमः सौम्येन भावेन ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥३९
पद्मरागनिभो भौमो मधुपिङ्गललोचनः । अङ्गारकोऽग्निसदृशो ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥४०
पुष्परागनिभेनेह देहेन परिपिङ्गलः । पीतमाल्याम्बरधरो बुधः पीडां व्यपोहतु ॥४१

यह, आहुति है, गदाहस्त, सूर्य, चित्रविचित्र की मालाओं से सुसज्जित शांत महोदर, स्वाहाधिपति, उत्तराभिमुख, महादेव प्रिय, श्वेत, श्वेतवर्ण, चित्राक्ष, महात्मा, शांत, शांतरूप, उत्तम पिनाक धारी, और ईशानाभिमुख उस ईश के लिए यह आहुति है. इस प्रकार प्रत्येक [illegible]

तप्तगैरिकसंकाशः सर्वशास्त्रविशारदः । सर्वदेवगुरुर्विप्रो ह्यथर्वणवरो मुनिः ।।४२
बृहस्पतिरिति ख्यात अर्थशास्त्रपरश्च यः । शान्तेन चेतसा सोऽपि परेण सुसमाहितः ।।४३
ग्रहपीडां विनिर्जित्य करोतु तव शान्तिकम् । सूर्यार्चनपरो नित्यं प्रसादाद्भास्करस्य तु ।।४४
हिमकुन्देन्दुवर्णाभो दैत्यदानवपूजितः । महेश्वरस्ततो धीमान्महासौरो महामतिः ।।४५
सूर्यार्चनपरो नित्यं शुक्रः शुक्लनिभस्तदा । नीतिशास्त्रपरो नित्यं ग्रहपीडां व्यपोहतु ।।४६
नानारूपधरोऽव्यक्त अविज्ञातगतिश्च यः । नोत्पत्तिर्जायते यस्य नोदयपीडितैरपि ।।४७
एकचूलो द्विचूलश्च त्रिशिखः पञ्चचूलकः । सहस्रशिररूपस्तु चन्द्रकेतुरिव स्थितः ।।४८
सूर्यपुत्रोऽग्निपुत्रस्तु ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः । अनेकशिखरः केतुः स ते पीडां व्यपोहतु ।।४९
एते ग्रहा महात्मानः सूर्यार्चनपराः सदा । शान्तिं कुर्वन्तु ते हृष्टाः सदाकालं हितेक्षणाः ।।५०

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु
सूर्याग्निकर्मणि पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।१७५।

अथ षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

सौरधर्मवर्णनम्

सुमन्तुरुवाच

पद्मासनः पद्मवर्णः पद्मपत्रनिभेक्षणः । कमण्डलुधरः श्रीमान्देवगन्धर्वपूजितः ।।१

तप्त सुवर्ण के समान वर्ण, समस्त शास्त्र कुशल, समस्त देवों के गुरु, ब्राह्मण, उत्तम अथर्वण गोत्री, मुनि, बृहस्पति नाम से विख्यात, अर्थशास्त्र निष्णात, ऐसे गुरुदेव अति शांत चित्त एवं समाधिस्थ होकर नित्य सूर्य की पूजा करते हैं, अतः भास्कर की प्रसन्नता वश तुम्हारी ग्रह पीड़ा दूर कर शांति प्रदान

चतुर्मुखो देवपतिः सूर्यार्चनपरः सदा । सुरज्येष्ठो महातेजाः सर्वलोकप्रजापतिः ।।
ब्रह्मशब्देन दिव्येन ब्रह्मा शान्तिं करोतु ते ।।२
पीताम्बरधरो देव आत्रेयीदयितः सदा । शङ्खचक्रगदापाणिः श्यामवर्णश्चतुर्भुजः ।।३
यज्ञदेहः क्रमो देव आत्रेयीदयितः सदा । शङ्खचक्रगदापाणिर्माधवो मधुसूदनः ।।४
सूर्यभक्तान्वितो नित्यं विगर्तिविगतत्रयः । सूर्यध्यानपरो नित्यं विष्णुः शान्तिं करोतु ते ।।५
शशिकुन्देन्दुसंकाशो विश्रुताभरणैरिह । चतुर्भुजो महातेजाः पुष्पार्धकृतशेखरः ।।६
चतुर्मुखो भस्मधरः श्मशाननिलयः सदा । गोत्रारिर्विश्वनिलयस्तथा य क्रतुदूषणः ।।७
वरो वरेण्यो वरदो देवदेवो महेश्वरः । आदित्यदेहसंभूतः स ते शान्तिं करोतु वै ।।८

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु
षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।१७६।

अथ सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

अग्निकार्यविधिवर्णनम्

अरुण उवाच

पद्मरागप्रभा देवी चतुर्वदनपङ्कजा । अक्षमालार्पितकरा कमण्डलुधरा शुभा ।।१
ब्रह्माणी सौम्यवदना आदित्याराधने रता । शान्तिं करोतु सुप्रीता आशीर्वादपरा खग ।।२

देवों एवं गन्धर्वों द्वारा पूजित, चर्तुमुख, देवनायक, सदैव सूर्य पूजक, देवों में ज्येष्ठ, महातेजस्वी, समस्त

महाश्वेतेति विख्याता आदित्यदयिता सदा । हिमकुन्देन्दुसदृशा महावृषभवाहिनी ॥३
त्रिशूलहस्तावरणा विश्रुताभरणा सती । चतुर्भुजा चतुर्वक्त्रा त्रिनेत्रा पापनाशिनी ॥
वृषध्वजार्चनरता रुद्राणी शान्तिदा भवेत् ॥४
मयूरवाहना देवी सिन्दूरारुणविग्रहा । शक्तिहस्ता महाकाया सर्वालङ्कारभूषिता ॥५
सूर्यभक्ता महावीर्या सूर्यार्चनरता सदा । कौमारी वरदा देवी शान्तिमाशु करोतु ते ॥६
गदाचक्रधरा श्यामा पीताम्बरधरा खग । चतुर्भुजा हि सा देवी वैष्णवी सुरपूजिता ॥७
सूर्यार्चनपरा नित्यं सूर्यैकगतमानसा । शान्तिं करोतु ते नित्यं सर्वासुरविमर्दिनी ॥८
ऐरावतगजारूढा वज्रहस्ता महाबला । सर्वत्रलोचना देवी वर्णतः कर्वुरारुणा ॥९
सिद्धगन्धर्वनमिता सर्वालङ्कारभूषिता । इन्द्राणी ते सदा देवी शान्तिमाशु करोतु वै ॥१०
वराहघोणा विकटा वराहवरवाहिनी । श्यामावदाता या देवी शङ्खचक्रगदाधरा ॥११
तेजयन्ती निमिषान्पूजयन्ति सदा रविम् । वाराही वरदा देवी तव शान्तिं करोतु वै ॥१२
अर्धकोशा कटीक्षामा निर्मांसा स्नायुबन्धनात् । करालवदना घोरा खड्गघण्टोद्गता सती ॥१३
कपालमालिनी क्रूरा खट्वाङ्गवरधारिणी । आरक्ता पिङ्गनयना गजचर्मावगुण्ठिता ॥१४
गोश्रुताभरणा देवी प्रेतस्थाननिवासिनी । शिवारूपेण घोरेण शिवरूपभयङ्करी ॥
चामुण्डा चण्डरूपेण सदा शान्तिं करोतु ते ॥१५

प्राप्त, सदैव आदित्य की प्रिया, हिम, कुंद तथा इंदु,के समान रूपरंग, महावृषभ वाहिनी, हाथों में त्रिशूल

चण्डमुण्डकरा देवी मुण्डदेहगता सती । कपालमालिनी क्रूरा खट्वाङ्गवरधारिणी ॥१६
आकाशमातरो देव्यस्तथान्या लोकमातरः । भूतानां मातरः सर्वास्तथान्याः पितृमातरः ॥१७
वृद्धिश्राद्धेषु पूज्यन्ते यास्तु देव्यो मनीषिभिः । मात्रे प्रमात्रे तन्मात्रे इति मातृमुखास्तथा ॥१८
पितामही तु तन्माता वृद्धा या च पितामही । इत्येतास्तु पितामह्यः शान्तिं ते पितृमातरः ॥१९
सर्वा मातृमहादेव्यः स्वायुधाव्यग्रपाणयः । जगद्व्याप्य प्रतिष्ठन्त्यो बलिकामा महोदयाः ॥२०
शान्तिं कुर्वन्तु ता नित्यमादित्याराधने रताः । शान्तेन चेतसा शान्त्यः शान्तये तव शन्तिदा ॥२१
सर्वावयवमुख्येन गात्रेण च सुमध्यमा । पीतश्यामातिसौम्येन स्निग्धवर्णेन शोभना ॥२२
ललाटतिलकोपेता चन्द्ररेखार्धधारिणी । चित्राम्बरधरा देवी सर्वाभरणभूषिता ॥२३
वरा स्त्रीमयरूपाणां शोभा गुणसुसम्पदा । भावनामात्रसन्तुष्टा उमा देवी वरप्रदा ॥२४
साक्षादागत्य रूपेण शान्तेनामिततेजसा । शान्तिं करोतु ते प्रीता आदित्याराधने रता ॥२५

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे दशमुखे अग्निकार्यविधौ
सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।१७७।

अथाष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

सौरधर्मवर्णनम्

अरुण उवाच

अबलो बालरूपेण खट्वाङ्गशिखिवाहनः । पूर्वेण वदनः श्रीमांस्त्रिशिखः शक्तिसंयुतः ॥१

तुम्हें शांति प्रदान करें ।१३-१५। जो चंड, मुंड को हाथ में लिए एवं मुण्ड के देह में व्याप्त हैं । आकाश मातृकाएँ अन्य लोक मातृकाएँ, भूतमातृकाएँ, पितृमातृकाएँ, वृद्धि श्राद्ध में मनीषियों द्वारा पूजित होते

कृत्तिकायाश्च रुद्रस्य चाङ्गोद्भूतः सुरार्चितः । कार्तिकेयो महातेजा आदित्यवरदर्पितः ॥
शान्तिं करोतु ते नित्यं बलं सौख्यं च तेजसा ॥२
आत्रेयीबलवान्देव आरोग्यं च खगाधिप । श्वेतवस्त्रपरीधानस्त्र्यक्षः कनकसुप्रभः ॥३
शूलहस्तो महाप्राज्ञो नन्दीशो रविभावितः । शान्तिं करोतु ते शान्तो धर्मे च मतिमुत्तमाम् ॥४
धर्मेतरावुभौ नित्यमचलः सम्प्रयच्छतु । महोदरो महाकायः स्निग्धाञ्जनसमप्रभः ॥५
एकदंष्ट्रोत्कटो देवो गजवक्त्रो महाबलः । नागयज्ञोपवीतेन नानाभरणभूषितः ॥६
सर्वार्थसम्पदोद्धारो गणाध्यक्षो वरप्रदः । भीमस्य तनयो देवो नायकोऽथ विनायकः ॥
करोतु ते महाशान्तिं भास्करार्चनतत्परः ॥७
इन्द्रनीलनिभस्त्र्यक्षो दीप्तशूलायुधोद्यतः । रक्ताम्बरधरः श्रीमान्कृष्णाङ्गो नागभूषणः ॥८
पापापनोदमतुलमलक्ष्यो मलनाशनः । करोतु ते महाशान्तिं प्रीतः प्रीतेन चेतसा ॥९
वराम्बरधरा कन्या नानालङ्कारभूषिता । त्रिदशानां च जननी पुण्या लोकनमस्कृता ॥१०
सर्वसिद्धिकरा देवी प्रसादपरमास्पदा । शान्तिं करोतु ते माता भुवनस्य खगाधिप ॥११
स्निग्धश्यामेन वर्णेन महामहिषमर्दनी । धनुश्चक्रप्रहरणा खड्गपट्टिशधारिणी ॥१२
आतर्जन्यायतकरा सर्वोपद्रवनाशिनी । शान्तिं करोतु ते दुर्गा भवानी च शिवा तथा ॥१३
अतिसूक्ष्मो ह्यतिक्रोधस्त्र्यक्षो भृङ्गिरिटिर्महान् । सूर्यात्मको महावीरः सूर्यैकगतमानसः ॥

शक्ति सम्पन्न, कृत्तिकाओं और रुद्र द्वारा उत्पन्न, देव-चरित्र तथा आदित्य के वर प्रदान से मानपूर्ण, ऐसे महान्तेजस्वी कार्तिकेय अपने तेज द्वारा नित्य सौख्य एवं बल प्रदान करते हुए तुम्हें शांति प्रदान

सूर्यभक्तिकरो नित्यं शिवं ते सम्प्रयच्छतु ॥१४
प्रचण्डगणसैन्येशो महाघण्टाक्षधारकः । अक्षमालार्पितकरश्चाक्षचण्डेश्वरो वरः ॥१५
चण्डपापहरो नित्यं ब्रह्महत्याविनाशनः । शान्तिं करोतु ते नित्यमादित्याराधने रतः ॥
करोति च महायोगी कल्याणानां परम्पराम् ॥१६
आकाशमातरो दिव्यास्तथान्या देवमातरः । सूर्यायणपरा देव्यो जगद्व्याप्य व्यवस्थिताः ॥
शान्तिं कुर्वन्तु मे नित्यं मातरः सुरपूजिताः ॥१७
ये रुद्रा रौद्रकर्माणो रौद्रस्थाननिवासिनः । मातरो रुद्ररूपाश्च गणानामधिपाश्च ये ॥१८
विघ्नभूतास्तथा चान्ये दिग्विदिक्षु समाश्रिताः । सर्वे ते प्रीतमनसः प्रतिगृह्णन्तु मे बलिम् ॥
सिद्धिं कुर्वन्तु ते नित्यं भयेभ्यः पान्तु सर्वतः ॥१९
ऐन्द्रादयो गणा ये च वज्रहस्ता महाबलाः । हिमकुन्देन्दुसदृशा नीलकृष्णाङ्गलोहिताः ॥२०
दिव्यान्तरिक्षा भौमाश्च पातालतलवासिनः । ऐन्द्राः शान्तिं प्रकुर्वन्तु भद्राणि च पुनः पुनः ॥२१
आग्नेय्यां ये भृताः सर्वे ध्रुवहत्यानुषङ्गिणः । सूर्यानुरक्ता रक्ताभा जपासुमनिभास्तथा ॥२२
विरक्तलोहिता दिव्या आग्नेय्यां भास्करादयः । आदित्याराधनपरा आदित्यगतमानसाः ॥२३
शान्तिं कुर्वन्तु ते नित्यं प्रयच्छन्तुच बलिं मम । भयाऽऽदित्यसमा[१] ये तु सततं दण्डपाणयः ॥
आदित्याराधनपराः क प्रयच्छन्तु ते सदा ॥२४

ऐसे महान् देव नन्दिकेश्वर, तुम्हारा नित्य कल्याण करें ।१४। प्रचण्ड गणों वाली सेनाओं के अधिनायक,

ऐशान्यां संस्थिता ये तु प्रशान्ताः शूलपाणयः। भस्मोद्धूलितदेहाश्च नीलकण्ठा विलोहिताः ॥२५
दिव्यान्तरिक्षा भौमाश्च पातालतलवासिनः। सूर्यपूजाकरा नित्यं पूजयित्वांशुमालिनम् ॥२६
ततः सुप्रीतमनसो लोकपालैः समन्वितः। शान्तिं कुर्वन्तु मे नित्यं कं प्रयच्छन्तु पूजिताः ॥२७
अमरावती पुरी नाम पूर्वभागे व्यवस्थिता। विद्याधरगणाकीर्णा सिद्धगन्धर्वसेविता ॥२८
रत्नप्राकाररुचिरा महारत्नोपशोभिता। तत्र देवपतिः श्रीमान्वज्रपाणिर्महाबलः ॥
गोपतिर्गोसहस्रेण शोभमानेन शोभते ॥२९
ऐरावतगजारूढो गैरिकाभो महाद्युतिः। देवेन्द्रः सततं हृष्ट आदित्याराधने रतः ॥३०
सूर्यज्ञानैकपरमः सूर्यभक्तिसमन्वितः। सूर्यप्रणामः परमां शान्तिं तेऽद्य प्रयच्छतु ॥३१
आग्नेयदिग्विभागे तु पुरी तेजस्वती शुभा। नानादेवगणाकीर्णा नानारत्नोपशोभिता ॥३२
तत्र ज्वाला समाकीर्णो दीप्ताङ्गारसमद्युतिः। पुरगो दहनो देवो ज्वलनः पापनाशनः ॥३३
आदित्याराधनरत आदित्यगतमानसः। शान्तिं करोतु ते देवस्तथा पापपरिक्षयम् ॥३४
वैवस्वती पुरी रम्या दक्षिणेन महात्मनः। सुरासुरशताकीर्णा नानारत्नोपशोभिता ॥३५
तत्र कुन्देन्दुसंकाशो हरिपिङ्गललोचनः। महामहिषमारूढः कृष्णस्रग्वस्त्रभूषणः ॥३६
अन्तकोऽथ महातेजाः सूर्यधर्मपरायणः। आदित्याराधनपरः क्षेमारोग्ये ददातु ते ॥३७

ऐशान्य में स्थित होकर अत्यन्त शांत, हाथ में शूल लिए, भस्म भूषित देह, नीलकण्ठ, लोहित वर्ण, दिव्य, अंतरिक्ष, भूमि तथा पाताल तल वासी, सूर्य के पूजक, जो नित्य सूर्य की पूजा करते हैं, लोकपालों के समेत वे सभी देव पूजित होने पर शांति-सुख प्रदान करे।२५-२७। पूर्व भाग में अमरावती नामक पुरी स्थित है जहाँ विद्याधरों के गण एवं सिद्ध तथा गन्धर्वों के गण निवास करते हैं। उनके रत्नों से प्राकार सुसज्जित

नैर्ऋते दिग्विभागे तु पुरी कृष्णेति विश्रुता । मोहरक्षोगणाशौचपिशाचप्रेतसङ्कुला ॥३८
तत्र कुन्दनिभो देवो रक्तस्रग्वस्त्रभूषणः । खड्गपाणिर्महातेजाः करालवदनोज्ज्वलः ॥३९
रक्षेन्द्रो वसते नित्यमादित्याराधने रतः । करोतु मे सदा शान्ति धनं धान्यं प्रयच्छतु ॥४०
पश्चिमे तु दिशो भागे पुरी शुद्धवती सदा । नानाभोगिसमाकीर्णा नानाकिन्नरसेविता ॥४१
तत्र कुन्देन्दुसंकाशो हरिपिङ्गललोचनः । शान्तिं करोतु मे प्रीतः शान्तः शान्तेन चेतसा ॥४२
यशोवती पुरी रम्या ऐशानीं दिशमाश्रिता । नानागणसमाकीर्णा नानक्रतशुभालया ॥
तेजःप्रकारपर्यन्ता अनौपम्या सदोज्ज्वला ॥४३
तत्र कुन्देन्दुसंकाशश्चाम्बुजाक्षो विभूषितः । त्रिनेत्रः शान्तरूपात्मा अक्षमाला धराधरः ॥
ईशानः परमो देवः सदा शान्तिं प्रयच्छतु ॥४४
भूलोके तु भुवर्लोके निवसन्ति च ये सदा । देवादेवाः शुभायुक्ताः शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ॥४५
महर्लोके जनोलोके परलोके गताश्च ये । ते सर्वे मुदिता देवाः शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ॥४६
सरस्वती सूर्यभक्ता शान्तिदा विदधातु मे । चारुचामीकरस्था[1] या सरोजकरपल्लवा ॥
सूर्यभक्त्याश्रिता देवी विभूतिं ते प्रयच्छतु ॥४७
हरेण सुविचित्रेण भास्वत्कनकमेखला । अपराजिता सूर्यभक्ता करोतु विजयं तव ॥४८

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमी कल्पे सौरधर्मवर्णनं नामाष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।१७८।

अशौच पिशाच एवं प्रेतों के समूह भरे पड़े हैं । उसके अधीश्वर रक्षेन्द्र देव वहाँ निवास करते है, जो कुन्द के समान प्रभा पूर्ण, रक्तवर्ण की माला एवं वस्त्रों से विभूषित, हाथ में खड्ग लिए, महातेजसम्पन्न, कराल (भीषण) मुख एवं उज्ज्वल वर्ण के हैं । वे नित्य आदित्याराधन में अनुरक्त रहते हैं, मुझे भी सदैव शान्ति

अथैकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः

सौरधर्मवर्णनम्

अरुण उवाच

कृत्तिका परमा देवी रोहिणी च वरानना । श्रीमन्मृगशिरो भद्रा आर्द्रा चाप्यपरोज्ज्वला ॥१
पुनर्वसुस्तथा पुष्य आश्लेषा च तथाधिप । सूर्यार्चनरता नित्यं सूर्यभावानुभाविताः ॥२
अर्चयन्ति सदा देवमादित्यं सुरते सदा । नक्षत्रमातरो ह्येताः प्रभामालाविभूषिताः ॥३
मघा सर्वगुणोपता पूर्वा चैव तु फाल्गुनी । स्वाती विशाखा वरदा दक्षिणां दिशमाश्रिताः ॥४
अर्चयन्ति सदा देवमादित्यं सुरपूजितम् । तवापि शान्तिकं द्योतं कुर्वन्तु गगनोदिताः ॥५
अनुराधा तथा ज्येष्ठा मूलं सूर्यपुरःसराः । पूर्वाषाढा महावीर्या आषाढा चोत्तरा तथा ॥६
अभिजिन्नाम नक्षत्रं श्रवणं च बहुश्रुतम् । एताः पश्चिमतो दीप्ता राजन्ते चानुमूर्तयः ॥७
भास्करं पूजयन्त्येताः सर्वकालं सुभाविताः । शान्तिं कुर्वन्तु ते नित्यं विभूतिं च मर्हाद्धिकाम् ॥८
॥९
घनिष्ठा शतभिषा तु पूर्वभाद्रपदा तथा
उत्तरा भाद्ररेवत्यौ चाश्विनी च महामते । भरणी च महादेवी नित्यमुत्तरतः स्थिताः ॥१०
सूर्यार्चनरता नित्यमादित्यगतमानसाः । शान्तिं कुर्वन्तु ते नित्यं विभूतिं च मर्हाद्धिकाम् ॥११
मेषो मृगाधिपः सिंहो धनुर्दीप्तिमतां वरः । पूर्वेण भासयन्त्येते सूर्ययोगपराः शुभाः ॥

शान्तिं कुर्वन्तु ते नित्यं भक्त्या सूर्यपदाम्बुजे ॥१२
वृषः कन्या च परमा मकरश्चापि बुद्धिमान् । एते दक्षिणभागे तु पूजयन्ति रविं सदा ॥
भक्त्या परमया नित्यं शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ॥१३
मिथुनं च तुला कुम्भः पश्चिमे च व्यवस्थिताः । जपन्त्येते सदाकालमादित्यं ग्रहनायकम् ॥१४
शान्तिं कुर्वन्तु ते नित्यं खखोल्काज्ञानतत्पराः । सतपोदत्तपुण्याभ्यां ये स्मृता सततं बुधैः ॥१५
ऋषयः सप्त विख्याता ध्रुवान्ताः परमोज्ज्वलाः । भानुप्रसादात्सम्पन्नाः शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ॥१६
कश्यपो गालवो गार्ग्यो विश्वामित्रो महामुनिः । मुनिर्दक्षो वशिष्ठश्च मार्कण्डः पुलहः क्रतुः ॥१७
नारदो भृगुरात्रेयो भारद्वाजश्च वै मुनिः । वाल्मीकिः कौशिको वात्स्यः शाकल्योऽथ पुनर्वसुः ॥१८
शालङ्कायन इत्येते ऋषयोऽथ महातपाः । सूर्यध्यानैकपरमाः शान्ति कुर्वन्तु ते सदा ॥१९
मुनिकन्या महाभागा ऋषिकन्याः कुमारिकाः । सूर्यार्चनरता नित्यं शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ॥२०
सिद्धाः समृद्धतपसो ये चान्ये वै महातपाः । विद्याधरा महात्मानो गरुडश्च त्वया सह ॥२१
आदित्यपरमा ह्येते आदित्याराधने रताः । सिद्धिं ते सम्प्रयच्छन्तु आशीर्वादपरायणाः ॥२२
नमुचिर्दैत्यराजेन्द्रः शङ्कुकर्णो महाबलः । महानाथोऽथ विख्यातो दैत्यः परमवीर्यवान् ॥२३
ग्रहाधिपस्य देवस्य नित्यं पूजापरायणाः । बलं वीर्यं च ते ऋद्धिमारोग्यं च ब्रुवन्तु ते ॥२४
महाढ्यो यो हयग्रीवः प्रह्लादः प्रभयान्वितः । तानैकाग्निमुखो दैत्यः कालनेमिर्महाबलः ॥२५
एते दैत्या महात्मानःसूर्यभावेन भाविताः । तुष्टिं बलं तथाऽऽरोग्यं प्रयच्छन्तु सुरारयः ॥२६

होते हैं और नित्य सूर्य के चरण कमल की भक्ति अपनाते रहते है, तुम्हें शांति प्रदान करें। वृष, उत्तम
कन्या, बुद्धिमान् मकर, ये सब दक्षिण की ओर स्थित रहकर उत्तम भक्ति पूर्वक सदैव सूर्य की पूजा करते

वैरोचनो हिरण्याक्षस्तुर्वसुश्च सुलोचनः । मुचकुन्दो मुकुन्दश्च दैत्यो रैवतकस्तथा ॥२७
भावेन परमेणेमं यजन्ते सततं रविम् । सततं च शुभात्मानः पुष्टिं कुर्वन्तु ते सदा ॥२८
दैत्यपत्न्यो महाभागा दैत्यानां कन्यकाः शुभाः । कुमारा ये च दैत्यानां शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ॥२९
आरक्तेन शरीरेण रक्तान्तायतलोचनाः । महाभागाः कृताटोपाः शङ्खाद्याः कृतलक्षणाः ॥३०
अनन्तो नागराजेन्द्र आदित्याराधने रतः । महापापविषं हत्वा शान्तिमाशु करोतु ते ॥३१
अतिपीतेन देहेन विस्फुरद्भोगसम्पदा । तेजसा चातिदीप्तेन कृतस्वस्तिकलाञ्छनः ॥३२
नागराट् तक्षकः श्रीमान्नामकोट्या समन्वितः । करोतु ते महाशान्तिं सर्वदोषविषापहाम् ॥३३
अतिकृष्णेन वर्णेन स्फुटाधिकटमस्तकः । कण्ठरेखात्रयोपेतो घोरदंष्ट्रायुधोद्यतः ॥३४
कर्कोटको महानागो विष दर्पबलान्वितः । विषशस्त्राग्निसन्तापं हत्वा शान्ति करोतु ते ॥३५
पद्मवर्णः पद्मकान्तिः फुल्लपद्मायतेक्षणः । ख्यातः पद्मो महानागो नित्यं भास्करपूजकः ॥३६
स ते शांतिं शुभं शीघ्रमचलं सम्प्रयच्छतु । श्यामेन देहभारेण श्रीमत्कमललोचनः ॥३७
विषदर्पबलोन्मत्तो ग्रीवायां रेखयान्वितः । शङ्खपालश्रिया दीप्तः सूर्यपादाब्जपूजकः ॥३८
महाविषं गरश्रेष्ठं हत्वा शांतिं करोतु ते । अतिगौरेण देहेन चंद्रार्धकृतशेखरः ॥३९
दीपभागे कृताटोपशुभलक्षणलक्षितः । कुलिको नाम नागेन्द्रो नित्यं सूर्यपरायणः ॥
अपहृत्य विषं घोरं करोतु तव शान्तिकम् ॥४०

वैरोचन, हिरण्याक्ष, तुर्वसु, सुलोचन, मुचकुन्द, मुकुन्द, दैत्य रैवतक, ये सभी अत्यन्त प्रेम पूर्ण हो कर निरन्तर सूर्य की पूजा करते हैं और स्वयं निरन्तर कल्याण मूर्ति भी हैं, सदैव तुम्हारी पुष्टि करते

अन्तरिक्षे च ये नागा ये नागाः स्वर्गसंस्थिताः । गिरिकन्दरदुर्गेषु ये नागा भुवि संस्थिताः ।।४१
पाताले ये स्थिता नागाः सर्वे यत्र समाहिताः । सूर्यपादार्चनासक्ताः शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ।।४२
नागिन्यो नागकन्याश्च तथा नागकुमारकाः । सूर्यभक्ताः सुमनसः शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ।।४३
य इदं नामसंस्थानं कीर्तयेच्छृणुयात्तथा । न तं सर्पा विहिंसन्ति न विषं क्रमते सदा ।।४४

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मवर्णनं नामैकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।१७९।

अथाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः

शान्तिकवर्णनम्

गङ्गा पुण्या महादेवी यमुना नर्मदा नदी । गौतमी चापि कावेरी वरुणा देविका तथा ।।१
सर्वग्रहपतिं देवं लोकेशं लोकनायकम् । पूजयन्ति सदा नद्यः सूर्यसद्भावभाविताः ।।
शान्तिं कुर्वन्तु ते नित्यं सूर्यध्यानैकमानसाः ।।२
निरञ्जना नाम नदी शोणश्चापि महानदः । मन्दाकिनी च परमा तथा सन्निहिता शुभा ।।३
एताश्चान्याश्च बहवो भुवि दिव्यन्तरिक्षके । सूर्यार्चनरता नद्यः कुर्वन्तु तव शान्तिकम् ।।४
महावैश्रवणो देवो यक्षराजो महर्षिकः । यक्षकोटिपरीवारो यक्षसङ्ख्येयसंयुतः ।।५

रहने वाले, स्वर्ग में स्थित, पर्वतों के दुर्गम कंदराओ पृथिवी एवं पाताल में रहने वाले सभी नाग ध्यान मग्न होकर सूर्य की आराधना में अनुरक्त रहते है वे तुम्हें सदैव शांति प्रदान करते रहे ।३६-४२।

महाविभवसम्पन्नः सूर्यपादार्चने रतः । सूर्यध्यानैकपरमः सूर्यभावेन भावितः ॥६
शान्तिं करोतु ते प्रीतः पद्मपत्रायतेक्षणः । मणिभद्रो महायक्षो मणिरत्नविभूषितः ॥७
मनोहरेण हारेण कण्ठलग्नेन राजते । यक्षिणीयक्षकन्याभिः परिवारितविग्रहः ॥
सूर्यार्चनसमासक्तः करोतु तव शान्तिकम् ॥८
सुचिरो नाम यक्षेन्द्रो मणिकुण्डलभूषितः । ललाटे हेमपटलप्रबद्धेन विराजते ॥९
बहुयक्षसमाकीर्णो यक्षैर्नमितविग्रहः । सूर्यपूजापरो युक्तः करोतु तव शान्तिकम् ॥१०
पाञ्चिको नाम यक्षेन्द्रः कण्ठाभरणभूषितः । कुक्कुटेन विचित्रेण बहुरत्नान्वितेन तु ॥११
यक्षवृन्दसमाकीर्णो यक्षकोटिसमन्वितः । सूर्यार्चनकरः श्रीमान्करोतु तव शान्तिकम् ॥१२
धृतराष्ट्रो महातेजा नानायक्षाधिपः खग । दिव्यपट्टः शुक्लच्छत्रो मणिकाञ्चनभूषितः ॥१३
सूर्यभक्तः सूर्यरतः सूर्यपूजापरायणः । सूर्यप्रसादसम्पन्नः करोतु तव शान्तिकम् ॥१४
विरूपाक्षश्च यक्षेन्द्रः श्वेतवासा महाद्युतिः । नानाकाञ्चनमालाभिरुपशोभितकन्धरः ॥१५
सूर्यपूजापरो भक्तः कञ्जाक्षः कञ्जसन्निभः । तेजसादित्यसंकाशः करोतु तव शान्तिकम् ॥१६
अन्तरिक्षगता यक्षा ये यक्षाः स्वर्गगामिनः । नानरूपधरा यक्षाः सूर्यभक्ता दृढव्रताः ॥१७
तद्भक्तास्तद्गमनसः सूर्यपूजासमुत्सुकाः । शान्तिं कुर्वंतु ते हृष्टाः शांताः शांतिपरायणाः ॥१८
यक्षिण्यो विविधाकारास्तथा यक्षकुमारकाः । यक्षकन्या महाभागाः सूर्याराधनतत्पराः ॥१९

अनुरक्त, एक सूर्य के उत्तम ध्यान में निमग्न एवं सूर्य की भावना में ओत-प्रोत हैं प्रसन्न होकर तुम्हें शांति प्रदान करें। कमल पत्र की भाँति विशाल नेत्र, मणिरत्नों से विभूषित महायक्ष मणिभद्र, जो कण्ठ में

शान्तिं स्वस्त्ययनं क्षेमं बलं कल्याणमुत्तमम्। सिद्धिं चाशु प्रयच्छन्तु नित्यं च सुसमाहिताः ॥२०
पर्वताः सर्वतः सर्वे वृक्षाश्चैव महर्द्धिकाः। सूर्यभक्ताः सदा सर्वे शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ॥२१
सागराः सर्वतः सर्वे गृहारण्यानि कृत्स्नशः। सूर्यस्याराधनपराः कुर्वन्तु तव शान्तिकम् ॥२२
राक्षसाः सर्वतः सर्वे घोररूपा महाबलाः। स्थलजा राक्षसा ये तु अन्तरिक्षगताश्च ये।२३
पाताले राक्षसा ये तु नित्यं सूर्यार्चने रताः। शान्तिं कुर्वन्तु ते सर्वे तेजसा नित्यदीपिताः ॥२४
प्रेताः प्रेतगणाः सर्वे ये प्रेताः सर्वतोमुखाः। अतिदीप्ताश्च ये प्रेता ये प्रेता रुधिराशनाः ॥२५
अन्तरिक्षे च ये प्रेतास्तथा ये स्वर्गवासिनः। पाताले भूतले वापि ये प्रेताः कामरूपिणः ॥२६
एकचक्रो रथो यस्य यस्तु देवो वृषध्वजः। तेजसा तस्य देवस्य शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ॥२७
ये पिशाचा महावीर्या वृद्धिमन्तो महाबलाः। नानारूपधराः सर्वे सर्वे च गुणवत्तराः ॥२८
अन्तरिक्षे पिशाचा ये स्वर्गे ये च महाबलाः पाताले भूतले ये च बहुरूपा मनोजवाः ॥२९
यस्याहं सारथिर्वीर यस्य त्वं तुरगः सदा। तेजसा तस्य देवस्य शान्तिं कुर्वन्तु तेऽञ्जसा ॥३०
अपस्मारग्रहाः सर्वे सर्वे चापि ज्वरग्रहाः। ये च स्वर्गस्थिताः सर्वे भूमिगा ये ग्रहोत्तमाः ॥३१
पाताले तु ग्रहा ये च ये ग्रहाः सर्वतो गताः। दक्षिणे किरणे यस्य सूर्यस्य च स्थितो हरिः ॥३२
हरो यस्य सदा वामे ललाटे कञ्जजः स्थितः। तेजसा तस्य देवस्य शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ॥३३
इति देवादयः सर्वे सूर्ययज्ञविधायिनः। कुर्वन्तु जगतः शान्तिं सूर्यभक्तेषु सर्वदा ॥३४

कन्याएँ, जो सूर्य की आराधना में सदैव तत्पर रहती हैं, ध्यानावस्थित होकर, शांति, स्वस्तयन (मंगल), क्षेम, बल, उत्तम कल्याण, तथा आशु (शीघ्र) सिद्धि नित्य प्रदान किया करें।

जयःसूर्याय देवाय तमोहन्त्रे विवस्वते । जयप्रदाय सूर्याय भास्कराय नमोस्तु ते ।।३५
ग्रहोत्तमाय देवाय जयः कल्याणकारिणे । जयः पद्मविकाशाय बुधरूपाय ते नमः।।३६
जयः दीप्तिविधानाय जयःशान्तिविधायिने । तमोघ्नाय जयायैव अजिताय नमोनमः ।।३७
जयार्क जयदीप्तीश सहस्रकिरणोज्ज्वल । जय निर्मितलोकस्त्वमजिताय नमोनमः ।।३८
गायत्रीदेहरूपाय सावित्रीदयिताय च । धराधराय सूर्याय मार्तण्डाय नमोनमः ।।३९

सुमन्तुरुवाच

एवं हि कुर्वतः शान्तिमरुणस्य महीपते । श्रेयसे वैनतेयस्य गरुडस्य महात्मनः ।।४०
एतमिन्नेव काले तु सुपर्णः पत्रवानभूत् । तेजसा बुधसंकाशो बलेन हरिणा समः ।।४१
सम्पूर्णावयवो राजन्यथापूर्वं तथाभवत् । प्रसादाद्देवदेवस्य भास्करस्य महात्मनः ।।४२
एवमन्येऽपि राजेन्द्र मानवा ये च रोगिणः । अस्मिन्कृतेऽग्निकार्ये तु विरुजास्ते भवन्ति हि ।।
तस्माद्यत्नेन कर्तव्यमग्निकार्यं विधानतः ।।४३
करणीयं च राजेन्द्र मानवैश्च प्ररोगिभिः । अस्मिन्कृते अग्निकार्ये विरूजास्ते भवन्ति हि ।।४४
ग्रहोपघाते दुर्भिक्ष उत्पातेषु च कृत्स्नशः । अवर्षमाणे पर्जन्ये लक्षहोमसमन्वितः ।।४५
पूजयित्वा प्रसूक्तं तु ध्यात्वा वीरं प्रयत्नतः । वारुणैश्च तथा सूक्तैर्होमं कुर्याद्विचक्षणः ।।४६
चेतसा सुप्रसन्नेन सर्पिषा मधुना सह । तिलैर्यवैश्च सहितैः पायसं मधुना तथा ।।४७
इदं च शान्तिकं कुर्याद्बलिं दद्यात्प्रयत्नतः। एवं कृते श्रियं देवा वर्षन्ते कामना नृणाम् ।।४८

शांति करें ।३४। तमनाशक, विवस्वान सूर्य देव की जय हो, जय प्रदायक सूर्य भास्कर के लिए नमस्कार

इत्येवं शान्तिकाध्यायं यः पठेच्छृणुयादपि । विधिना सर्वलोकस्तु ध्यायमानो दिवाकरम् ॥४९
स विजित्य रणे शत्रुं मानं च परमं लभेत् । अक्षयं मोदते कालमतिरस्कृतशासनः ॥५०
व्याधिभिर्नाभिभूयेत पुत्रपौत्रप्रतिष्ठितः । भवेदादित्यसदृशस्तेजसा प्रभया तथा ॥५१
यानुद्दिश्य पठेद्वीर वाचको मानवो भुवि । पीड्यते न च तै रोगैर्वातपित्तकफात्मकैः ॥५२
नाकाले मरणं तस्य न सर्पैश्चापि दश्यते । न विषं क्रमते देहे न जडान्ध्यं न मूकता ॥५३
न चोत्पत्तिभयं तस्य नाभिचारकजं भवेत् । ये रोगा ये महोत्पाता येऽह्यश्च महाविषाः ॥
ते सर्वे प्रशमं यान्ति श्रवणादस्य भारत ॥५४
यत्पुण्यं सर्वतीर्थानां गङ्गादीनां विशेषतः । तत्पुण्यं कोटिगुणितं प्राप्नोति श्रवणादिभिः ॥५५
दशानां राजसूयानामन्येषां च विशेषतः । जीवेद्वर्षशतं साग्रं सर्वव्याधिविवर्जितः ॥५६
गोघ्नश्चैव कृतघ्नश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः । शरणागतदीनार्तमित्रविश्रम्भघातकः ॥५७
दुष्टः पापसमाचारः पितृहा मातृहा तथा । श्रवणादस्य पापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥५८
इतिहासमिमं पुण्यमग्निकार्यमनुत्ततम् । न दद्यात्कस्यचिद्वीर मूर्खस्य कलुषात्मनः ॥५९
सूर्यभक्ते सदा देयं सूर्येण कथितं पुरा । अरुणस्य महाबाहो गरुडस्यारुणेन च ॥६०
गरुडेन पुरा प्रोक्तं भोजकानां महात्मनाम् । सूर्यशर्मसुखादीनां शाकद्वीपे महीपते ॥६१

शांतिक अध्याय का पाठ या श्रवण अथवा विधिपूर्वक दिवाकर का ध्यान करते हैं वह रण स्थल में शत्रु पर विजय प्राप्ति पूर्वक अत्यन्त मान प्राप्त करता है, पुनः अलंघित शासन प्राप्त कर अक्षय काल तक